KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 6 — ČÍSLO 5

OBSAH

J. Sabol, O silovej modulácii súvislej reči 129
B. Koneski, Starostlivosť o makedónsky spisovný jazyk 133
Čítame Slovník slovenského jazyka 137
J. Mistrík, Pohybová zložka ústneho prejavu 141
L. Kučera, O výslovnosti cudzích slov v slovenčine . . 144
V. Uhlár, Tvorenie ženských priezvisk z priezvisk typu *Krajčí, Jančí, Figuli, Šmidke* 147
L. Dvonč, Kremeľ 150
F. Srnka, Z problematiky poľnohospodárskeho názvoslovia 155
G. Horák, Druhá dobrá a užitočná knižka 158
J. Doruľa, *Osud, posudok, záväzok* a ďalšie príbuzné slová 163
M. Majtán, Slová *púť* a *závoz (úvoz, súvoz, vývoz)* v slovenských chotárnych názvoch . 172

Diskusie

M. Franko, Rodinné a príbuzenské názvy osôb v sotáckom nárečí 175

Rozličnosti

Starosti s ľudovou etymológiou. J. Kačala 177
Púpava. M. Majtánová . . 180

Správy a posudky

Päťdesiatka Jána Oravca. G. Horák 182
O novom terminologickom slovníku. Š. Michalus . . . 183
Nedobrá „jazyková línia" Línie. L. Dvonč 185

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 6 — 1972 — ČÍSLO 5

O silovej modulácii súvislej reči

JÁN SABOL

Zvukový prejav sa stvárňuje, upravuje aj podľa sily hlasu, sily artikulačného prúdu. Silovou moduláciou hlasu vznikajú tieto prozodické javy: prízvuk, vetná, gramatizujúca aktualizácia prízvuku — dôraz, citová, expresívna aktualizácia prízvuku, resp. dôrazu — emfáza a intenzita hlasu.

1. Prízvuk je v spisovnej slovenčine viazaný na prvú slabiku slova[1] (**Zaj**tra **pôj**deme **do**mov). Viazanosť prízvuku v spisovnej slovenčine vylučuje jeho schopnosť rozlišovať význam. Sú však možné daktoré také okrajové taktové spojenia, pri ktorých na lepšie pochopenie významu je prízvuk rozhodujúcou prozodickou vlastnosťou (**Za**hla som za **hla**som). Prízvuk má však v slovenčine aj inú dôležitú funkciu: pretože je viazaný na prvú slabiku slova, pomáha vymedziť slovo (a jeho hranice) ako základnú rytmicko-významovú jednotku.

Jednoznačne sa vymedzuje prízvuk[2] v dvojslabičných a viacslabičných slovách pri ich vzájomnom striedaní: **U**šetri, **bá**snik, **hr**dlo **svo**jej **pie**sne... (Novomeský) Rovnako jednoznačne možno vymedziť prízvuk vtedy, keď je slovo z dvoch strán vydelené výraznou pauzou (ide o l-slabičné až n-slabičné slová), napríklad: **Viem, viem** — **ach, be**da! — **to**ho **príč**inu... — **Ach, ra**dosť, **pra**vá, **čis**tá **ra**dosť! (Hviezdoslav)

[1] Neberieme do úvahy potenciálne zosilnenie hlasu na daktorej z ďalších slabík viacslabičného slova. — Celá problematika slovenského prízvuku si nevyhnutne vyžaduje podrobný experimentálny fonetický výskum.

[2] O zásadách pri vymedzovaní slovenského prízvuku porov. v našej časti štúdie K výskumu a interpretácii slovenského sylabotonického verša (1968).

Neistota pri interpretácii prízvuku v slovenských slovách sa prejavuje pri kombináciách s jednoslabičnými slovami. Inak sa totiž prízvukovo a rytmicky správajú jednoslabičné plnovýznamové slová, inak jednoslabičné neplnovýznamové slová (najmä predložky); tieto slová môžu, ale nemusia byť prízvučné. Osobitné prízvukové a rytmické zákonitosti môžeme zasa pozorovať pri jednoslabičných slovách, ktoré nemávajú prízvuk, preto sú aj rytmicky nesamostatné. Musia sa v zvukovom texte „oprieť" o predchádzajúci (enklitiky, príklonky) alebo nasledujúci takt (proklitiky, predklonky). Z toho vyplýva, že enklitiky nestávajú po pauze a proklitiky pred pauzou.

K enklitikám v spisovnej slovenčine možno zaradiť: zámenné tvary *mi, ti, mu, si, ma, ťa, ho, sa, jej, ju, nám, vám, im, nás, vás, ich,* tvary pomocného slovesa *byť — som, si, je, sme, ste, sú,* časticu *by* (Mistrík, 1966, s. 145). Možno povedať, že enklitiky sú rytmicky najcitlivejšie slová. Ako uvádza J. Mistrík (1958, s. 278), „stoja ... v intonačne samostatných útvaroch vždy na druhom mieste, teda po prvom vetnom člene a vo vedľajšej vete hneď za spojkou", napríklad: **Išiel** si len **po**obzerať **re**vír, **čo** mu v ňom **na**vystrájala **zi**ma. (Urban)

K proklitikám zaraďujeme zasa daktoré jednoslabičné neprízvučné spojky a častice (*a, aj, že, keď ...*). Predklonky nie sú už také citlivé na rytmus ako príklonky, nemajú svoje pevné miesto v intonačných útvaroch. Ich väčšia rytmická „životaschopnosť" sa prejavuje aj v tom, že môžu slúžiť ako opora pre enklitiky; v takomto prípade sú prízvučné: **Po**čuli ste, **že** si ten **Br**veník **be**rie **Ma**linovú? (Jesenský)

Kombinácie s enklitikami a proklitikami pomáhajú riešiť aj vymedzenie prízvuku pri jednoslabičných plnovýznamových slovách, ktoré nemusia byť vždy prízvučné.[3] Vždy sa prízvukuje jednoslabičné slovo pred enklitikou: **Áno, tak** je to, **všet**ko je **je**dnoduché ... (Mináč) — **Mal** by. **Len**že ... **Čo** im **môže po**vedať? (Urban) Podobné tendencie možno pozorovať pri stretnutí proklitiky s jednoslabičným slovom: A **ja bu**dem **ra**da, keď **vyj**dem cez **vrá**ta ... (Hronský) Rovnako jednoznačné je prízvukovanie jednoslabičného slova (okrem príklonky) pred pauzou (ide tu o vetnú aktualizáciu prízvuku): Môj **muž, Jo**žo **Mak.** (Hronský)

Z hľadiska prízvuku osobitnú problematiku predstavuje spojenie jednoslabičnej predložky so slovom. Tejto otázke venovala v našej odbornej literatúre najviac pozornosti — opierajúc sa najmä o intuíciu — M. Rázusová-Martáková (1946). Nazdávame sa, že pri naznačení riešenia tejto otázky je najvýhodnejšie postupovať tak, že sa

[3] Kombinácie jednoslabičných slov s viacslabičnými slovami a dvoch jednoslabičných plnovýznamových slov predstavujú jeden z najväčších problémov pri vymedzovaní slovenského prízvuku.

vyčlenia základné, neprízнakové prípady prízvukovania a príznakové, okrajové možnosti. Ako hlavný činiteľ pri určovaní prízvuku v spojeniach s jednoslabičnými predložkami sa nám ukazuje rytmus a dôraz.

Pravidelne sa prízvukuje jednoslabičná predložka pred jednoslabičným slovom. Vzniká tak rytmická „paralela" k dvojslabičnému slovu s prízvukom na prvej slabike slova. Toto prízvukovanie teda odráža prirodzený rytmus slovenčiny. Je podporované postavením jednoslabičnej predložky po enklitike alebo proklitike. Príklady: **Vý**buchy **škre**kov **roz**treskúvali sa **vo** tme **a**ko **vy**hrážky **ne**besám. (Švantner) — **Mr**zela ich **prá**ca a **pre** ňu sa **ne**návideli. (Ondrejov) Príznakové je dôrazové prízvukovanie jednoslabičného slova po predložke (napr. v opytovacích vetách).

Pri spojení jednoslabičnej predložky so štvorslabičným a viacslabičným slovom sa pravidelne prízvukuje prvá slabika slova. Toto prízvukovanie súvisí už s fyziologickým zvládnutím taktu; vzťahuje sa dokonca aj na postavenie predložky po enklitike alebo proklitike: ... **o**bliekaš sa do **svia**točného **rú**cha, /**do** zvona **strie**borného **srd**ce **bú**cha ... (Jesenský) V takomto prípade je po príklonke spravidla potenciálna pauza.

Spojenie jednoslabičnej predložky s trojslabičným slovom utvára podobnú prízvukovú situáciu ako pri jednoslabičných slovách. Základnou kombináciou je spojenie prízvučnej predložky a trojslabičného slova (vzniká štvorslabičný rytmický úsek s prízvukom na prvej slabike rovnako ako pri štvorslabičných slovách). Toto prízvukovanie podporuje postavenie predložky po enklitike alebo proklitike, napríklad: **Po**kladala som si **za** povinnosť **ne**opustiť ho. (Chrobák) — Na **dvo**re **le**žal **bie**lučký **sneh** až **po** obloky **do**mu. (Ondrejov) Príznakové je dôrazové prízvukovanie prvej slabiky slova, ktoré môže byť rytmicky vyvolané postavením prízvučného jednoslabičného slova po enklitike alebo proklitike pred predložkou: **Že** je to **tak**, **to**ho **do**kladom je aj **spor** o **Buj**náka. (Matuška)

Najväčším problémom z hľadiska prízvukovania je kombinácia jednoslabičnej predložky s dvojslabičným slovom. Najistejším ukazovateľom prízvuku je v tomto prípade najmä rytmus kontextu. Prízvukovanie predložky — podobne ako v predchádzajúcich prípadoch — podporuje postavenie po príklonke alebo predklonke, dôrazový činiteľ a kontextový rytmus si však často vyžaduje prízvukovanie prvej slabiky dvojslabičného slova. Príklady: **Ne**zavreli sa **do** rána. — **Stú**lila sa **do** jaskýň a **po**sadala na **skal**né **ste**ny **pod**zemných **prie**pastí. (Švantner) — **Ale** **naj**radšej by som **za**spal a **o** ničom **ne**vedel. (Figuli)

Pri vymedzovaní prízvuku v predložkových spojeniach je dôležitý aj princíp rytmickej zotrvačnosti. Nasadenie prízvuku, a teda aj rytmu v prvom takte s predložkovým spojením sa opakuje a vlní v ďalších

taktoch, ktoré sa stávajú akýmsi rytmickým echom. Uvedieme príklady: **Hľadel otec i syn** po **hor**ách, po **poliach**, po **dúbravách** ... — **Do**teperil ju **nad** ránom **do** majera. (Horák) — A **na** lúke **na** zhorených **trá**vach/**za**hulákal **ka**viek **čier**ny **zbor**. (Rúfus) V daktorých prípadoch môže mať prízvukovanie prvej slabiky slova po jednoslabičnej predložke aj eufonické príčiny: **Je**seň ti **kla**die **vlh**ké **ru**ky **na** ramená / a **pro**sí o **o**heň. (Válek)

2. Gramatizujúcim prostriedkom vety je vetná aktualizácia prízvuku — dôraz, ktorý súvisí s členením výpovede na východisko a jadro.[4] V jadre výpovede sú z hľadiska dorozumievacieho procesu najdôležitejšie slová. To slovo z jadra výpovede, na ktorom je najväčšia komunikačná váha, sa zvukovo (dynamicky, silovo) podčiarkuje najvýraznejším prízvukom, teda dôrazom. Pri základnom slovoslede je dôrazové slovo na konci komunikačnej jednotky, môže sa však príznakovo posúvať k začiatku vety; „čím bližšie stojí zdôraznené jadro k čelu vety, tým je na ňom väčšia váha, tým je viacej podčiarknuté" (Mistrík, 1969, s. 333).

3. Štylisticky príznaková je expresívna modifikácia prízvuku vo vete — emfáza, citový dôraz (Mistrík, op. cit., s. 334). Slabika, na ktorej sa realizuje emfáza, môže mať popri zvýraznenej sile hlasu aj ďalšie sprievodné príznaky (môže byť napríklad nápadnejšie predĺžená). Emfáza — na rozdiel od slovného prízvuku — nemusí vždy byť na prvej slabike slova.

4. Štylizujúcim prostriedkom vety je ďalší prozodický jav, ktorý vzniká silovou moduláciou súvislej reči — intenzita hlasu. Intenzitou hlasu možno účinne upravovať zvukový rečový prejav, stlmovať a stupňovať jeho dynamiku, vydeľovať menej podstatné časti výpovede a rozlišovať ich od dôležitých najmä v spolupráci s daktorými inými prozodickými vlastnosťami (tempo, hlasový register). Na štylizáciu rečového, najmä umeleckého prejavu ponúka intenzita hlasu možnosť rozohrať jednotlivé škály od piano po forte.

Prozodické javy súvisiace so silovou moduláciou hlasu úzko súvisia navzájom, ale aj s ostatnými prozodickými vlastnosťami. Najvýraznejšie sa však prejavuje spojenie a súhra prízvuku s rytmom. Prízvučné slabiky sú vrcholy, hroty rytmu.

Svoje úvahy o prozodických vlastnostiach reči uzavrieme poznámkami o tónovej modulácii hlasu.

Literatúra: MISTRÍK, J.: Enklitiky v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 3. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 277—

[4] K týmto otázkam porov. najmä Mistrík (1966).

293. MISTRÍK, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, 280 s. MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, 424 s. RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, M.: O prízvučnosti predložiek. Slovenská reč, *12,* 1946, s. 73—86. ŠTRAUS, F. — SABOL, J.: K výskumu a interpretácii slovenského sylabotonického verša. Slovenská literatúra, *15,* 1968, s. 243—249.

Starostlivosť o makedónsky spisovný jazyk

BLAŽE KONESKI

Postavenie makedónskeho* spisovného jazyka je osobitné preto, lebo mohol byť kodifikovaný až po druhej svetovej vojne, keď sa na to utvorili potrebné podmienky, ktoré súviseli so vznikom Makedónskej socialistickej republiky v rámci Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávie. Makedónsky jazyk bol vyhlásený za oficiálny jazyk Makedónskej republiky na prvom zasadnutí Antifašistického zhromaždenia Makedónska, ktoré sa konalo 2. augusta 1944 v kláštore sv. Prochora Pčińského. Vlastná kodifikácia sa uskutočnila po oslobodení: sústava makedónskej abecedy bola prijatá 3. mája a pravopis 7. júla 1945.

Od časových bodov, ktoré sme spomenuli, nás delí len štvrťstoročie. Bolo treba, aby sa mladý spisovný jazyk v tom krátkom období upevnil v mnohých funkciách, ktoré nastoľuje súčasný život i súčasné komunikačné prostriedky. Spomenieme medziiným aspoň, že v tom čase sa u nás vybudoval celý systém vzdelávania až po postgraduálne štúdium na univerzite, vybudovala sa sieť divadiel i druhých kultúrnych inštitúcií, organizovalo sa rozhlasové a televízne centrum v Skopje a začala sa i výroba makedónskych filmov. Keďže sa v celej tejto činnosti používa makedónsky spisovný jazyk, je jasné, že bez dôraznej starostlivosti o rýchle pozdvihnutie jazykovej kultúry makedónskeho ľudu by táto činnosť nemohla byť splna úspešná.

Keď sa hovorí o štarte v takejto situácii, nesmieme pozabudnúť na predchádzajúci rozvoj. V ostatných dvoch storočiach makedónsky národ, i vtedy, keď bol prinútený používať cudzie spisovné jazyky, po-

* Poznámka redakcie: V slovenskom preklade článku Blaže Koneského sa v zhode s originálom používajú podoby *makedónsky, makedónčina, Makedónsko.* Podporuje sa tým tendencia, aby slovenské znenie týchto názvov čo najviac korešpondovalo so znením v pôvodnom jazyku.

stupoval rovnomerne v rozvíjaní svojho jazyka, čo mu umožnilo definitívne upevniť vlastný spisovný jazyk na vyššej úrovni, ako je čiro folklórna rovina. I tak nástup bol skromný, lebo sme mali len pomerne tenkú vrstvu inteligencie.

Preto v prvých rokoch po vojne hlavné úsilie makedónskych jazykovedcov sa upriamovalo najmä na otázky zviazané s povznesením jazykovej kultúry ľudu, s osvojovaním spisovnej normy a s určením hranice medzi správnym a neodporúčaným v písanej podobe jazyka. Stačí si pozrieť *Prílohu k bibliografii makedónskeho jazyka* od B. V i d o e s k é h o (Skopje 1953), aby sme videli, že v uvedenom čase je podiel inej problematiky v makedonistike skromný.

Novú, organizovanejšiu podobu nadobúda táto činnosť v r. 1950 založením časopisu *Makedonski jazik,* najprv ako orgánu Katedry juhoslovanských jazykov pri Filozofickej fakulte v Skopje. Nasledujúci úryvok z úvodného redakčného článku môže najlepšie ukázať, s akou nástojčivosťou sa vtedy stavali najmä problémy kultúry reči:

„Náš časopis" — hovorí sa tam — „predstupuje práve s cieľom prispieť k organizovaniu pravidelného skúmania otázok našej jazykovej praxe.

Nakrátko sa úlohy, ktoré sa v súčasnosti vytyčujú v súvislosti s naším spisovným jazykom, zhŕňajú takto:

1. Vypracovať čím skôr solídnu vedeckú gramatiku nášho spisovného jazyka.

2. Zostaviť slovník makedónskeho jazyka a paralelne pracovať na ustaľovaní terminológie vo všetkých oblastiach.

3. Viesť ustavičný boj za čistotu nášho jazyka v literatúre, v novinách, v rozhlase, v divadle atď. — a najmä v našich školách, v spojitosti s tým sa pričiniť o pevné postavenie makedónskeho jazyka ako učebného predmetu na nich, ďalej o adekvátny spôsob jeho vyučovania a o vypracovanie učebníc tohto predmetu."

Prvé štyri ročníky časopisu *Makedonski jazik* sú naozaj vyplnené zväčša článkami súvisiacimi so spisovnou normou a jej uplatnením v jazykovej praxi. Na skúmaní a riešení týchto otázok sa zúčastňoval širší okruh, do ktorého patrili aj ľudia zo širšej oblasti vedeckého a kultúrneho života. Napríklad zaujímavá diskusia sa rozvíjala na stránkach časopisu *Makedonski jazik* o spôsoboch spájania vzťažných viet v spisovnom jazyku.

Keď v r. 1953 bol založený Ústav makedónskeho jazyka v Skopje *(Institutot za makedonski jazik),* vzniklo v ňom stredisko, ktorým sa potom mohlo organizovane pôsobiť na rozvoj jazykovej kultúry v makedónskej spoločnosti. Mohlo sa to robiť o to účinnejšie, lebo na prácach ústavu sa zúčastňovali nielen jeho interní pracovníci, ale aj jazykovedné kádre iných inštitúcií, najmä Filozofickej fakulty. Jedna

z prvých a hlavných úloh ústavu, vypracovanie slovníka makedónskeho jazyka, mala osobitný význam so zreteľom na upevnenie spisovnej normy. Slovník makedónskeho jazyka so srbskochorvátskymi výkladmi (*Rečnik na makedonskiot jazik so srpskochrvatski tolkuvaňa*), vydaný v troch dieloch (1961, 1965, 1966), vniesol do samého makedónskeho kultúrneho prostredia vzácne ovzdušie tým, že sa ním vykonal potrebný výber a že sa zväčša vykryštalizovali vzťahy v najdôležitejšej časti tvorivej jazykovej činnosti — v lexike. Keďže slovník nemá číro normatívne poslanie, a tak zahŕňa i časť nárečovej lexiky a charakteristické prvky ústnej ľudovej tvorby, definície a vysvetlenia pri jednotlivých heslách vedú k jednoznačnému výberu tých jednotiek, ktoré sa bežne používajú v súčasných spisovných prejavoch.

Ďalší výskum pravopisných problémov bol v tom čase druhý významný pracovný projekt Ústavu makedónskeho jazyka. Ako sme už spomenuli, v r. 1945 bol prijatý prvý makedónsky pravopis. V r. 1950 sa zjavila kniha Makedónsky pravopis s pravopisným slovníkom od B. K o n e s k é h o a K. T o š e v a — *Makedonski pravopis so pravopisen rečnik od B. Koneski i K. Tošev* (na vypracovaní krátkeho pravopisného slovníka spolupracovali aj B. V i d o e s k i a R. U g r i n o v á). Nový materiál, ktorý nastoľovala každodenná prax, dával podnety na vypracovanie rozsiahlejšej pravopisnej príručky. Tejto potrebe sa vyhovelo vydaním veľkej príručky Pravopis spisovného makedónskeho jazyka s pravopisným slovníkom *Pravopis na makedonskiot literaturen jazik so pravopisen rečnik* (Skopje 1970), ktorý vypracoval kolektív Ústavu makedónskeho jazyka Krsta Misirkova pod vedením prof. K. T o š e v a.

Úlohy, ktoré sa vytýčili v r. 1950 v úvodníku časopisu *Makedonski jazik,* sa za dve desaťročia v mnohom i prekročili. No i tak ostáva jedna oblasť, v ktorej sa ukazuje dosť vážna práca pri ustaľovaní normy, oblasť makedónskej vedeckej a odbornej terminológie. Rozumie sa, že i v okruhu ustaľovania terminológie sa urobilo veľa, lebo si to neodkladne vyžadovala každodenná prax. Vezmime ako príklad právnu vedu. Popri tom, že v makedónčine vychádzajú republikové zákony, podľa Ústavy SFRJ vychádzajú v nej i všetky federatívne zákony a nariadenia. To, pravdaže, nastolilo potrebu ustanoviť osobitnú komisiu odborníkov na právnu terminológiu. Analogicky sa postupovalo i vo väčšine iných oblastí. Nielen jazykovedné časopisy, ale aj iné orgány jednotlivých odborov venovali ustavičnú pozornosť otázkam spojeným s terminológiou. No dnes pociťujeme, že do tejto rozsiahlej činnosti treba vniesť viacej poriadku a systematickosti. V mnohých prípadoch sa pre nedostačujúcu koordináciu ukazuje rozdiel v používaní jednotlivých termínov v príbuzných disciplínach. Aby sa docielila potrebná koordinácia a na to, aby sa začali vypracúvať terminologické slovníky,

Makedónska akadémia vied a umení, založená r. 1967, do svojho dlhodobého programu ako jeden z hlavných projektov zahrnula prácu na makedónskej terminológii. Pri Akadémii sa utvorila Rada, ktorá sa stará o realizovanie tohto projektu, a Jazykovedná komisia, ktorá má spolupracovať s odbornými terminologickými komisiami už ustanovenými vo väčšine oblastí. Ako orgán Rady vychádza osobitný bulletin, v ktorom sa predkladá na predbežnú diskusiu terminologický materiál z príslušných vedných odborov.

I veľa druhých foriem a akcií sa spája u nás s úsilím šíriť kultúru reči. Z nich tu možno spomenúť iba daktoré závažnejšie. Už veľa rokov rozhlas v Skopje má pravidelnú nedeľnú reláciu venovanú problémom makedónskeho jazyka; i televízia v Skopje mala dlhší čas sériu takých relácií pod názvom *Životo suštestvo zborot* (Slovo ako živá podstata). Úlohu, ktorú sprvu plnil časopis *Makedonski jazik,* prevzali iné časopisy zacielené na vyučovanie, najmä *Literaturen zbor* (Literárne slovo), ako aj daktoré noviny. Každú sobotu denník *Nova Makedonija* má rubriku *Jazično katče* (Jazykový kútik), ktorú vedie B. Korubin. Istú časť svojich článkov z jazykového kútika B. Korubin uverejnil aj v osobitnej knihe nazvanej *Jazikot naš denešen* (Skopje 1969).

Pokiaľ ide o dôsledné uplatnenie makedónskeho spisovného jazyka v praxi, môžeme vo väčšine prípadov zistiť aktívne zapájanie verejnosti cez odborné a kultúrne spolky, ako i cez spoločensko-politické organizácie. Z iniciatívy uvedených organizácií sa takýto materiál preberal na zasadnutí Snemu Makedónskej socialistickej republiky podľa návrhu, ktorý vypracovala komisia vymenovaná Snemom. Základný dôraz v tejto diskusii sa položil na potrebu čo najdôslednejšieho používania makedónskeho spisovného jazyka v príslušnej funkcii, potom na podaktoré odchýlky od spisovnej normy (v názvoch filmov, firiem, v reklamných nápisoch, v nápisoch na cestách atď.). Keďže makedónčina je jediný jazyk v Juhoslávii, ktorý pripúšťa len používanie cyriliky, problémy súvisiace s rozhraničením voči latinke zaujímajú dôležité miesto. V makedónskom prostredí sa na každom kroku pociťuje potreba „jazykovej hygieny" a to je vcelku znak stupňa stabilizácie i prestíže, ktorú nadobúda makedónsky spisovný jazyk.

Z makedónskeho originálu preložil Gejza Horák.

Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra: J. Doruľu, L. Dvonča, F. Kočiša, Š. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Šalingovej a M. Urbančoka.[1]

korec — SSJ tretí význam „priečne drevo, doštička na mlynskom kolese, na ktorú dopadá voda" uvádza ako nespisovný, nárečový. Myslíme, že tento význam je na úrovni pomenovania reálie. Preto by sme — iného pomenovania totiž niet — slovo *korec* hodnotili v tomto význame ako spisovné.

Poznámka. 1. Význam, ktorý sa uvádza v SSJ, by bolo treba spresniť v tom zmysle, ako sa to uvádza v *Etymologickom slovníku jazyka českého* od V. Machka (Praha 1968, 2. vyd.). Tam sa príslušný význam charakterizuje takto: „truhlík na vodu, jaké jsou na obvodě mlýnského kola...". Táto charakteristika sa nám vidí presnejšia, lebo je motivovaná významom „dutá miera" — a teda aj „nádoba".

2. Prvý význam slova *korec* „dutá miera na obilie" a druhý význam „plošná miera, plocha, na ktorú sa zaseje jeden korec obilia (asi pol jutra)" sa v SSJ uvádza ako zastaraný. Myslíme, že toto hodnotenie nie je primerané. Nejde tu o zastarané významy, ale o pomenovanie starých reálií. Sú to teda historizmy.

korenáč — SSJ uvádza spisovné nepríznakové slovo s významom „nádoba, do ktorej sa sadia kvety, črep". Ide o novšie prevzatie z češtiny. Všetky doklady v našom materiáli sú z obdobia po roku 1940. Toto prevzatie nemožno v spisovnej slovenčine pokladať za potrebné, lebo na pomenovanie príslušného predmetu máme slová *črep, črepník, kvetník.* Slovo *korenáč* sa v tomto význame malo v SSJ uviesť ako nespisovné.

Poznámka. Slovo *korenáč* máme doložené aj vo význame „zakorenená sadenica viniča". V tomto prípade je to termín z vinohradníctva.[2] V SSJ sa nezaznačuje.

kornút — SSJ uvádza ako nárečové slovo s významom „papierové vrecko, vrecúško". Podľa nášho zistenia je toto hodnotenie neprimera-

[1] Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle prvého ročníka (1967) nášho časopisu.

[2] Zaznačuje ho aj Slovensko-česko-rusko-francúzsko-nemecko-maďarský odborný slovník vinohradnícko-vinársky, Bratislava 1962.

né, lebo nejde o nárečové slovo. Slovo *kornút* sa do slovenčiny dostalo z češtiny. Ale pretože ide o reáliu, pre ktorú iné pomenovanie nemáme, myslíme, že by sa mohlo uvažovať o potrebnosti tohto slova v spisovnej slovenčine.

Poznámka. A. Bernolák uvádza vo svojom Slowári podobu *kormútka*. Jej provenienciu sa nám nepodarilo zistiť. Na konci tohto hesla sa ako synonymá uvádzajú slová *rolík, rulík, škarnicla*. Slovo *kornút* sa hodnotí ako český ekvivalent.

koruhva — SSJ uvádza ako knižné zastarané slovo s významom „zástava". Toto hodnotenie nie je presné, lebo *koruhva* nie je zastarané slovo. Je prevzaté z češtiny (v SSJ sa to nezaznačuje). Doklady v našom materiáli ukazujú, že sa jeho frekvencia smerom do súčasnosti zvyšuje. Pomer medzi staršími a novšími dokladmi je asi 1:2. V materiáli zo štúrovského a matičného obdobia máme iba jeden doklad. Pritom z dokladov vidieť, že slovo *koruhva* autori nevyužívajú na dosiahnutie efektu zastaranosti. Bude teda primerané slovo *koruhva* hodnotiť iba ako knižné.

Poznámka. To, že sa významová stránka slova *koruhva* vystihuje synonymom *zástava,* nie je presné. Koruhva je vystužená zástava alebo zástava zhotovená z pevného materiálu.

V našom materiáli máme aj doklady, v ktorých sa slovom *koruhva* pomenúva veterník, hálka na streche domu. Tento význam sa v Bernolákovom Slowári pokladá za nepríznakový (pri heslách *korúhew, korúhwica* a *koruhwička)*. Význam „zástava" sa hodnotí ako český.

koryča — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „malé korýtko". Rozloženie autorov podľa pôvodu o nárečovosti tohto slova nesvedčí. Slovo *koryča* (resp. *koryčiatko*) majú títo autori: Kukučín, Rázus, Gabaj, Vámoš. Nárečovosť možno vidieť iba v tom, že sa uvedené slovo zaznačuje v redukovanej stredoslovenskej výslovnostnej podobe. Myslíme, že sa v SSJ malo uviesť v slovotvorne náležitej spisovnej podobe *korytča* (redukovaná podoba *koryča* sa mala uviesť v zátvorke ako nárečová). To isté platí aj o zdrobnenine. Potom, pravda, treba slová *korytča, korytčiatko* hodnotiť ako spisovné (na podobu *korytčiatko* máme v našom materiáli päť dokladov od Kukučína).

korzet — SSJ uvádza ako zastarané slovo. Za nepríznakové synonymum sa pokladá *šnurovačka.* Myslíme, že slovu *korzet* netreba pripisovať príznak zastaranosti. Ak ide o súčiastku ženského oblečenia, možno povedať, že slovo *korzet* je popri slove *šnurovačka* relatívne

zriedkavejšie. Ale napr. v medicíne (v chirurgii a ortopédii) sa používa iba termín *korzet*.

kosa — SSJ po značke pre frazeológiu uvádza spojenie *tetka (tá) s kosou* ako nespisovné, ľudové vo význame „smrť". Myslíme, že toto spojenie pokladať za nespisovné nie je primerané. Hodnotíme ho ako spisovné, a to hovorové a expresívne (expresívnosť sa v SSJ zaznačuje).

kopytcia — p. kopice

košička[2] — SSJ uvádza ako nespisovné, krajové slovo s významom „súčiastka ľudového odevu, trojuholníková šatka, ktorú nosia ženy krížom preloženú cez prsia". Z výkladu opisom vidieť, že ide o pomenovanie reálie. Slovo *košička* nijaké formálne znaky nespisovnosti nemá — ani rozloženie autorov podľa pôvodu jeho krajovosť nepodopiera —, preto myslíme, že je primerané hodnotiť ho ako spisovné.

Poznámka. V našom materiáli máme doklad, ktorý ukazuje, že *košička* nie je súčasť iba ľudového odevu. V knihe *Ženská móda* od K. Hortolányiovej sa slovu *košička* pripisuje tento význam: „šatka trojuholníkového tvaru, ktorá sa nosila za biedermeieru prekrížená cez prsia".

kosienka, kosienok — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slová s významom „čerstvo pokosená lúka". Iné pomenovanie tejto reálie, ktoré by sme mohli pokladať za spisovné, nemáme. Slová *kosienka* a *kosienok* formálne znaky nespisovnosti nemajú, preto myslíme, že je primerané hodnotiť ich ako spisovné.

Poznámka. Slová *kosienka* a *kosienok* majú podľa nášho materiálu aj význam „mládza". V tomto prípade by sme ich hodnotili ako nespisovné, nárečové.[3]

V našom materiáli máme však na slová *kosienok* a *kosienka* aj niekoľko takých dokladov, ktoré ukazujú na význam „trávnatý porast, ktorý sa kosí". Išlo by tu pravdepodobne o význam protikladný slovu *pasienok* v istých oblastiach Slovenska. V týchto prípadoch by sa dalo uvažovať o tom, že ide o pomenovanie reálie a že slová *kosienok* a *kosienka* možno hodnotiť ako spisovné. Na ilustráciu uvádzame tento nárečový doklad z Bobrovca: *Ťaďiaľ sa ňesmie choďiť, to je kosienka.*

kosier — SSJ uvádza ako nespisovné, krajové slovo s významami „zahnuté pero z chvosta kohúta" a „nôž na sečkovici". V prvom prípade — ako vidieť z výkladu opisom — ide o pomenovanie reálie, namiesto ktorého iné nemáme. Ani rozloženie autorov podľa pôvodu nesvedčí o jeho úzkej krajovej platnosti. Autori sú P. Blaho, Štúr, Be-

[3] Porov. poznámku JÓNA, E.: Mládza, otava, kosienok, Slovenská reč, *26* 1961, s. 180—181.

niak, Rázus, Gráf. Slovo *kosier* v prvom význame pokladáme za spisovné.

Výklad druhého významu v SSJ nie je presný. Naše doklady ukazujú, že nejde o nôž na sečkovici, ale o nôž na primitívne rezanie sečky v minulosti na tzv. stolici. Vidieť to dobre napr. z tohto dokladu od Podjavorinskej: *Rezala podľa starodávneho spôsobu, kosierom, pristupujúc nohu stolice.* V tomto prípade sa teda slovom *kosier* pomenúva stará reália. Ide o význam na úrovni historizmov. Treba ho pokladať za spisovný.

kost — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové zastarané slovo s významom „strava". Na toto slovo máme v našom materiáli do dvadsať dokladov. Z nich usudzujeme, že sa slovo *kost* používa nie ako nespisovný, ale ako hovorový prvok. Slovo *kost* by sme necharakterizovali ani ako zastarané. Myslíme, že pri ňom ide skôr o takú perspektívu, že sa vysunie zo spisovnej reči z normatívnych dôvodov (dostane sa teda do takej pozície ako *firhang* oproti *záclona*). Nateraz je však situácia taká, že by bolo ešte predčasné hodnotiť ho ako nespisovné.[4]

Poznámka. Slovo *strava,* ktoré je dnes v spisovnej slovenčine neprí-znakové, sme prevzali z češtiny približne v štúrovskom období. A. Bernolák ho vo svojom Slowári ešte označuje ako české.

kostižer — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „chronický zápal, tuberkulóza kostí". Na toto slovo máme v našom materiáli osem dokladov. Pozoruhodné je, že jeho frekvencia smerom do prítomnosti stúpa. Doklady neukazujú, že autori slovo *kostižer* použili ako nespisovný prvok. Pokladáme za primerané hodnotiť ho ako spisovné slovo neterminologickej povahy.

košíková — SSJ uvádza ako spisovný športový výraz s významom „basketbal". Myslíme, že slovo *košíková* treba jednoznačne pokladať za nespisovné. V spisovnej slovenčine je náležité iba pomenovanie basketbal.[5]

To isté treba povedať aj o slove *košikár,* ktoré sa v SSJ uvádza ako športový výraz s významom „basketbalista".

koštovať[1] — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „ochutnávať". Na toto slovo máme v našom materiáli vyše dvadsať

[4] Tak — ako nenáležité — sa uvádzalo v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940.

[5] Pozri napr. poznámku RUŽIČKA, J.: O systémovosti jazykových prostriedkov. In: Jazyková poradňa. 5. zv. 1. vyd. Bratislava, SPN 1968, s. 13.

dokladov. Z nich usudzujeme, že je primeranejšie hodnotiť ho ako spisovné, a to hovorové slovo.

Poznámka. 1. Sloveso *koštovať* sa v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 uvádza ako nenáležité. Od vydania z r. 1953 sa neuvádza.

2. V SSJ sa uvádza, že sloveso *koštovať*[1] má nedokonavý vid. Niektoré doklady v našom materiáli však ukazujú, že toto sloveso je aj dokonavého vidu. Napr.: *Azda aj chudobný človek môže niekedy husacinu koštovať?* (Vansová) *Paľo vyňal fľaštičku a koštoval z rumu.* (Timrava).

koštovka — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „chutnanie, ochutnávanie". Myslíme, že toto slovo je primerané hodnotiť ako spisovné, a to hovorové. Na ilustráciu uvádzame doklad z tlače: *Na výstave vín, spojenej s koštovkou, mali z tých vzácnejších sort len po fľaške.*

Pohybová zložka ústneho prejavu

Kapitolky zo štylistiky (5.)

JOZEF MISTRÍK

Možno vyznieva trocha čudne, že do oblasti štylistiky chceme miešať aj otázky pohybu, avšak vôbec nejde o spájanie vecí, ktoré by k sebe nepatrili. Pohybová zložka veľmi úzko súvisí so štylistikou a v jazykovom prejave hrá závažnú úlohu ako mimojazykový štýlový prvok (štyléma). Pohyb je nevyhnutná zložka prirodzeného ústneho prejavu.

Konkrétna reč bez fyzickej podoby vlastne neexistuje. Výpoveď človeka sa môže realizovať písomne alebo ústne. Keď sa realizuje písomne, tak prostredníctvom grafiky, keď ústne, vtedy prostredníctvom zvuku. Pri písomnom prejave sú spolučinné prvky priestorové, pri ústnom prejave zasa prvky pohybové. Za pohyb sa bežne pokladá nielen gestikulácia, ale aj mimika.

Aby sme mohli sledovať fungovanie pohybovej sústavy, rozlíšme pohybové prvky na autosémantické a synsémantické. Autosémantické sú také, ktoré aj samy osebe, mimo slovesného textu zreteľne a výrečne predstavujú istý obsah — známy zásluhou konvencie alebo zrejmý

z podoby pohybu. Autosémantické sú napríklad pohybové znaky na vyjadrenie súhlasu a nesúhlasu, ďalej ukazovacie pohybové znaky na vyjadrenie obsahov typu *ten, tu, tam, ja, ty, on,* ďalej sú to slovné znaky na vyjadrenie vlastností typu *malý, široký,* okolností typu *hore, dolu, vzadu,* kvantity typu *jeden, dva, desať, prvý, veľa,* deja typu *počúvať, ponáhľať sa, písať* atď. Autosémantické pohybové znaky sú schopné dosť verne nahrádzať slová a zrozumiteľné sú aj mimo kontextu. Synsémantické sú také pohybové prvky, ktoré človek koná mimovoľne, iba ako sprievodné javy v priebehu živej reči. Keď napríklad hovorí s veľkým hnevom, stíska päste, keď hovorí o príjemných veciach, usmieva sa, keď s úmyslom zdôrazniť obsah textu členením na menšie úseky, mimovoľne pohybuje hlavou. Synsémantické pohyby sa prejavujú na tvári i na celom tele ako neuvedomené ozveny slov.

Z toho, čo sme naznačili, vychodí, že pohybový prvok v ústnom prejave môže slovesnú zložku alebo nahrádzať, alebo dopĺňať, lenže môže fungovať aj ako nadbytočný prvok. Vždy je však nepresný, ťažko definovateľný, niekedy až veľmi všeobecný. Treba ešte dodať aj to, že podobne ako všetko ostatné, aj pohyb: keď je nepresný, všeobecný, je súčasne polysémantický. Na identifikáciu jeho presného obsahu je vždy potrebné okolie, kontext, situácia.

Pohyb s ústnym prejavom môže byť vo vzťahu suplementárnom alebo komplementárnom. V suplementárnom vzťahu je vtedy, keď pohyb nahrádza slovo, napríklad keď sa vo výpovedi *Podpíš sa sem* slovo *sem* nahradí pohybom. Alebo aj vtedy, keď sa namiesto výpovedí ako *On spí., Poď sem!, Prosím?* použijú autosémantické gestá. V komplementárnom vzťahu je vtedy, keď sa uvedené vety povedia úplné, celé a pritom sa použijú aj príslušné autosémantické gestá. A samozrejme v komplementárnom vzťahu je vždy synsémantické gesto, ktoré je schopné iba modifikovať silu známeho výrazu.

Všimneme si teraz otázku pohybu z hľadiska štylistického, lebo o to tu vlastne ide. Pohybové prvky majú funkcie — alebo ináč: schopnosti byť štylémami — vo všetkých štýloch.

Výpoveď bez pohybovej zložky si nemožno predstaviť v hovorovom štýle. Tam nielen pohyby, ale aj zvuk je najsilnejšie zrastený s jazykom. Všetky typické vetné konštrukcie tohto štýlu sa pri pohľade smerom od „čistého" jazyka zdajú ako defektné a keby sme mimojazykové prvky hodnotili iba ako parazitné, potom by naozaj mnohé expresívne konštrukcie boli neúplné. Pohybové prvky sa odjakživa formovali súčasne s jazykovými prvkami, a tak dnes práve slová jadra slovnej zásoby majú paralelné pohybové výrazy. Hovorový štýl sám sa realizuje v situácii, ktorá je priaznivá pre uplatňovanie pohybových prvkov: hovoriaci je s adresátom v bezprostrednom styku, navzájom sa vidia a existujú v tej istej priestorovej i časovej situácii. Čím je užší okruh

osôb zúčastnených na rozhovore, tým je pohyb vcelku častejší, nápadnejší, konkrétnejší a zrozumiteľnejší. I naopak.

Tento fakt sa využíva napríklad na simulovanie pohybu v divadelných žánroch. Pravdaže, pokiaľ sa na to berie zreteľ aj pri štylizácii dramatického dialógu. Keď je hra konkrétna, štýl reči nižší, napríklad vo veselohre, vtedy je pohybová dynamickosť väčšia. A aj naopak. V abstraktnej hre, v dráme je pohyb zriedkavejší a abstraktnejší. V takom javiskovom žánre, ako je recitácia, najmä recitácia lyrického textu, sa s pohybom nepočíta. Maximálne sa počíta s nevyhnutnými synsémantickými posunkami, bez ktorých by reč bola neprirodzená. Zlučovaním pohybových prvkov s čistými slovesnými prvkami sa môžu v náročnejších umeleckých textoch tvoriť aj náročnejšie figúry, ako napríklad oxymorá (keď si pohyb protirečí s významom slova) alebo synestézia (keď sa pohybom vyjadrí iný než známy konvenčný obsah). Pohybom sa môžu signalizovať i hranice citátu. Pohyb na javisku je samostatnou a nápadnou dimenziou reči.

Najvýraznejším štylistickým prostriedkom je pohybový prvok v rečníckych prejavoch, kde sa s ním ráta ako s nevyhnutnou imanentnou zložkou textu. V didaktických ústnych prejavoch je to prvok na odstupňovanie, na vertikálne členenie textu. Nápadnejšie a výraznejšie sú pohyby v takých častiach, ktoré by sa v tlačenej podobe vysádzali polotučným alebo verzálkovým písmom. Nápadnejšie sú pohyby aj v prípadoch, keď sa od hovoriaceho žiada názorný prejav. To je napríklad pri vyučovaní v najnižších triedach základnej školy. Pri náročnejších výkladoch sa pohyb uplatňuje aj ako členiaci prvok.

Citlivá je otázka pohybu pri slávnostných prejavoch a politických rečiach. Slávnostný prejav, prívet, ktorý sa číta, s pohybom neráta. Tu sa pohyb pociťuje ako rušivý moment, ako prvok, ktorý ťahá štýl prejavu do nižších rovín. Avšak aj tu je synsémantický — veľmi decentný — pohyb niečo celkom prirodzené. V súvislosti s rétorickými a vedeckými ústnymi prejavmi by bolo možné vysloviť, že platí istá zákonitosť vo vzťahu medzi dĺžkou vety a silou gesta: čím dlhšia je veta, tým zriedkavejšie a menej nápadné je gesto, a naopak.

V politických a propagačných rečiach je pohyb síce veľmi všeobecný, ale nápadný, lebo slúži ako prostriedok na zdôrazňovanie, na gradáciu výrazu a ako výraz zaangažovanosti autora. Politická reč má byť stimulatívna, sugestívna, a také majú byť jej prislúchajúce pohyby.

Ukázalo sa, že pohyb je výrazný a dôležitý prostriedok štylistiky ústneho prejavu. Ešte sa žiada povedať, ako a či súvisí s kultúrou reči. Nikde nikto — pokiaľ je nám to známe — nenapísal a nepovedal, do akej miery je prípustné uplatňovať v reči gestá a mimiku. Existuje však akýsi nepísaný zákon, že príliš veľa pohybu svedčí o nepresnosti slovesného výrazu. Pohybové prvky sa vždy pociťujú ako barly slov, i keď

to v skutočnosti nie je vždy tak. Vysokointelektuálny a pojmovo náročný prejav sa spravidla neopiera o fyzické mimojazykové prvky.

Povie sa pohybom viac, ako len holým slovom? Áno, povie sa vždy viac, ale to neznačí „vhodne" viac. Každý človek má v podvedomí vypestovanú normu a zmysel pre silu pohybu. Nezhoda s touto normou sa mu javí ako štylistický prvok. Tak či tak, nadbytočnosť pohybu ide proti nocionálnosti a intelektuálnosti prejavu. Súčasne sa však využíva buď ako estetický a či rétorický prvok, buď sa zneužíva ako recesný prvok, znižujúci štylistickú úroveň textu.

O výslovnosti cudzích slov v slovenčine

LADISLAV KUČERA

Reč širokých vrstiev našich pracujúcich sa kultivuje vďaka jazykovedným časopisom (Kultúra slova má tu veľmi významnú úlohu), vďaka jazykovo dobrým slovenským reláciám v rozhlase a televízii, dobrým textom v tlači, a nie na poslednom mieste aj vďaka učiteľom, odborným učiteľom a profesorom slovenského jazyka v školách I. a II. cyklu, ako aj pedagógom prednášajúcim o ortoepických, príp. aj iných jazykových otázkach na vysokých školách. Veľký vplyv na rečovú kultúru majú divadlá, najmä herci činoherných súborov.

V tomto príspevku nám ide o výslovnosť cudzích slov.[1] Pri tejto otázke sa pristavujeme preto, že sa tu neraz stretáme s mnohými nepríjemnými chybami. Pri výslovnosti cudzích slov (priezvisk a reálií) v slovenskom kontexte badáme trojakú nesprávnu výslovnosť. Jedni vyslovujú úplne tak, ako je slovo napísané: *Heine* vyslovia ako *hejne, stewardka* ako *stevartka, New York* ako *nev jork, Hugo* ako *hugo* atď. Takúto nesprávnu výslovnosť voláme písmenkovou čiže literovou, lebo

[1] V jazykovedných časopisoch sa o výslovnosti cudzích slov živo diskutuje, ako to vidíme v článkoch J. Lišku (O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti. SR, *29,* 1964, s. 193—210), L. Dvončа (K diskusii o niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti. SR, *30,* 1965, 143—153) a z úvah ďalších autorov. Okrem teoretických diskusií prináša Slovenská reč poznámky o výslovnosti jednotlivých cudzích slov (napr. o slove *kanoe* je ortoepická poznámka v SR, *26,* 1961, s. 188, o slovách *big beat* a *džez* v SR, *29,* 1964, s. 313, o slove *striptíz* v SR, *28,* 1963, s. 313 atď.).

hovoriaci vyslovuje cudzie slová presne podľa napísanej podoby. Je to výslovnosť bez patričných výslovnostných poznatkov.

Ale stretáme sa aj s druhou krajnosťou. Používateľ cudzích slov v slovenskom kontexte ovláda jazyk, z ktorého cudzie slovo pochádza: v úsilí pridržať sa výslovnosti v pôvodnom jazyku používa aj také hlásky, ktoré v slovenskom texte na seba veľmi upozorňujú, znejú čudne, prípadne aj komicky. Avšak s používaním neslovenských hlások v slovenskom texte stretáme sa v reči javiskovej postavy, ktorá stvárňuje cudzinca. Tu ide o zriedkavé, štylisticky funkčné využívanie cudzích hlások v slovenskej reči. Dodržiavanie cudzej výslovnosti sa však nepociťuje ako vyumelkované, neprirodzené vtedy, keď ide o citátové slová, keď napr. uvádzame meno cudzieho autora a hneď za ním presný názov jeho diela v origináli atď.

Nenáležitú cudziu výslovnosť bez slovenskej hláskovej úpravy môžeme volať pôvodná neupravená výslovnosť. Je to výslovnosť bez transponovania príslušného výrazu do hláskového inventára spisovnej slovenčiny.

Tretí druh nesprávnej výslovnosti cudzích slov v slovenčine je individuálna, odhadovaná výslovnosť. Počujeme napr. hovoriť *neregulérny, isijáš, šéma, oršester,* slovo *bufet* sa vysloví „učenejšie" ako *büfe,* príp. *büfé* atď. Takéto chyby vo výslovnosti robia tí používatelia slovenského jazyka, ktorí chcú ukázať, že ovládajú cudziu reč. Zabúdajú však, že slovenská spisovná výslovnosť sa spravuje vlastnými výslovnostnými normami, a nie ľubovôľou jednotlivcov, ktorí neradi rešpektujú jazykové zákony (v našich súvislostiach pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti).

Akými pravidlami sa spravuje výslovnosť cudzích slov v spisovnej slovenčine? Ak necháme bokom citátovú výslovnosť priezviska autora (v nominatíve singuláru), musíme v každom prípade uvažovať o hláskovej úprave cudzieho slova. Najprv však musíme poznať výslovnosť slova (všeobecného mena, osobného mena a priezviska) v pôvodine. Potom porovnávame hlásky v cudzom jazyku a v spisovnej slovenčine, uvedomujeme si rozdielnu artikuláciu hlásky v cudzom jazyku a v spisovnej slovenčine. V slovenčine sa napr. nevyslovujú apikálne spoluhlásky *d, t, n,* ako ich pozná angličtina. Tvoria sa tak, že koniček jazyka (apex) sa pritíska o horné ďasná, takže zvukovým dojmom sú tieto anglické hlásky blízke slovenskému *ď, ť, ň.* Preto sa zaužívala napr. výslovnosť názvu *New York* v podobe *ňu-jork* (nie *nju* alebo *nu* — s tvrdým *n*). Alebo v spisovnej slovenčine je neznáma šušlavá spoluhláska *s* (tzv. interdentála, píše sa *th*), pri ktorej tvorení je koniček jazyka medzi zubmi, a tak sa vysloví *s.* Priezvisko *Smith,* od *Smitha,* vyslovíme *smis,* od *smisa,* teda bez cudzojazyčnej hlásky. Medzizubné *s* nahradíme v slovenskom kontexte našou najbližšou spoluhláskou, sy-

kavkou *s*. Priezviská *White, Hemingway, od Whitea, bez Hemingwaya* vyslovíme len našimi hláskami *(vajt, hemingvej, od vajta, bez hemingveja)*. Nevyslovíme obojperné *w* podobajúce sa krátkemu *u*, ktoré sa tvorí so zaokrúhlenými perami, ale nevyslovíme ani apikálne *t*, ktoré sa zvukovým dojmom blíži k slovenskému *ť*. Komická by bola taká výslovnosť, v ktorej by „trčali" cudzie hlásky: *Čakám tu na priateľa vajta, realistický pohľad hemingweja* a pod.

Ani ruské priezviská nevyslovujeme podľa pravidiel akania a ikania (nie od *talstého*, ale od *tolstého*), nevyslovujeme v nich isté mäkké spoluhlásky (nepovieme z pera *gor'kého* — r' označuje mäkké *r*, ktoré spisovná slovenčina nepozná), prízvukujeme prvú slabiku ruského slova: *Majakovskij*.

Z cudzích hlások používame len tri, a to: *ü*, napríklad slovo *revue* vyslovíme *revü*, potom *ö*, ako je v slove *angström, Pasteur (pastör)*, pričom hlásky *ü, ö* vyslovujeme ako dlhé a prepisujeme ich ako *ű, ő*. V českých osobných a zemepisných menách sa stretáme s hláskou *ř* a používame ju aj v slovenskom kontexte, v slovenskej výslovnosti. Ale aj prípustnú cudziu hlásku *ü, ö, ř* môžeme v slovenskom kontexte vysloviť slovenskou hláskou, ktorá je cudzej hláske najbližšia podľa zvukového dojmu. Hlásku *ü* vyslovíme ako *(i): Hugo — (ügo* alebo aj igo), *Ötves — (ötveš*, prípadne *etveš), Dvořák — (dvořák* alebo aj *dvožák)*. Úplnú hláskovú úpravu cudzích hlások pozná aj spisovná čeština.

Podľa hláskového inventára spisovnej slovenčiny sa musia upravovať vo výslovnosti preberané cudzie slová. Názov jedla *ham and eggs* (šunka a vajíčka) vyslovíme *hemendeks*, športové výrazy *power play* (presilová hra) ako *pavr-plej, je handicapovaný* (poškodený) ako *hendikepovaný;* v tenise sa stretávame so slovom *game* (vyslovíme *gejm*, nie *gem*, lebo v slabike *ga* sa *a* vysloví ako *ej*); *backhand* vyslovíme *beghend (ck* v slove *back* sa vyslovuje ako *g*, aby sa stretli obidve znelé spoluhlásky *gh*, ako to vyžaduje znelostná asimilácia (spodobovanie). Z južného ovocia nám pochutí popri pomaranči aj *grapefriut* (vyslovuje sa *grejpfrút*); v stavebníctve poznajú stroj *grader (grejder)* — používa sa na vyrovnávanie povrchu zeme. Samohláska *a* sa vysloví pred jednou spoluhláskou ako *ej*. Naproti tomu anglické široké *e (ae)* preberáme do slovenčiny len ako jednoduché *e: camping* vyslovíme ako *kempink, bes-kempingu*. Pôvodným anglickým pravopisom píšeme slovo *happy-end*, ale vyslovíme *hepi-ent*. Ak sa prevzaté slovo v slovenčine udomácnilo, píšeme ho tak, ako sa vyslovuje: *míting, ísť na víkend* (pôvodný anglický pravopis je *meeting, weekend)*.

Otázky výslovnosti cudzích slov sú zložité, lebo vyžadujú znalosť pôvodnej výslovnosti slova a pravidlá jeho hláskovej úpravy v slovenčine. Najmä hlásatelia rozhlasu a televízie sa denne stretajú s výslov-

nostnými problémami, medzi ktorými je neraz „orieškom" práve výslovnosť cudzích mien (anglických, nemeckých, francúzskych...) v slovenskom kontexte. Aj v našich školách je veľa prieku, lebo vyučujúci cudzích jazykov by boli najradšej, keby sa slovenský hláskový inventár rozšíril nielen o *ü, ö, ř,* ale aj o desiatky ďalších „originálnych" hlások. A slovenčinári si zasa jasne uvedomujú potrebu transponovania cudzích hlások do slovenčiny, lebo iba to je v súlade so zásadami preberania cudzích slov do slovenčiny a ich prispôsobovania domácemu hláskovému inventáru.

Tvorenie ženských priezvisk z priezvisk typu Krajčí, Jančí, Figuli, Šmidke

VLADO UHLÁR

Slovenčina ako všetky slovanské jazyky patrí medzi flektívny typ jazykov. V slovenčine sa skloňujú všeobecné podstatné mená i vlastné mená, ktoré vznikli identifikačným pomenovacím postupom, vydeľujúcim osobu alebo vec v jej jedinečnosti od ostatného celku. Medzi vlastné mená patria aj osobné mená a priezviská, ktoré sa skloňujú podľa takých istých zákonitostí ako ostatné vlastné mená.

V tomto článku rozoberieme tvorenie ženských priezvisk z niektorých mužských priezvisk v slovenčine nezvyčajných a ich skloňovanie. Najprv je to skupina priezvisk typu *Krajčí, Pivovarčí, Hajčí, Korenčí,* ku ktorým pripájame pôvodom odchodné priezvisko *Jančí* (i *Janči*). S výnimkou posledného priezviska (je z osobného mena *Ján,* presnejšie z hypokoristika *Janči*) ostatné vznikli z apelatív mužského rodu *krajčí, pivovarčí, hajčí, náhončí, lovčí, korenčí* a pod. V slovenčine sú to osihotené a zastarané slová. Z hľadiska slovotvorného postupu sú to slová neslovenského (českého) pôvodu. Namiesto nich máme v slovenčine mená zamestnania *krajčír, pivovarník, hajčiar* (osoba, ktorá opatrovala kupcom statok a hnala ho v čriedach z jarmoku v jednom kraji na jarmok do druhého kraja), *nadháňač, poľovník, korenár* ap. Namiesto familiárnej podoby krstného mena *Jančí* máme slovenské domácke podoby na *-o (Janko, Jančo...).*

Mená zamestnania utvorené zastaranou slovotvornou príponou *-čí* (z príslušných slovies *krájať, variť,* prípadne z podstatných mien *lov, korenie* atď.) prenikli do slovenčiny niekedy po 15. storočí. Meno za-

mestnania, remesla rodiny, ktoré sa vykonávalo aj niekoľko generácií po sebe, bolo veľmi príznačné, preto sa v spojení s osobným menom stávalo stálym príznakom, priezviskom; pripomeňme si rozšírené priezviská takéhoto typu, napr. *Kováč, Mlynár, Struhár, Kramár, Gombár, Debnár, Haviar, Hatiar, Kolár* (i *Kolesár*), *Mäsiar, Rybár, Koniar, Husár* (*i Husiar*), *Peciar, Pasiar, Švec* (*Ševčík*), *Kraviarik, Tesárik, Zábojník* a pod.

Priezviská mužského rodu sa pravidelne skloňujú podľa vzoru *chlap* (napr. *Mak, Hudec, Hubáč*) alebo *hrdina* (napr. *Gazda, Tatarka, Beňačka*). Ženské priezviská sa z týchto mužských priezvisk tvoria pravidelne prechyľovaním tak, že sa k nim pridáva slovotvorná prípona *-ová*, ktorá sa svojím pôvodom zhoduje s príponou privlastňovacích prídavných mien ženského rodu utvorených od mužských podstatných mien (*otcova, bratova, horárova*).

So skloňovaním mužských priezvisk typu *Krajčí, Pivovarčí, Korenčí, Jančí*, ale aj cudzích priezvisk *Figuli, Giertli, Krčméry, Škultéty* ap. sú v praxi isté ťažkosti pre ich zakončenie, ktoré je v slovenčine nezvyčajné. V slovenčine sa totiž podstatné mená mužského rodu pravidelne končia na spoluhlásku (*chlap, junák, murár, pohonič*) alebo na samohlásku *a* (*sluha, hrdina, gazda*), prípadne *o* (*dedo, strýko, ujo, sváko*). Podstatné mená mužského rodu zakončené na *i, í, y* (prípadne na *e, ä, é, ó, ö, ő, u, ü, ű*) sú v slovenčine cudzieho pôvodu a majú miešané skloňovanie s pádovými príponami, ktoré sa v sg. zväčša zhodujú s príponami zámen. Je pre ne vzor *kuli* (2. pád *kuli-ho*, 3. p. *kuli-mu*, 4. p. *kuli-ho*, 6. p. *o kuli-m*, 7. p. *s kuli-m*; množ. číslo 1. pád *kuli-ovia*, 2. p. *kuli-ov*, 3. p. *kuli-om*, 4. p. *kuli-ov*, 6. p. *o kuli-och*, 7. p. *s kuli-ami*).

I tvorenie ženských priezvisk z priezvisk mužského rodu zakončených na *-i, -í, -y* naráža v slovenčine na ťažkosti práve pre ich spomínané zakončenie.

V ľudovej reči sa takéto ťažkosti odstraňujú často tak, že sa koncové samohlásky mužských priezvisk jednoducho odsúvajú a pomocou slovotvornej prípony *-ka* sa utvoria ženské priezviská, napr. *Krčmérka* (od *Krčméry*), *Lábadka* (od *Lábadi*), *Hajdócka* (od *Hajdóci*), *Trnkócka* (od *Trnkóci*) a pod. Inokedy sa zasa táto ťažkosť prekonáva pripojením prípony *-čka* priamo k plnému mužskému priezvisku. V ľudovej reči tak vznikli dobre skloňovateľné ženské priezviská *Krčméryčka, Škultétyčka, Figuličká, Kamodička, Zorkócička* a i. Lenže spisovný jazyk takýto spôsob tvorenia ženských priezvisk neprijal do knižných štýlov, teda ani do úradného znenia a ponecháva ich iba v hovorovom štýle, resp. aj v umeleckom štýle.

Ale zavše sa aj v písomnostiach úradného rázu stretáme s postupom, ktorý charakterizuje živú ľudovú reč, usilujúcu sa udomácniť nezvy-

čajne zakončené mená. Mali sme v rukách vysvedčenia znejúce na meno (priezvisko) *Giertlová* (hoci mužské priezvisko otca bolo *Giertli*), *Šindlérová* (otec *Šindléri*), *Krajčová* (otec *Krajčí*), *Jančová* (otec *Janči*), *Krausová* (otec *Krause*), *Feketová* (manžel *Fekete*).

V spisovnej slovenčine sa pri ženských priezviskách (najmä umelkýň) v spojení s osobným menom rešpektuje neprechýlený tvar iba výnimočne, napr. *Margita Figuli, Elena Maróthy-Šoltésová* (výnimky sa týkajú najmä cudzích umeleckých mien).

Dlho prevládala snaha uznávať takéto ženské priezviská za spisovné aj v úradných písomnostiach. Flektívny typ slovenčiny si však vynútil, aby sa ženské priezviská aj takéhoto typu zaradili medzi ostatné skloňovateľné mená a mali aj také isté zakončenie. Preto sa pri kodifikácii v Pravidlách slovenského pravopisu r. 1953 s ohľadom na systém jazyka a na iné okolnosti prijala zásada pridávať prechyľovaciu príponu *-ová* i k priezviskám s nedomácim zakončením. Takto sa utvárajú ženské priezviská, v ktorých sa prípona *-ová* pripája bezprostredne k mužským priezviskám zakončeným na samohlásku *i, í, y, e, ö, u, ü*, napr. *Figuli — Figuliová, Krčméry — Krčméryová*,[1] *Lányi — Lányiová, Krause — Krauseová, Šmidke — Šmidkeová, Szabó — Szabóová, Keserű — Keserűová* atď. Takto sa v slovenskom texte píšu aj priezviská príslušníčok iných národov z cudzích krajín.

Radenie slabík, z ktorých sa jedna končí na samohlásku (napr. *e, i, í, y, ö, ü*) a nasledujúca sa zasa začína na samohlásku, sa v slovenčine pociťuje ako výnimočné, príznačné pre slová cudzieho pôvodu (obdobne *rádio, teória, televízia, gymnázium, múzeum* a pod.). Spisovný jazyk ako najvyššia a najdokonalejšia podoba národného jazyka mená s takýmto radením slabík musel prijať medzi ostatné typy mien dávneho slovenského pôvodu, aby mohol plniť funkciu moderného dorozumievajúceho prostriedku aj v náročných prípadoch a spojeniach, s akými sa príslušníci nášho národa v dávnejších storočiach nestretávali.

Osobitnú pozornosť treba venovať ženskému priezvisku utvorenému od mužského priezviska *Jančí*. Toto priezvisko sa vyskytuje napr. v Brezovej pod Bradlom a na jej okolí v oblasti myjavských kopaníc. Od neho sa v miestnom úze používa nárečový tvar *Jančia*.

Je zjavné, že podľa slovotvorných zákonitostí spisovnej slovenčiny a podľa pravidiel tvorenia ženských priezvisk (porov. Pravidlá slovenského pravopisu, § 63) od priezviska mužského rodu *Jančí* je ženské priezvisko *Jančiová* a od *Janči Jančiová*.

Nárečový tvar ženského priezviska *Jančia* vznikol analógiou podľa

[1] Porov. Morfológia slovenského jazyka, Bratislava 1966, s. 224: podľa vzoru *pekná* sa skloňujú *Krčméryová*, teda aj *Jančiová, Krajčiová, Demkeová* ap.

opytovacieho zámena *čí, čia, čie.* Podľa zámena mužského rodu *čí* sa skloňuje v brezovskom nárečí aj mužské priezvisko *Jančí* (2. p. *Jančího,* 3. p. *Jančímu,* 4. p. *Jančího,* 6. p. *o Jančiom,* 7. p. *s Jančím).* V ženskom rode sa zasa podľa zámena *čia* používa podoba *Jančia,* 2. p. *bez Jančiéj,* 3. p. *Jančiéj,* 4. p. *Jančiú,* 6. p. *o Jančiéj,* 7. p. *z Jančióu.*

Pravopisne pospisovnený tvar *Jančia* (podobne *Jančiu, Jančiou)* je ostatným Slovákom cudzí, lebo ostatné slovenské kraje a ani spisovná slovenčina nepoznajú priezviská takéhoto typu; súvislosť mužského priezviska *Jančí* a nárečového ženského priezviska *Jančia* so zámenom *čí, čia* v ich jazykovom povedomí nejestvuje.

Mužské priezvisko *Jančí* sa v spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru *kuli.* Spisovný tvar ženského priezviska je *Jančíová.*

1. p. Jančí	žen. rod. Jančíová
2. p. Jančího	Jančíovej
3. p. Jančímu	Jančíovej
4. p. Jančího	Jančíovú
6. p. o Jančím	o Jančíovej
7. p. s Jančím	s Jančíovou

Záverom opakujeme, že v úradných zápisoch ženské priezviská od priezvisk mužského rodu typu *Giertli, Figuli, Krajčí, Jančí, Šmidke, Demke* atď. majú mať podobu *Giertliová, Figuliová, Krajčíová, Jančíová, Šmidkeová, Demkeová.* V úradnom styku sú iba spisovné tvary ženských priezvisk záväzné pre úrady aj pre ich nositeľky.

Kremeľ

LADISLAV DVONČ

V Slovníku slovenského jazyka, 1 (1959) sa v osobitnom hesle spracúva názov *Kremeľ* s výkladom „moskovský hrad, sídlo sovietskej vlády" (op. cit., 767). K nemu je prihniezdované prídavné meno *kremeľský* s príkladom *kremeľský orloj.* K spracovaniu týchto slov podáme tu niekoľko pripomienok

Slovo *Kremeľ* ako vlastné meno má svoj pôvod v ruskom všeobecnom podst. mene *kremľ,* ktoré cit. slovník nespomína. Nachádzame ho však napr. vo Veľkom rusko-slovenskom slovníku, 2 (1963). Významy ruského slova *kremľ* sú tu spracované takto: 1. (o Moskve) Kremeľ: *Moskovskij Kremľ II,* Moskovský Kremeľ; 2. (v iných ruských mestách): *kremeľ,* hrad: *kazanskij k.* kazanský kremeľ, kazanský hrad.

Vlastné meno *Kremeľ* vzniklo zo všeobecného podst. mena *kremeľ* tak, že sa toto pomenovanie najčastejšie používa na označenie moskovského kremľa, hradu. Používanie pomenovania *Kremeľ* na rozdiel od všeobecného podst. mena *kremeľ* možno porovnať s používaním nášho všeobecného podstatného mena *hrad* s významom „väčší opevnený zámok, v stredoveku šľachtické sídlo", ako to uvádza na s. 51[7] cit. Slovník slovenského jazyka, 1 (1959), a vlastného mena *Hrad,* ktoré zastupuje pomenovanie *Pražský hrad* alebo *Bratislavský hrad.*[1]

Všeobecné podst. meno *kremeľ* sa teda v cit. Veľkom rusko-slovenskom slovníku, 2 (1963) uvádza vo výklade významu ruského slova *kremľ.* Mohlo by sa uvažovať o tom, či je všeobecné podst. meno *kremeľ* v spisovnej slovenčine potrebné, či tu nevystačíme s domácim výrazom *hrad.* Argumentácia v prospech všeobecného podst. mena *kremeľ* pomocou vlastného mena *Kremeľ,* ktoré od neho pochádza, nie je presvedčivá, pretože pomenovanie *Kremeľ* ako vlastné meno žije dnes už svojím vlastným životom, stalo sa v slovnej zásobe nášho jazyka izolovaným pomenovaním, ktorého súvis so všeobecným podst. menom *kremeľ* (resp. vznik vlastného mena *Kremeľ* zo všeobecného podst. mena *kremeľ)* je pomerne málo známy. Dôležitejšia je tu okolnosť, že v niektorých osobitných prípadoch používame v spisovnej slovenčine niektoré slová ruského pôvodu aj vtedy, keď za ne máme v spisovnej slovenčine zodpovedajúce ekvivalenty. K takýmto pomenovaniam patrí napr. slovo *soviet* s významom „výbor" alebo „rada". Pritom situácia v slovenčine (podobne aj v češtine) sa nezhoduje napr. so stavom v poľštine, kde sa namiesto slova *soviet* používa domáci ekvivalent. Tak napr. proti slovenskému pomenovaniu *Najvyšší soviet* (ide o pomenovanie najvyššieho zákonodarného orgánu ZSSR) má poľština pomenovanie *Rada Najwyszsza.* K podobným výrazom, dodávajúcim kontextu „ruský" kolorit, patrí napr. pomenovanie *prospekt* ako označenie širokej ulice, triedy (napr. *Nevský prospekt, prospekt V. I. Lenina* a pod.), *chutor*[2] atď.

---

[1] Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (1971), ktoré uvádzajú názov *Hrad* popri pomenovaní *Kremeľ* ako príklad v rámci skupiny názvov ľudských sídiel písaných ako vlastných mien s veľkým začiatočným písmenom, sa slovo *Hrad* používa v rovnakom význame ako pomenovanie *Pražský hrad.* V osobitnom príspevku sme upozornili, že názov *Hrad* sa dnes používa aj ako jednoslovný ekvivalent dvojslovného pomenovania *Bratislavský hrad* (Dvonč, 1965). Takto sa názov *Hrad* dnes bežne používa v našej tlači.

[2] O slove *chutor,* o oprávnenosti jeho používania v spisovnej slovenčine ako nepreložiteľného pomenovania, sa u nás rozvinula bohatá diskusia. Naposledy o veci písal Š. Peciar (1952/1953). Je za jeho preklad domácimi slovami *dedina, dedinka,* teda proti jeho prevzatiu do nášho jazyka. Stručné poučenie o slovách prevzatých do slovenčiny z ruštiny pozri aj u J. Ružičku (1950/1951).

Argument za používanie podst. mena *kremeľ* v spisovnej slovenčine ako prevzatého ruského slova možno vidieť azda aj v tom, že domáce slovo *hrad* sa nepociťuje ako dosť vhodné na označenie tej skutočnosti, ktorá sa v ruštine vyjadruje všeobecným podst. menom *kremľ*. Význam slova *hrad* je v súčasnej spisovnej slovenčine vlastne v pohybe, a to najmä vo vzťahu k výrazu *zámok*. Slovo *hrad* sa v dnešných predstavách používateľov nášho spisovného jazyka stáva označením pevnostnej stavby, objektu na vyvýšenom mieste.[3] Naproti tomu ruská krajina žije v našich predstavách ako úplne rovná plocha bez vyvýšených miest, takže namiesto slova *hrad* by tu azda skôr bolo na mieste pomenovanie *zámok* — aspoň podľa stavu, ku ktorému smeruje používanie tohto slova v našom súčasnom jazyku.

V tejto súvislosti je zaujímavé spracovanie hesla *hrad* v Slovensko-ruskom prekladovom slovníku (1950). Slovo *hrad* sa do ruštiny prekladá v tomto slovníku takto:

1. (pevnosť) *kreposť;* Bratislavský hrad *Bratislavskaja kreposť;* 2. (šľachtické sídlo) *zamok, -mka;* 3. (kráľovský) *dvorec, -rca;* 4. *(Pražský) Pražskij kremľ.*

Rozdiel je tu v preklade pomenovaní *Pražský hrad* a *Bratislavský hrad,* ktorých základom je to isté podst. meno hrad. Kým názov *Bratislavský hrad* sa prekladá ako *Bratislavskaja kreposť,* zatiaľ pomenovanie *Pražský hrad* sa prekladá pomocou výrazu *kremľ (Pražskij kremľ);* to ukazuje, že namiesto ruského slova *kremľ* nemožno vždy použiť slovo *hrad.*

K spracovaniu názvu *Kremeľ* v cit. Slovníku slovenského jazyka (1959) treba ďalej uviesť, že názov *Kremeľ* sa nepoužíva len v uvedenom základnom význame (ako označenie komplexu budov v Moskve, dnes sídla sovietskej vlády), ale aj v prenesenom význame. Na tento význam ukazuje príklad vo Velkom rusko-českom slovníku, 2 (1953): *k Kremľu prikovany vzory vsego progresivnogo čelovečestva* ke Kremlu se upírají zraky celého pokrokového lidstva. — Tu sa pod pomenovaním *Kremeľ* rozumie Sovietsky zväz.

K spracovaniu názvu *Kremeľ* v cit. Veľkom rusko-slovenskom slovníku, 2 (1963) treba zas pripomenúť, že v spisovnej slovenčine používame na označenie moskovského hradu, resp. dnešného sídla Najvyššieho sovietu ZSSR a sovietskej vlády iba jednoslovný názov *Kremeľ,* nie však spojenie slov *Moskovský Kremeľ* ako vlastné meno. Pokiaľ sa

[3] O tejto otázke sa u nás dosť diskutovalo v štúdiách (Uhlár, 1965; 1970) i na prvej slovenskej onomastickej konferencii v Bratislave 5.—6. decembra 1968. (Pisoň, L. Dvonč, J. Dvončová, 1968).

názov *Kremeľ* používa v spojení s príd. menom *moskovský,* toto príd. meno neutvára so slovom *Kremeľ* vlastné meno, ktoré by sa písalo s veľkým začiatočným písmenom v príd. mene *moskovský,* ide len o prosté bližšie určenie názvu *Kremeľ* podľa mesta, v ktorom sa tento komplex budov nachádza. Názov *Moskovský Kremeľ* je takto priamo prevzatý do slovenčiny z ruštiny, kde sa názov *Moskovskij Kreml'* skutočne aj používa. (Ožegov, 1953)

Slovo *kremeľ,* ani názov *Kremeľ* nenachádzame spracované v Slovníku cudzích slov (Šaling, Šalingová a Peter, 1970). Bolo by však potrebné uvádzať ich aj v tomto slovníku, a to jednak preto, že v spisovnej slovenčine ide tu o slová cudzieho pôvodu (a tie zachycuje práve spomenutý slovník), jednak preto, že sa názov *Kremeľ,* majúci svoj pôvod vo všeobecnom podst. mene *kremeľ,* používa nielen v základnom, ale aj v prenesenom význame, čiže tu ide o prípad podobný napr. pomenovaniam *pentagón* a *Pentagón,* ktoré sa v tomto slovníku spracúvajú v osobitných heslách, pričom sa pri slove *Pentagón* berie do úvahy aj prenesené používanie tohto výrazu:

pentagón 1. geom. päťuholník, 2. geod. dvojitý päťboký hranolček; *Pentagón* budova Ministerstva obrany USA, pren. polit. slang. Ministerstvo obrany USA.

V českých jazykových príručkách sa všeobecné podst. meno *kreml* popri vlastnom mene *Kreml* uvádza napr. v Příručnom slovníku naučnom, 2 (1963). Pri hesle *kreml* je tu výklad „ve starém Rusku městský hrad s dvorskými a církevními budovami, administrativní a vojenské středisko". Potom nasleduje heslo *Kreml moskovský* s výkladom „mohutný komplex budov, sídlo ruských carů, dnes sídlo Nejvyššího sovětu a vlády SSSR". Pokiaľ ide o používanie názvu *Kreml moskovský* ako vlastného mena v češtine (s prídavným menom *moskovský* za určeným podst. menom; takéto postavenie príd. mena za určeným podst. menom býva v češtine častejšie ako v slovenčine), zdá sa nám, že aj v tomto jazyku, podobne ako v slovenčine, sa používa iba jednoslovné pomenovanie *Kreml.* Súčasný najnovší normatívny Slovník spisovného jazyka českého, 1 (1960) zaznamenáva iba podobu *Kreml.* Ani tento slovník, podobne ako náš cit. Slovník slovenského jazyka, 1 (1959) nezaznamenáva všeobecné podst. meno (v češtine *kreml).*

Na rozdiel od Slovníka slovenského jazyka, 1 (1959) Slovník spisovného jazyka českého, 1 (1960) zaznamenáva pri prídavnom mene *kremelský* (v češtine je táto podoba s l) popri spojení *kremelský orloj* (v Slovníku slovenského jazyka, 1 *kremeľský orloj)* aj spojenia *kremelské věže* a *kremelská zeď.* Nazdávame sa, že v cit. Slovníku slovenského jazyka, 1 (1959) malo sa popri spojení *kremeľský orloj*

uviesť najmä spojenie *kremeľský múr,* vyskytujúce sa pomerne často v našej tlači v súvislosti s umretím niektorých osobností ZSSR.

Naše poznámky ukazujú, že so zreteľom na istý pohyb, ktorý pozorujeme vo významovej stavbe slov *hrad* a *zámok,* pri správnom preklade ruských pomenovaní *kremľ* a *Kremľ* do slovenčiny kladú sa isté zvýšené požiadavky. Bude potrebné aj nanovo preskúmať, ktoré ruské slová, resp. novšie výrazy označujúce reálie zo sovietskeho života, našli trvalé miesto v slovnej zásobe nášho jazyka a ktoré sa použili iba príležitostne ako lexikálne citáty. Preberanie, resp. kalkovanie slov z cudzích jazykov je zložitý proces, pri ktorom hrá dôležitú úlohu celá sústava domáceho jazyka (Budovičová, 1961).

Najnovšími slovami, ktoré súvisia s vlastným menom *Kremeľ,* sú v spisovnej slovenčine pomenovania *kremlológia* a *kremlológ.* Stretávame sa s nimi aj na stránkach našej tlače. Napr.: *Za rok zrodu systematickej „kultúrnej" kremlológie v USA považujú zvyčajne rok 1934* (Expres 3, 1971, č. 27, s. 3). Pomenovania *kremlológia* a *kremlológ* sa používajú s istým ironickým podtextom popri pomenovaniach *sovietológia* a *sovietológ* ako synonymá na označenie pracovníkov na Západe, ktorí sa pokladajú za zasvätených odborníkov v otázkach sovietskeho života, najmä politického a hospodárskeho, prípadne aj kultúrneho, vedeckého atď.:

Eastmanovu knihu vysoko ocenil Gleb Struve — jeden z apoštolov antikomunizmu v americkej sovietológii (Expres, tamže). — *V dielach sovietológov nemožno nájsť kvalifikované rozbory* (tamže).

Na rozdiel od pomenovania *Kremeľ* (a *kremeľ*), v ktorom je mäkké *ľ,* v slovách *kremlológia* a *kremlológ* je spoluhláska *l.* Tento rozdiel si možno vysvetliť tým, že slová *Kremeľ* a *kremeľ* sú priamo prevzaté z ruštiny, kým slová *kremlológia* a *kremlológ* nie sú prevzaté priamo z ruštiny, ale zo západných jazykov, ktoré mäkké *ľ* nemajú. Slová *kremlológ* a *kremlológia* sú štylisticky príznakové. Možno ich označiť za výrazy patriace do publicistického slangu, ale z hľadiska podoby základných názvov v slovenčine sa žiada rovnako písať aj *kremľológ* a *kremľológia.*

LITERATÚRA:

BUDOVIČOVÁ, V.: Zaradenie nového pomenovania do slovnej zásoby. Slovenská reč, *26,* 1961, s. 234.

DVONČ, L.: Názvy typu *Povstanie, Matica, Akadémia.* Slovenská reč, *30,* 1965, s. 348.

DVONČ, L.: (Diskusný príspevok.) In: I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5.—6. decembra 1967. Red. V. Blanár — M. Majtán. Bratislava,

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV. Pre internú potrebu 1968, s. 270 (rozmnož).

DVONČOVÁ, J.: (Diskusný príspevok.), op. cit.

OŽEGOV, S. I.: Slovar russkogo jazyka. 3. vyd. Moskva. Gosudarstvennoje izdateľstvo inostrannych i nacionaľnych slovarej 1953, s. 267.

PECIAR, Š.: K diskusii o prekladaní. Slovenská reč, *18,* 1952/1953, s. 155—160.

PISOŇ, Š.: Problematika súčasných názvov hradov na Slovensku. In: I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5.—6: decembra 1967. Red. V. Blanár — M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV. Pre internú potrebu 1968. 279 s. (rozmnož.).

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 39, bod 5.

Příruční slovník naučný. 2. Red. V. Procházka. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1963, s. 665.

RUŽIČKA, J.: Prevzaté slová v slovenčine. Slovenská reč, *16,* 1950/1951, s. 71.

Slovensko-ruský prekladový slovník. 1. A—O. 1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied 1950, s. 206.

Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, 816 s.

Slovník spisovného jazyka českého. 1. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960, s. 994.

ŠALING, S. — ŠALINGOVÁ, M. — PETER, O.: Slovník cudzích slov. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 609.

UHLÁR, V.: Zámok. Slovenská reč, *30,* 1965, s. 335—343.

UHLÁR, V.: Nie sú vari krásne naše zámky? Kultúra slova, *4,* 1970, s. 42—48.

Velký rusko-český slovník. 2. Red. L. Kopecký — B. Havránek — K. Horálek. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1953, s. 111.

Z problematiky poľnohospodárskeho názvoslovia

FRANTIŠEK SRNKA

Socialistické poľnohospodárstvo je veľmi vhodným prostredím na uplatnenie mnohých prvkov vedeckotechnickej revolúcie. Rozvoj mechanizácie a automatizácie prác prináša so sebou aj problémy v oblasti pomenovania, stále novšie a novšie mechanizačné a automatizačné prostriedky, ktoré treba praxi objasniť. Dôležité je, aby dorozumievacia prax súbežne so zavádzaním nových prvkov vedeckotechnickej

revolúcie mala k dispozícii jazykovo správny názov (pomenovanie), ktorý sa rýchlo vžije a rozšíri.

Nízka úroveň v používaní správnej odbornej terminológie je zväčša dedičstvom minulosti. Ale hádam ani dnes sa nepodniká všetko, aby sa používalo správne odborné názvoslovie. Náročné kritériá jazykovej správnosti a terminologickej presnosti nespĺňajú často ani odborné školy. Nedôslednosť výchovy na školách spôsobuje, že pracovníci prichádzajúci do praxe priamo zo škôl sa veľmi ľahko prispôsobujú prostrediu, kde sa na jazykovú čistotu dbá málo. Je to prirodzene ľahšia cesta ako bojovať s nedostatkami a prispieť s primeraným záujmom k používaniu správneho odborného názvoslovia. Odborné a najmä vysoké školy sú tiež povinné dbať na jazykovú stránku výučby a dosiahnuté vedomosti absolventov by mali posudzovať aj z tohto hľadiska. Nemožno odmietnuť názor, že sa v tejto oblasti prejavuje aj individuálny vzťah pedagógov, vedeckých a technických pracovníkov k materinskému jazyku.

Mechanizácia a automatizácia je veľmi mladým a búrlivo sa rozvíjajúcim odborom poľnohospodárskej výroby. Z oblasti mechanizácie rastlinnej výroby je mnoho príkladov na to, ako sa zo začiatku používali nové pomenovania strojov alebo ich častí „poslovenčené" alebo preložené z iného jazyka. A dnes je naozaj ťažko tieto neprimerané slová vytlačiť z praktického používania a nahradiť ich vhodným pomenovaním. Napr. *prihŕňač* namiesto *moták, kolesový traktor* n. *kolový traktor, vysokotlakový lis* n. *vysokotlaký lis* a pod.

Kladnú úlohu v rozširovaní odbornej terminológie plnia odborné časopisy, napr. Mechanizácia poľnohospodárstva, Poľnohospodárstvo a iné. Keďže sa odborné časopisy dostávajú do rúk pracovníkov JRD, ŠM, škôl a iných organizácií, primeraným podielom sa pričiňujú aj o rozvíjanie odbornej terminológie. Počas niekoľkých rokov sa dosiahol viditeľný pokrok, ako ukazuje povedzme tento príklad: Ešte v roku 1970 sa v časopise Mechanizácia poľnohospodárstva vyskytovali pomenovania *samozberací voz* alebo *samozberací príves* pre skupinu strojov, ktoré sa začali vyrábať a používať iba v ostatných rokoch. K uvedeným pomenovaniam som v tom istom časopise publikoval výhrady v tom zmysle, že prvá časť názvu *(samo-)* je celkom zbytočná a robí pomenovanie nepotrebne zložitým. V porovnaní s ostatnými mechanizačnými prostriedkami totiž práca stroja neoprávňuje vyjadriť túto jeho schopnosť zámennou časťou *samo-*. Potom by tento rozlišovací znak mali mať aj ďalšie názvy strojov (napr. *zberací lis, zberacia rezačka, zberací nakladač* a iné), ktoré vykonávajú podobné pracovné operácie. Vymedzovacím zámenom *samo* sa v názvoch tohto typu má vyjadriť, že zberanie materiálu sa uskutočňuje bez cudzej pomoci, samostatne. Ak si však predstavíme tieto stroje i sám zberací príves

alebo náves, zistíme, že činnosť ich pracovných mechanizmov je podmienená správnou funkciou vývodového hriadeľa traktora. Materiál sa teda nezbiera bez cudzej pomoci, a tak používanie zámena *samo* nie je opodstatnené. Odporúčal som, aby sa aj pre tieto stroje používalo pomenovanie *zberací príves / náves.* Pomenovanie *príves* a *náves* je v súlade s ČSN 47020 (Rozdelenie a definícia poľnohospodárskych strojov a náradí) a je v ňom vyjadrený aj spôsob pripojenia stroja alebo náradia k traktoru. Po uverejnení môjho názoru sa navrhované pomenovanie začalo používať a vžilo sa.

Ďalej by som mohol uviesť novší problém. Dnes sa v literatúre i v praxi často používajú také pomenovania pri zavlažovaní pôdy, ktoré sa mi na označenie tejto práce nezdajú vhodné. Sú to pomenovania *závlaha postrekom, postrekovač, postrekovanie* a ďalšie odvodené výrazy.

Pri posudzovaní oprávnenosti alebo správnosti uvedených pomenovaní vychádzam z toho, že výrazy *postrekovanie, postrekovať, postrekovač* ako termíny sa v súčasnosti používajú v týchto dvoch významoch:

a) rozptyľovanie kvapaliny na veľmi drobné časti pri ochrane rastlín proti chorobám a škodcom;

b) rozstrekovanie kvapaliny na zavlažovanie pôdy.

Zo štylistického hľadiska je výhodnejšie, keď jestvuje viac názvov na označenie tej istej veci, t. j. keď používateľ jazyka má možnosť výberu výrazov. Na druhej strane treba vidieť, že v technickej praxi sa načim vyjadrovať jednoznačne. V našom prípade sa pomenovaním *postrekovač* najčastejšie rozumie mechanizačný prostriedok používaný pri ochrane rastlín (a potom i odvodenými termínmi sa pomenúvajú veci súvisiace s ochranou rastlín). Domnievam sa, že by bolo správne rozlíšiť tieto dve odlišné veci a viacvýznamové pomenovania nahradiť jednoznačnými výrazmi takto:

a) termíny *postrekovač, postrekovanie, postrekovať* a odvodené výrazy ponechať pre veci a javy súvisiace s ochranou rastlín;

b) termíny *zadažďovač, zadažďovanie, zadažďovať*[1] a odvodené výrazy používať vo význame „zavlažovanie pôdy rozstrekovaním kvapaliny".

Pokúsim sa to zdôvodniť. Pri zadažďovaní ide o aplikáciu kvapaliny jednou alebo dvoma prúdnicami, ktoré ju rozstrekujú pod uhlom asi 45°. Tým sa utvárajú väčšie kvapôčky, ktoré padajú na pôdu ako dážď. Nedostatok vlahy v pôde sa dopĺňa vodou v podobe dažďa. Nazdávam sa preto, že by bolo správnejšie pre zavlažovanie týmto spôsobom po-

[1] O tomto slovese pozri bližšie v poznámke HORECKÝ, J.: Zadažďovať. KS, *6,* 1972, s. 31.

užívať navrhované pomenovania. Túto možnosť pripúšťa aj Slovník slovenského jazyka (5. diel, str. 398). Uvádzané pomenovania spĺňajú aj podmienky motivačnej zreteľnosti a sú jednoznačné.

Postrekovaním rozumieme rozptýlenie kvapaliny na jemné častice s veľkosťou do 450 μm, ktoré sú usmerňované do porastu tak, aby kvapôčky dopadli na ochraňované kultúrne plodiny. Význam jemného rozptylu ochrannej látky je v tom, že kvapky nemusia zasahovať celú plochu rastlín.

Pre zadažďovanie by prichádzali do úvahy aj názvy *rozstrekovanie / rozstreknutie* a s nimi súvisiace pomenovania, ale nemyslím, že by zvuková blízkosť pomenovaní v ochrane rastlín a pri zavlažovaní bola z dorozumievacieho hľadiska výhodná.

Uviedol som len dva príklady z mnohých. V terminológii nášho odboru je ešte veľmi mnoho nejasností. Len trpezlivá práca zodpovedných pracovníkov a zmysel pre jazykovú stránku prejavu každého odborníka môžu priniesť kladné výsledky.

Druhá dobrá a užitočná knižka

GEJZA HORÁK

Keď sme si v lanskom ročníku nášho časopisu (KS, *5,* 1971, str. 299 až 302) povšimli rečovú a štylistickú stránku knihy londýnskeho lekára Kennetha C. Hutschina v preklade Františka Kalinu *Ako si nezabiť ženu* (vydala Osveta 1969), prisľúbili sme uverejniť príspevok aj o paralelnej knihe toho istého autora. Spĺňame tento prísľub a pristavíme sa teraz s podobným úmyslom pri knižke *Ako si nezabiť muža;* preložil ju MUDr. Vojtech Magurský a vyšla takmer naraz so svojou — dá sa povedať — tematickou sestrou.

Stretáme sa tu so zaujímavým prípadom dvoch príbuzných kníh vydaných v jednom vydavateľstve v preklade rozličných prekladateľov. Blízkosť spomínaných populárno-vedeckých kníh podčiarkuje i konštatovanie na ich záložkách: Svoje rady korení (autor) jemným a dobráckym humorom. — Na základe celkového čitateľského dojmu z obidvoch kníh pripomíname, že tento výrok, charakterizujúci celkový spôsob podávania lekárskych poučení a rád, platí vo väčšej miere o prvom recenzovanom diele. Máme dojem, že kniha *Ako si nezabiť ženu* sa autorovi — a preto hádam i prekladateľovi — podarila lepšie

ako kniha *Ako si nezabiť muža.* Tým sme už vlastne naznačili, že pochvalný výrok o prvej z nich („Pri čítaní možno sa totiž tešiť aj z jej vonkajšej stránky, zo spôsobu, akým sa podávajú autorove myšlienky: zo živej reči v rámci sviežeho popularizačného štýlu.") platí v plnej miere iba o nej.

Poznámky, pripomienky, výčitky a chvály, ktorými sme sprevádzali čítanie tejto zaujímavej knihy, sme si usporiadali tak, že najprv preberáme tie, čo sa týkajú použitej slovnej zásoby (vrátane frazeológie), a za nimi tie, ktoré patria do okruhu gramatiky (tvaroslovia a skladby). Pritom nám nepôjde len o to, či spomínaný jazykový prvok je správny alebo nesprávny, ale aj o jeho významovú zreteľnosť a primeranú frekvenciu. Napokon pridávame poznámky k novším a novým jazykovým prostriedkom, ktorými sa obohacujú fondy spisovnej slovenčiny v okruhu populárno-vedeckého štýlu.

Slovník a frazeológia

Tak ako vo významoch „dávať pozor, resp. pozorný" dávame prednosť slovám *bedliť, bedlivý* pred *bdieť, bdelý,* radšej by sme v preklade čítali podstatné meno *bedlivosť* namiesto podstatného mena *bdelosť: ženy ... túžia po bezpečí. Môžu ho však dosiahnuť len vytrvalou bdelosťou (bedlivosťou* — str. 10). — Namiesto ‚uštvať na smrť' odporúčame *umoriť na smrť: ... bude platiť dane oveľa dlhšie ako pri prudkom pracovnom tempe a vypätí, ktoré by ho veľmi skoro uštvali na smrť (umorili na smrť* — 12). — Namiesto ‚V celosvetovom meradle' *sa rodí viac chlapcov* radíme *V celosvetovom rozsahu ...* (15), lebo slovo *meradlo* má taký význam ako prevzaté slovo *kritérium.* — Namiesto slovesa ‚uchovať' a slovesného podstatného mena ‚uchovanie' by bolo zvyčajnejšie, ale i významovo zreteľnejšie *zachovať* a *zachovanie: Niet lepšej cesty pre uchovanie (na zachovanie) rodiny pri dobrom zdraví ...* (22); *Nedá sa však povedať, že by určitá strava obsahovala všetky vitamíny na uchovanie (na zachovanie / na udržanie) zdravia každého človeka ...* (29); *Preto žena musí vynakladať veľké úsilie, ak chce uchovať zdravie (zachovať,* ba *i uchrániť zdravie) svojho manžela* (43). — V jednom z uvedených príkladov sa nevhodne rozširuje význam predložky *pre,* a to na úkor predložky *na,* ale aj iných predložiek; takto aj v týchto prípadoch: *Povolili mu pre začiatok (na začiatok) plávať len cez šírku bazénu* (20); *Bielkoviny samy sú jediným surovým materiálom pre rast (na rast), stavbu a obnovu tela.* (25); *... majú oveľa viac príležitostí pre pohyb (na pohyb* — 81); *Človek je, zdá sa, bojazlivý tvor, uspôsobený skôr pre útek (na útek) ako pre priamy boj (ako na priamy boj* — 88); *kľúč pre objasnenie otázky (na objasnenie otázky* — 116); *stroje pre domácu prácu (na domácu prácu* — 119); *(ne)sporiť pre svoje staré roky (na svoje staré*

roky — 149); *Lepšie je, keď nechá svoje dobré predsavzatie pre budúcnosť (na budúcnosť* alebo *na neskorší čas;* ako *nechať na zajtra, odložiť na zajtra* — 156); *urobiť (to) pre radosť (na radosť) mužovi* (168); *Prsty... by mali mať v topánkach dosť priestoru pre pohyb (na pohyb* — 242); *podmienky pre zdravý život (na zdravý život* — 261); *...čo môžu manželky urobiť pre zabezpečenie (na zabezpečenie) ...života mužov* (261). Z mnohých príkladov vidieť, že ide o častú chybu, a to dozaista aj pod vplyvom jazyka originálu. — Pri slovese *považovať* sa pozabudlo na synonymné a štylisticky rovnocenné sloveso *pokladať;* výlučne sa používa sloveso *vytvoriť, vytvárať* tam, kde ide o *utváranie,* teda namiesto *utvoriť, utvárať.* Strojene vyznieva podstatné meno *dostatok* tam, kde by (a najmä v popularizačnom štýle) stačila príslovková neurčitá číslovka *dosť: ...mal by si na ňu nechať dostatok času* (221); *ak jej (zeleniny) váš muž máva dostatok (dosť),* nemusí to s tými jablkami brať tak dôsledne. (40) — Pozornosť si zaslúži nová fráza (porekadlo), ktorá má — dalo by sa povedať — medzinárodný ráz a odmieta sa ňou nezmyselná rada: *Taká rada stojí toľko ako pozemok darovaný na Mesiaci* (48; porov. ľudovo okorenené porekadlo *Takú radu za ..ť kladú);* naproti tomu domácky a v danom diele vhodne vyznieva výraz *poriadne sa napukať; ...s jeho veľkou chuťou do jedla súhlasím a dožičím mu naozaj poriadne sa napukať* (51); vhodná a obrazne účinná je i fráza, ktorá má práve opačný význam, fráza *priťahovať si remeň.* — Pri príslovke *poctivo* badať v knihe neprimerané rozšírenie významu. Ako v novinách (a publicistickom štýle všeobecne) nevhodne sa vkráda i tam, kde by mali stáť príslovky *poriadne, pravidelne, usilovne, vytrvalo: To bolo pred 15 rokmi. Lieky bral poctivo (vytrvalo, usilovne, pravidelne, poriadne) celý čas* (69); *Keď váš muž bude poctivo (vytrvalo) cvičiť, neminie ho uspokojenie nad svojím dobrým stavom* (238). — Namiesto výrazu ‚musieť sa dať počuť' by sme radšej čítali *musia sa ohlásiť* alebo *musia prehovoriť: Keď ide o zdravie (ženy), musia sa dať počuť (musia sa ohlásiť), ba čo viac — musia sa usilovať, aby ich vypočuli...* (10) — Netreba sa báť ustáleného z ľudovej reči pochádzajúceho slova *kozub: ...popijajúc pri domácom krbe (kozube* — 74) (porov. *kozub* v knihe Ako si nezabiť ženu — 192). — Pomerne často používa prekladateľ sloveso *dokázať* tam, kde obyčajne používame *vedieť, byť súci, byť schopný, vládať: Nedokážu (nie sú schopní, nevládzu) povedať pravdu o tých veciach* (82); *Niektorí postihnutí sa po nej dokážu (vládzu) trochu pohybovať* (101); *kým sa (deti) nedokážu (nevládzu) starať o seba samy.* (141) — Podobne vysokú frekvenciu má sloveso *dochádzať* v pomocnej funkcii — aj naň nájdeme v knihe dosť príkladov. — Už dosť dávno sa v spisovnej slovenčine ustálilo slovo *pretekár: V prípade toreadorov alebo automobilových závodníkov (pretekárov) je to*

vidina veľkej slávy. (126) — Namiesto vypožičanej príslovky ‚nadobro' bolo treba použiť domácu príslovku *celkom: a vy sa nikdy nezbavíte nadobro (celkom) zodpovednosti za ne* (150); *Pán Roland po takom „zácviku" prestal fajčiť nadobro (celkom prestal fajčiť* — 182). — V spisovnej slovenčine veľmi veľké množstvo sa vyslovuje kvantitatívnym podstatným menom *hrúza,* a nie *spústa: berú spústu (hrúzu) práškov ...* (197) — Za mechanický prepis z češtiny *znôška* bolo treba použiť slovo *kopa: Nervózny človek nedokáže chvíľu posedieť (nevie chvíľu posedieť) a uvoľniť sa a jeho fajčenie je len znôška (kopa) rýchlych nervóznych pohybov ...* (187). V spisovnej slovenčine sa ustálil typografický termín *odsek* (nie *odstavec): ... prečítajte si ešte raz predchádzajúci odstavec (odsek* — 190). — Za neorganický odpis z češtiny ‚horkokrvný' malo sa použiť slovo *prudký / prchký: zato horkokrvný (prudký, prchký), nespokojný, podráždený muž je predurčený na zvýšené množstvo žalúdočnej kyseliny.* (193) — Radíme rozlišovať v pomocnej funkcii slovesá *dať* a *nechať.* Keď sa dakto z vlastnej vôle vyberie k lekárovi, dá sa vyšetriť, a nie ‚nechá': *Navštívte svojho lekára. Nechajte sa (dajte sa) uňho vyšetriť.* (198)

Gramatika

a) T v a r o s l o v i e. — Mrzí nás obchádzanie pre slovenčinu (a slovanské jazyky všeobecne) charakteristických opakovacích tvarov slovies a ich nahrádzanie opisnými tvarmi s „pomocným" slovesom *zvyknúť* pod vplyvom nemčiny a maďarčiny: *občas zvyknú vznikať (vznikávajú) príznaky* (32); *zvyknú mať (mávajú) takéto poznámky* (156); *Takíto ľudia zvyknú hovoriť (hovorievajú), že ich trápi žalúdočná kyselina.* (197) — *Muži zvyknú hovoriť (hovorievajú) že im alkohol pomáha pri práci* (209). — *Zvykne sa hovoriť (hovorieva sa) o spoločenských pijanoch ...* (214) — Podstatné meno *rýľ* má skloňovanie podľa mäkkého vzoru podst. mien *stroj;* šiesty pád *o rýli: mala by rozumieť muža, aj keď hovorí o rýle (o rýli) ako o lopate* (136). — Od slovies, ako sú *odradiť* a *presvedčiť,* podoby opakovacieho priebehu deja sú *odrádzať, presviedčať: práve výstup odradzoval (odrádzal) slabších* (100); *môže pomôcť presvedčovaním (presviedčaním), aby ...* (160) — Sloveso *nútiť* má ustálenú väzbu *nútiť do + gen.: Zvyšujú chuť na jedlo a nútia k väčšej aktivite (do väčšej aktivity* — 50) — Väzba *hrať na čom* platí pri celom významovom okruhu hrania (hudby): *Ide napr. o emfyzém (rozdutie) pľúc ... alebo u hudobníkov na fúkacie nástroje (... na fúkacích nástrojoch* — 181). — Za stavové sloveso *začať sa* sme čítali nenáležité *začať: Niekedy začnú tráviace pochody (začnú sa tráviace pochody) už spomienkou na jedlo* (191). — Nenáležitá náhrada zvratného slovesa nezvratným je i pri slovese *členkovať sa: Treba členkovať (členkovať sa), niečo maľovať ...* (252)

b) Skladba. — Prívlastkové vedľajšie vety s časovým obsahom majú mať na začiatku časovú spojku *keď* (zodpovedá českému *když*), a nie príslovku *kedy* (zodpovedá českému *kdy*): *Nadmerne zaneprázdnený muž máva chvíľky, kedy (keď) by chcel pred tým všetkým ujsť.* (73); *Nevedia sa dočkať chvíle, kedy (keď) pôjdu zas za svojou prácou...* (252) — Veľmi veľa ráz sme už na to upozorňovali, že príslovka *kedy* stojí len na čele priamej a nepriamej časovej otázky typu: *Kedy sa vrátite? Neviem, kedy sa vrátite.* Takéto chyby proti norme spisovnej slovenčiny by najmä v knižných textoch už naozaj nemali byť.

Novšie jazykové prostriedky. — Medzi nové a novšie jazykové prostriedky v preklade patrí už spomenutá vetná frazeologická jednotka *Taká rada stojí toľko ako pozemok darovaný na Mesiaci* (= nestojí nič, lebo dar nemožno zužitkovať) (48). — V novom, doteraz nezaznačenom význame sa použilo slovo *sedmikráska* (normované je *sedmokráska*): *Dokáže (manžel) celkom vedome aj pri sústredenom rozmýšľaní o závažných otázkach v mysli zaskočiť na niektoré chodníčky posypané sedmikráskami* (142). Slovo *sedmokráska* v takomto kontexte označuje zjemňujúco to, čo metaforicky použité *fialka.* Novšieho rázu je zložené slovo *ničnerobenie* (uvádza sa v dodatkovom, šiestom zväzku Slovníka slovenského jazyka): *Je to taký nevhodný spôsob uvoľňovania ako ničnerobenie* (252). — Napokon upozorníme na neurčité zámenné vlastné meno *Táatá: Vedia sa zhroziť a prekvapiť pri správe, že manžel chudinky pani Tejatej chodí domov podnapitý* (20). Paralelným takto utvoreným mužským menom by bolo *Tenaten.* Je to potrebný a výhodný jazykový prostriedok v novom popularizačnom štýle (porov. význam spojenia *ten a ten* v SSJ IV, str. 509).

Knižka *Ako si nezabiť muža* vyšla v tom istom nakladateľstve (Osveta) ako jej tematický náprotivok *Ako si nezabiť ženu;* texty (preklady) obidvoch upravoval redaktor Ján Považan, a predsa z jazykovej stránky je medzi nimi badateľný rozdiel. Z tohto zistenia nám vychodí, že František Kalina, prekladateľ knihy *Ako si nezabiť ženu,* bol v príprave textu pozornejší ako MUDr. Vojtech Magurský, prekladateľ diela *Ako si nezabiť muža.* Prihlasuje sa nám tu mimovoľne dobromyseľná výčitka redaktorovi recenzovanej knihy, ale tak trocha i šéfredaktorovi Fr. Kalinovi. — Bolo treba pozornejšie vyvážiť jazykovú a štylistickú stránku týchto knižiek dvojčeniec. Z uvedených vecne dobrých a užitočných knižiek z hľadiska jazykovej kultúry je cennejšia tá, ktorú sme recenzovali ako prvú. Ak by mali znova vyjsť, odporúčame, aby sa nadhodený nedostatok odstránil. — Našim lekárom želáme, aby sa aj im darilo v koncipovaní popularizačných diel podobného rázu; veď skúseností z každodennej praxe im nechýba.

Z histórie slovenskej slovnej zásoby

JÁN DORULA

Osud, posudok, záväzok a ďalšie príbuzné slová

Popri už spomínaných slovách *pokuta, štrof, biršag, poena* ... poznáme z našich starších písomností ešte ďalšie s nimi významovo súvisiace slová. Tak od slovesa *osúdiť* existovalo odvodené podstatné meno *osud* (známa bola i podoba *osudok*) vo význame „pokuta" — vyrúbaná (‚osúdená') súdom alebo vrchnosťou ako sankcia, prevažne peňažitá. Porovnaj napr. doklad: *...nebo pan ispan welmy potrebuge tich penezj abj czo najskoreg buly protož wam roskazugem ay z/uradu meho napominam p o t o s u d e m f. 24 kteri/by kolwek Richtar na/ tuže pregmenowanu Nedely neprnesl do/meho domu. wer/tomu geden kazdy Richtar ze/budes birssagowanj* (Machalovce, okr. Poprad, 1627; z obežníka *(currensu),* ktorý posiela slúžny *Balthazar Jasensky* richtárom 12 dedín na Spiši, aby na najbližšiu nedeľu (21. marca 1627) priniesli k nemu do Machaloviec od každej porty podľa nariadenia stolice vybraté po 2 f. a 45 d. (*f.* = florenus, zlatý; *d.* = denarius, denár) Týmito peniazmi sa majú hradiť mimoriadne stoličné výdavky v nepokojných časoch. V ďalšom podobnom *currense* (z novembra 1627) už B. Jasenský používa v rovnakom význame spojenie *pot byrssagom f. 12.).* Osud je takto výsledkom rozhodnutia súdu alebo vrchnosti, výsledkom vzniknutým po rozvážení, obsúdení, posúdení. Vyplýva to už z významu základného slovesa *osúdiť,* ktoré má, pravda, aj právnoterminologický význam, a je tak synonymné najmä so slovesami *posúdiť, convincovať* a *odsúdiť.* Pozri niekoľko dokladov: *y pocztiwe prawo to gemu wedle swedomy o s u d i l o, ze ten Mrwa Michial ma ty lazy vziwaty* (Sliače, okr. Lipt. Mikuláš, 1582); *Ponewadz geden ex in causam attractis,*[1] *bywssy legitime certificuwanj, k prawu se nepostawyl, kteryzto o s u z u g e s e in onere non venientiae flor. 4*[2] *... Druhi in causam attractus... gestli prisahu newykona, o s u z u g e s e yako y prwnegssy in Flor. 20* (Ilava 1660); *Martin Wantrubak... ktery pri prwssem prawe byl o z u z e n y o h r d l o strani zamordowany Towarisse w kartach...* (Oravský Podzámok 1644); *O. Pridze* (Kristus) *na dzeny poslyedni, abi poszúdzél šivich i umartich to jeszt kásdich. Z. Jaki szúd budze vidávatz? O. Ovtzom szvojim o s z ú d z i šivot vetsni, a kozám vetsné zatratzenyé* (Debrecen 1750, *Mali Catechizmus;*

[1] *geden ex in causam attractis* = jeden z obžalovaných.

[2] Odsudzuje sa na 4 zlaté pokuty pre nedostavenie sa.

z východoslovenských kalvínskych tlačí). Sloveso *osúdiť* sa používalo, pravda, aj naďalej i v bežnom neterminologickom význame. Porovnaj: *Luki magu se společnie kositi ... krem luk kere se na konje wybigania o s u d i l i* (= po dohode určili; Liptovský Ján 1650). I vo vyššie uvedenom doklade z východoslovenských kalvínskych tlačí sa sloveso *osudzic* používa vlastne vo význame „prisúdiť", „na základe rozhodnutia priznať".

Aj dnešné slovo *osud* (sors, Schicksal) súvisí svojím pôvodom aj významom s naším slovesom *osúdiť* — „čo je 'osúdené' bez nás, bez možnosti nášho zásahu rozhodnuté, určené". Obdobným prípadom je i slovo *poprava* (= vykonanie trestu smrti), odvodené od slovesa *popraviť*, ktoré je v písomnostiach zo 16.—18. storočia z celého Slovenska doložené vo význame „opraviť, napraviť" (nachádzame ho často najmä v účtoch za rozličné remeselnícke práce) a súčasne sú doložené spojenia *popravné miesto* (kde sa vykonáva trest smrti), *popravný majster* (= kat; v tzv. kamaldulskom slovníku z roku 1763 je už aj slovo *poprawec* — pri lat. *carnifex* sú tam ekvivalenty *kat, poprawec, mučár, obgesač*. Aj A. Bernolák uvádza v *Slowári* slovo *Poprawec* i vo význame „kat" [uvádza synonymá *Kat, poprawni Magster*], hoci sloveso *poprawiť* pozná len vo význame „opraviť, napraviť, zlepšiť; obnoviť" [uvádza synonymá *naprawiť, polepšiť; obnoviť*]). Vychádzalo sa pôvodne z predstavy, že ide o miesto, kde sa odsúdení hriešnici naprávajú, že 'exekúcia spravodlivosti' je náprava previnilca. Táto predstava je spojená s dobovým kresťanským náboženským presvedčením (odsúdenec sa vyspovedá, očistí sa od hriechov — *náprava* sa tak vlastne pre svoj posmrtný život). Vo význame „popraviť" (t. j. vykonať rozsudok smrti) sa používali v 16.—17. storočí slovesá *tratiť, stratiť, utratiť, hubiť (väzňa, zločinca)*.

Ešte častejšie ako slovo *osud* je v písomnostiach zo 16.—18. storočia doložené slovo *posudok*, odvodené od slovesa *posúdiť* (nedok. *posudzovať*), ktoré má základný apelatívny význam „objektívne zhodnotiť; rozvážiť, uvážiť" (dobové synonymum aj *rozsúdiť*).

Pravda, sloveso *posudzovať* je známe aj v prenesenom význame „ohovárať, nepriaznivo hodnotiť niekoho na základe prekrútených, falošných údajov". Napríklad v slovníku zo 17. storočia zvanom *Nomenclator pružinský* sa latinské slovo *calumniator* (= ohovárač, hanobiteľ) vysvetľuje takto: *kteri ffalessne posuzuge*. Pozri aj doklad z kázne z oblasti stredného Slovenska z roku 1758: *... skrze ktery nos, aneb dierki nosa nic ginsse newiznamenawam krome podezreni, a sudy wssetečne blazniwe a nemudre, ktere wssecko priwenchawagu, a/ssukagu. to gest bliznich swich p o s u d z o w a t i se neobawagu*. Aj A. Bernolák má vo svojom *Slowári* v hesle *posúdiť* (so synonymom *posúdzovať*) 2. význam „hanobiť niekoho, nepriaznivo súdiť" (*schief beurtheilen*). Aj v slovenských nárečiach je tu spomínaný prenesený význam slovesa *posúdiť* a *posudzovať* dobre známy. Dnešný *Slovník slovenského jazyka* ho nezaznamenáva.

Zo spomínaného základného apelatívneho významu slovesa *posúdiť* vychádza terminologický význam „právnou cestou rozhodnúť, odsúdiť". V tomto prípade však význam „odsúdiť" zahŕňa v sebe vždy aj významovú zložku „na základe uváženia, zhodnotenia príslušnou súdnou inštanciou", takže v niektorých kontextoch sa slovesá *súdiť* a *posúdiť* odlišujú vlastne len slovesným vidom. Porovnaj kontexty výpovedí dvoch svedkov, ktorí odpovedajú na rovnakú otázku: *Ad quintum: že pany gegich od dediny gich neodtrhagu, gako tez richtar gich gako slobodnikow ne gako sedlakow s u d y, any do kaznye dawa — Ad quintum: že sa zbranugu prawu diedinskemu a kdy gich p o s u d a, hnedky sa utečzu k panu dedičznemu, any za stolem nesedagy, bozenicztwa na sebe neprimagu* ([Lednica, okr. Považská Bystrica] 1663). Dalo by sa uviesť viac príkladov. Napr. v zámockom protokole z Oravského Podzámku z roku 1644 čítame: *nemužeme tohoto Matisa prawem p o s u d i t y* (lebo sa ukázalo, že správne vykonal panský rozkaz); *než že žadneho swedomi na/tohoto Martyna Klopnya se nenasslo ... nemohly sme ho p o s u d y t i* (pre nedostatok dôkazov); *nemužeme tychto in Causam Atractos s u d y t i* (pretože nebola na nich súdu riadne predložená žaloba). Inokedy však význam „odsúdiť" vystupuje pri slovese *posúdiť* celkom jednoznačne do popredia. Popri slovese *posúdiť* sa v takom istom právnoterminologickom význame („odsúdiť" v uvedenom zmysle) používa sloveso *convincovať* (vyslov *konvinkovať;* z lat. *convincere).* Niekoľko dokladov: *predgmenowanu Marthu p o s u d i l i sme, že by do Laurinczowho domu ssla, a takowe vtrhanj od neho samo dwanaczta odpitala a s njm se zmerila* (Partizánska Ľupča 1598; „posudzovali" richtár a rada); *Deliberatum. Wjsljssawsse zalobu y odpowed, nachazyme gednomyslne, za takowu wjnu a oklamanj mestečka, abj tj I. p o s u d e n j byljnatakowu Bočyčku pywa, gako y p o s u z u g e m e* (Liptovský Mikuláš 1692); *Ponewadž in/ca[usam a]t-[rac]tus Georgius Stanosycž bez chyru, a wedomosti pana Rychtara ... takowe Lyssky in Gravamine doložene aresstowal, a prekupowal ... pro tu priczinu c o n v i n c u g e s e in poena f. 12; procurator A ... instuge aby taže I ... wedle objcegneg pokutj mestečka b j l a c o n v i n c o v a n a* (Liptovský Mikuláš 1699); *Kdibj zatim mne, mogu čeľaď, Lewočzťy Lesnicy na chotary Lewoczkem w sskoďe zachitily, techda takowy statek, y z/wozem ma/se utraťiť, ano mňa, anebo mogu čeľaď swogim prawem, a sudom na čtiraceť zlatich p o s u ď i ť y, a potuď mne, anebo mogu čelaď newipusťiť zakel bich takowich čtiricať zlatich Wrchnosty Lewoczkeg neodložil* (Levoča 1699); *Búh otzetz szina miloho nye zato poszlál, abi ten svet p o s z ú d z é l k a r t á l, abo zatratzél, alye abi z/hréchu vinyál, do nyeba prijál* (Debrecen 1752,

Hlasz pobosnoho spévanya; z východoslovenských kalvínskych tlačí).[5]

Odvodené podstatné meno *posudok* úzko súvisí so spomínaným už základným apelatívnym i terminologickým významom slovesa *posúdiť* (porov.: *Item winice, ktere sem nakupila, to wssecko za moge penize wlasne sirotne, abi mogeg kriwdu ne vcinili, na gich milosti panou ku p o s u d k u odawam* — Krupina 1693). V právnom terminologickom význame znamená slovo *posudok* (lat. *convictio*) konkrétny výsledok rozhodnutia súdu. Nebýva to teda v pravom zmysle slova *rozhodnutie (deliberatio)* samo, ktoré sa vždy obšírnejšie zdôvodňuje. Spomínaný významový rozdiel je zrejmý napr. z takýchto kontextov: *... že takowy p o s u d e k e m e n d a e l i n g v a e yak ho nechtel tenže A wedle d e l i b e r a t i e dolu položitj ...* (Lipt. Mikuláš 1691);[4] *P.*[5] *tegže I. za d e l i b e r a t i u predepsanu yakožto sprawedlywu a s/prawa pochazegyczy p/rae/senti Tribunali welyke podekowanj czyny a podle Terminu unius quindenae bude wedle c o n v i c t i a e sprawedlywost a executiu očekawat wedle contextu tegze d e l i b e r a t i e* (Lipt. Mikuláš 1690; pozri na inom mieste tohto kontextu: *kdo na koho zaluge a nedosweču tym p o s u d k e m pokutowan a p o s u z e n bywa, ze pak A. w/tom zanechal a nedosweczyl swu Actiu tohože p o s u c z u g e m e A in emenda lingvae na dwacet zlatych).* Zriedkavo sa nájde aj kontext, z ktorého by vyplývalo, že napr. slová *posudok* a *sentencia* významovo takmer splývajú (porov.: *Vrek pak ten to g/es/t, puol dwora ssepyrskeho na/zadneho gineho neprisluchal nez na Mathusse a Alzbettu ssepyrkowyczowu, yak natto prawo osaczene w/mesteczku Thrnowczy poradny p o s u d e k a s e n t e n c i g u wydalo, a/gym syrotham pozustalym vrek ten zwrchu psany prysudylo* — Liptovský Trnovec 1586), čo je pri blízkosti ich významov ľahko pochopiteľné.

A tak *posudkom* môže byť peňažitá pokuta alebo aj nejaký iný trest určený rozhodnutím súdu. Tento právny termín *(posudok)* je významovo totožný s termínom *convictia* (lat. *convictio): Ssewcom aby nebylo sloboda w/zadnich horach nassych drewo lupity, any popola pality ..., pakli/by kde postiženy byly skrz zamkowe draby, takowy aby se ffogtowy do Mesta oddal, a/prawem bez dalekeho odkladany w Meste byl zaopatren, ktera c o n v i c k i a (!), na samu zamecku poprawu se deputuge, ... Z/teg c o n v i c k i e (!) drabom zameckim a*

[3] Ďalšie doklady na slovesá *posúdiť* a *convincovať* pozri v príspevku: DORULA, J.: O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského. In: Slavica slovaca, 3, 1968, s. 337 a 338. Tam pozri na str. 337—338 aj doklad z Ilavy z roku 1660, z ktorého vidieť, že aj sloveso *osúdiť* sa môže použiť v takom význame ako sloveso *convincovať.*

[4] Obšírnejší kontext pozri v citovanom príspevku na str. 337.

[5] P. = *procurator.*

nebo hagnim ma gitj fl. 1. ostatnye pak penize ffogt aneb Richtar nech pry sobe zanecha (Varín 1655; ide tu o majetky starohradského panstva); *...nez mayi wssecy p. Bratja, skrze p. I.*[6] *takowym causanterom termin prefigowatj, a/tak samy pani mayu tuto wec rosuditj, kteri/bj pak byl winnj takowy wedle p o s u t k u ma bitj sstraffanj a co prehressy juxta subsequendam c o n v i c t i o n e m ma lesam partem contentowaty* (Liptovský Ján 1663). Dokladov z písomností zo stredného Slovenska by sa dalo uviesť mnoho.[7]

Slová *osud* a *posudok* (i slovesá *osúdiť* a *posúdiť*) sú dobre doložené aj zo *Žilinskej knihy*, z prekladu magdeburského práva z nemčiny (preklad je z 15. stor.). Slovom *osud* sa tam prekladá nemecké slovo *Gewette* alebo *Buße*[8], t. j. (peňažná) pokuta. Význam slova *Gewette* vysvetľuje M. Lexers takto: *Geldbusse, die man dem Richter zahlen muss*,[9] t. j. peňažná pokuta, ktorá sa musí platiť sudcovi. Slovom *posudok* sa prekladá v Žilinskej knihe nemecké slovo *Wergelt*,[10] ktorým sa pôvodne označovala peňažná pokuta za usmrtenie človeka (*Geldbusse für Totschlag*[11]).

Popri termínoch *osud, posudok* a *osúdiť, posúdiť* sa zriedkavejšie používalo aj sloveso *odsúdiť* a celkom zriedka od neho odvodené podst. meno *odsudok: tak gemu o d s u d y l o ...pocztlywe prawo, aby wydal a zaplatil, Pawol Benowy, za tych 14 tydnow f. 14* (z okolia Banskej Bystrice, 16. stor.). V tomto doklade je sloveso *odsúdiť* synonymné s uvedeným slovesom *osúdiť*. Na podobnú synonymitu slovies *osúdiť — odsúdiť — posúdiť* by sa z písomností zo 16.—18. storočia dalo uviesť viac dokladov. S nimi mohlo byť synonymné aj sloveso *prisúdiť*. V jednom texte z Trenčína z roku 1527 sa používa aj odvodené podst. meno *odsudek* v takom význame ako slovo *posudok* (výsledok skúmania právnou cestou; odlišuje sa tam od slova *ortieľ*).

Dnes sa v spisovnej slovenčine i v slovenskej právnej terminológii používa vo význame dávnejších termínov *osúdiť, posúdiť, odsúdiť* len sloveso *odsúdiť*. Čoskoro sa celkom prestalo používať aj sloveso *convincovať*. Tým sa právna terminológia zjednotila, hoci sa slovesom *odsúdiť* nedajú vyjadriť všetky tie významové odtiene, ktoré sa pred-

---

[6] Tu skratka I. znamená *Inspector*.

[7] Pozri aj cit. príspevok, s. 337.

[8] Pozri RYŠÁNEK, F.: Slovník k Žilinské knize, 1. vyd. Vydavateľstvo SAV 1954, Bratislava, s. 384—385.

[9] LEXERS, M.: Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, 33. Auflage, S. Hirzel Verlag 1969, Stuttgart, s. 71.

[10] Pozri F. RYŠÁNEK, cit. kniha, s. 457.

[11] M. LEXERS, cit. slovník, s. 314. Pozri aj: SCHÜTZEICHEL, R.: Althochdeutsches Wörterbuch, 1. vyd., Max Niemeyer Verlag 1969, Tübingen, s. 231.

tým vyjadrovali spomínanými viacerými termínmi. Ich odlišovanie v právnej terminológii sa však neukázalo nevyhnutným ani potrebným, ich používanie by bolo skôr na prekážku jednoznačnosti právnych termínov v spisovnej slovenčine. Takýto vývin je typický aj v iných oblastiach slovenskej právnej terminológie a je dobre známy aj v iných terminologických sústavách.

Najdlhšie si starý právnoterminologický význam („odsúdiť" vo vyššie spomínanom zmysle) uchovávalo sloveso *posúdiť*. Napr. v *Národnom hlásniku* z roku 1868 čítame: *P o s ú d i l i zo dvoch, / Ti „trestné" zložili, / Po súde úradski / Akoby nepili? — // Jesli peňažite / Kto j e p o s ú d e n ý, / Je trest ten na dobro / Obce obrátený.* Význam „odsúdiť" pri slovese *posúdiť* uvádza aj dnešný *Slovník slovenského jazyka*, kvalifikujúc ho ako zastaraný.[12]

Ani podst. meno *osud* nie je už dnes známe vo význame „pokuta" (pozri o tom vyššie). Poznáme ho len v pôvodne prenesenom význame „fatum, sors, Schicksal". Takisto aj slovo *posudok* stratilo celkom ten význam, o ktorom sme tu vyššie hovorili (z rozhodnutia súdu vyplývajúci konkrétny výsledok, pokuta, trest), hoci jeho dnešný najbežnejší význam úzko súvisí so základným a v slovenčine prastarým významom slovesa *posúdiť* (nedok. *posudzovať*). Aj termín *convictia*, tak ako aj sloveso *convincovať*, sa čoskoro celkom stratil zo slovenskej právnej terminológie. Aj dnešné slovo *odsudok*, ktoré *Slovník slovenského jazyka* kvalifikuje ako knižné,[13] úzko súvisí s jedným z dnešných významov slovesa *odsúdiť*, od ktorého je odvodené.

Právnym termínom bolo aj slovo *záväzok*, ktorému zodpovedal latinský termín *vinculum*.[14] Záväzkom sa stránky zaväzujú zaplatiť vopred určenú pokutu za porušenie dohody, zmluvy alebo nejakého iného urovnania pred súdom alebo vrchnosťou. Často sa určuje vopred nielen výška tejto pokuty, ale aj jej rozdelenie, resp. použitie a spôsob jej vymáhania. Na túto pokutu sa teda stránky zväčša dobrovoľne, vzájomnou dohodou zaväzujú (odtiaľ *záväzok*). Je povinná zaplatiť ju stránka, ktorá ruší *(violuje)* dohodu, a to sčasti stránke dodržiavajúcej dohodu (tá je potom *pars laesa, observans; urazená, obrazená, ublížená, oškodovaná stránka; stránka držiaca, trimajúca dohodu)* a sčasti súdnej vrchnosti. Tento druh pokuty sa často rovno pomenúva slovami *záväzok, vinculum* (označuje sa nimi táto pokuta sama): *A gestlize/by ktera strana to zrussila, czo gsu tito dobry lide guz gmenowany do-*

---

[12] Slovník slovenského jazyka. 3. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 332.

[13] Slovník slovenského jazyka. 2. Bratislava 1960, s. 515.

[14] Pozri k tomu: DORULA, J.: O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského, s. 339—340.

konaly ruku danim, zawazek mezy nimy vczinily fl. 40, ktery/by to zrussill. A to ma mocz prawo lupczanske s/neho wziety (Partizánska Ľupča 1579); *A zawazek stal se na to, že ktera strana zrussy, na panov fl. 12, a na prawo dedini teg swrchu psaneg fl. 6 to prwe ma položiti, potom druhe gednani činiti* (Vydrník, okr. Poprad, 1587); *kdo bi pak to dokoncenye z/nas zrussil powinen Vinculum perweg odložyt yakozto Talarow 20 prepada polowica na pana stolicneho a druha polowica na pana M G*[15] *s/tich dwacet Talarow toties quoties* (Slovenská Ves, okr. Poprad, 1671). Dokladov zo 16.—18. storočia by sa dalo uviesť mnoho z celého Slovenska. Niekedy sa však stáva, že sa takto zaväzuje alebo na záväzok je súdnym rozhodnutím prinútená len jedna strana, napr. vtedy, keď o tom rozhodne (na záväzok právnym rozhodnutím prinúti) feudálna vrchnosť vo vzťahu k previnivšiemu sa a súdenému poddanému alebo ručiteľovi za previnilca. Ba v jednotlivostiach možno sa k plneniu istého záväzku prihlásiť jednostranne a dobrovoľne: *Stalo se dobrowolne dokonany a uprimny slib w dome pana richtara na ten cas Yana Prosnanskeho kdezto pri pritomnosty uradu poctiweho dostawil sa dobry czlowek Girik Molkowicz sam w/osobe ...zawazek uczinil ze chce s/puhe laskj na oltar dat kdykolwek bude potreba flo. 10* (Dolný Lopašov, okr. Trnava, 1682). Medzi cirkevnými príjmami v Dolnom Lopašove sa v roku 1704 spomínajú aj *záväzkové peniaze,* plynúce z pokút za neplnenie záväzkov rozličného druhu. Rovnako tak z Varína (starohradské panstvo) máme z roku 1655 doložené spojenie *posudkové peniaze.* Aj to sú peniaze, plynúce z pokút svojho druhu — z *posudkov* (pozri o tom tu vyššie). Len celkom zriedka sa slovo *vinculum* použije aj na označenie takej pokuty, ktorá nevyplýva bezprostredne z neplnenia nejakého záväzku.

Používalo sa, pravda, aj sloveso *zaviazať sa* a z latinčiny prevzaté *obligovať sa.*

Zriedkavejšie sa popri slovách *záväzok* a *vinculum* používalo aj slovo *liga* (lat.) a ešte zriedkavejšie slovo *obligamen* (lat.). Porovnaj doklady: *...na to napomenuty biwsse od poctiweho Uradu stranky ad Arbitrivam Stipulatis manib(us) prjwoljly a/to sub obligamina Trium Florenorum, gako sebe samje Strankj pred namy takowu lygu učynili a swymj usty Deliberatiu učynilj, a/to quoties toties, ktera/bj stranka zrussyla dwema neb Trjmy Swedkj by se doswečylo. poctjwemu Vradu dwa zlatye, a Tretj zlaty teg Strane ktera/by zustawala w/pokogy* (Liptovský Mikuláš 1690); *Potom zatimto včyniwsse takowuto Dispositigu a Ligu, kteri/by dolu poznamenanu Hajnicu zrussil že se ma Takowy Sused, a Hospodar, posstrofat in f. 40. To gest Ste-*

[15] M G — *Martin Grotkovsky.*

recet zlatich, ktery Stroff ma bit polowicu Na kasstyelskye prawo, a polowicu na dedinu Lehotu (Štítnik 1706).[16]

Nie vždy sa teda slovo *záväzok* používalo vo význame „pokuta za porušenie dohody" *(záväzok 12 florénov, pod záväzkom 100 zlatých,* lat. *vinculum f. 24, sub vinculo 40 florenorum),* čo je dané tým, že nestrácalo ani svoj pôvodný apelatívny význam „prísľub splnenia, dodržania niečoho". Preto stretáme i spojenia *pokutný záväzok (vinculum) 50 zlatých (pokutný* — príd. meno od *pokuta,* t. j. *pokutový), pod pokutou a záväzkom dvesto zlatých* alebo *sub poena vinculi f. 30,* ktorými sa má jednoznačne vyjadriť, že tu ide aj o pokutu určenú za porušenie záväzku o dodržaní dohody alebo nejakej inej podmienky, napr. pri záruke (porovnaj tiež: *conditiu, a zawazek učjnili mezy sebu, Totyssto na dwa zlatie pokutj, kterj bj zawdal prjcjnu k zwade* — Lipt. Mikuláš 1692). Pravda, existujú aj iné možnosti vyjadrenia. Napr.: *kterežto rozdeleny huor a gineho wsseho ... twrdity a držety slibily a se zawazaly pod pokutow sto czerwenich zlatich* (na inom mieste: *se zawazaly pod birssiagom sto zlatich* — Zvolen 1567, 1572).

V širšom význame „zaviazanie sa na niečo; prevzatie nejakej povinnosti na seba" používa sa popri slove *záväzok* aj slovo *obligácia* (z lat.): *... mug sswager ... moge wsseczko patrimonium ... od rodiczuw mogich na credit wzal, wssak z takowu obligaty, ze my te same gistotne y z interessem wratj* (Prešov 1666); *... domaniskym obyvatelom byva dovoleno drevo na predaj do Bistrice voziti, ale z tym zawaskom, aby uloženy plat od každej fury davali svemu panstvu* (Čelkova Lehota, okr. Považská Bystrica, 1781). So slovom *obligácia* súvisí aj termín *obligátor* (= dlžobný úpis), a v tomto význame sa slovo *záväzok* nájde len zriedka a skôr v prenesenom použití *(záväzok alebo obligátor večného spasenia* — 1758 z kázne z oblasti stredného Slovenska); ale popri lat. *litterae obligatoriae* používa sa slov. *záväzné listy* (Bátovce 1615). Popri slove *obligátor* sa v 17. storočí používalo niekedy aj slovo *reverz* a slovenské slovo *zápis* alebo aj *list.*

Latinské *vinculum* sa v slovenskej právnej terminológii neudržalo, čoskoro sa prestalo používať úplne. Jeho osud je v slovenčine taký ako osud slova *convictia.* Etymologicky a v značnej miere i významovo však s ním súvisí dnešné slovo *vinkulácia.* Podobný osud postihol aj slovo *mulcta* (= pokuta, trest), ktoré nachádzame niekedy aj v slovenských kontextoch popri slove *poena.* Neprejavujú sa však pri ňom ani také znaky adaptácie ako pri slove *poena (sub poena,* ale niekedy aj *pod poenou,* avšak len *sub mulcta).* Aj v slovenskom kontexte si

[16] Na spojenie *liga a záväzok* pozri doklad v cit. príspevku v Slavica slovaca, s. 339.

najčastejšie ponecháva latinské pádové koncovky, je tam citátovým slovom: *Pywo mayi pany Inspectorowya ssacowatj, a kdo/bj se w/tomto, neb s/panow, aneb i s/podanych proty P. I. oponowal incurrat f. 6 m u l c t a m; Yestlizeby se doswecilo zeby riby, do yinich dedin Rybara bez chiru panow predawaly s/takoweho p. I. mayi hnetky m u l c t a m f. 1 toties quoties wziaty* (Liptovský Ján 1663). Porovnaj však tiež: *... takowa stranka a neb russytel hore doloženu m u l c t u try zlatye pokutowana bude* (Liptovský Mikuláš 1690).

A nakoniec spomenieme ešte jeden poplatok, zvaný *merná*, lat. *marca pacis*. Slovo *merná* a jeho latinský ekvivalent *marca pacis* poznáme dobre z písomností 16.—17. storočia z oblasti stredného Slovenska (Liptov). *Mernú (marcam pacis)* platí stránka alebo obidve stránky (v rovnakej alebo nerovnakej miere — podľa previnenia) súdu vtedy, keď sa podvolia uzavrieť svoju spornú záležitosť pred súdom zmierením (termíny: *zmeriť sa, zmiera a pokoj, stala sa zmiera a pokoj medzi ..., stránky v mieru, v zmier a v pokoj vošli, priateľské pokonanie, accorda ...)* a súhlasia s podmienkami zmierenia, aké im určí súd *(zaväzujú sa* obyčajne pod istou pokutou dodržať túto *zmieru, dokonanie, zrovnanie, urovnanie ...,* na východnom Slovensku aj *zlahodu*). Obyčajne sa takto riešia spory povadených a slovami sa pourážavších alebo aj poklbčivších sa obyvateľov mestečka. *Merná (marca pacis)* kryje časť súdnych trov — „strovu" (jedlo a pitie pre súdny tribunál a úradníkov), môže sa hradiť aj v naturáliách: *Co pak vrad strowj, m a r k a m p a c i s, to tez magu stranki platjt, Michal Ssypka dwa penize a Georgi[us] Rotha trety; Po treti m a r k a m p a c i s gako sam slybyl pol okowy pywa auradu oddati, ktomu wedle možnosti a offerowani sweho geden obed zaopatritj ktere wecy gako y wykonal a ku koncy prywedol; M a r c a m pak p a c i s anebo m e r n u w pritomnosti uradu stranky powinny su in instanti dolu polozity, gako y položily; m e r n u aneb m a r c a m p a c i s Georgius Virga dwe czasti a/tretju Georgius Cygler* (všetko Liptovský Mikuláš 1691 a 1692).[17] Ako vidieť, lat. spojenie *marca pacis* je citátovým výrazom, zachováva si aj v slovenskom kontexte latinské pádové koncovky. Isté prispôsobenie týka sa len občasného písania písmena *k* miesto *c* v slove *marca*.

[17] Doklad na *marka pacis* pozri aj v cit. príspevku, s. 336.

O p r a v a: Prosíme našich čitateľov, aby si opravili tlačovú chybu v 3. časti tohto seriálu (*Pokuta, štrof, biršag a ďalšie príbuzné slová.* KS, *6*, 1972, s. 80—85), kde 10. riadok zhora na str. 84 má správne znieť: tiež z východného Slovenska (porovnaj aj poľské *karność*): *dawame*

(Redakcia)

Slová púť a závoz (úvoz, súvoz, vývoz) v slovenských chotárnych názvoch

MILAN MAJTÁN

Púť

Slovo *púť* má celoslovanský charakter a vyskytuje sa vo všetkých slovanských jazykoch. V súčasnej spisovnej slovenčine sa používa v metonymicky prenesenom význame „cesta, putovanie, najmä putovanie na národne alebo nábožensky pamätné miesta" a v niekoľkých ustálených spojeniach ako *životná púť, posledná púť* a pod. V slovnej zásobe spisovného jazyka sa udržali odvodené slová *púťový, pútny, putovať, pútnik, pútec* a ďalšie. V ostatnom čase z ruštiny prevzaté slovo *sputnik* tiež súvisí s týmto slovom. Ale pôvodný a základný význam slova *púť,* to značí „osobitne upravený pruh zeme určený na premávku a prepravu, cesta", sa už z apelatívnej časti slovenskej slovnej zásoby vytratil a dodnes sa zachoval iba v chotárnych názvoch. V apelatívnej zložke slovnej zásoby sa toto starobylé slovo nahradilo slovom *cesta,* ktoré okrem slovenčiny a češtiny pozná aj slovinčina a srbochorvátčina. Slová *púť* a *cesta* sa významovo diferencovali. Môžeme hovoriť o *životnej ceste* aj o *životnej púti* a o *životnej dráhe,* ale nepoznáme už *poľnú púť,* iba *poľnú cestu,* nepoznáme *hradskú púť* (v chotárnych názvoch áno!), iba *hradskú cestu, hradskú* atď. Aj odvodené slová *putovať* a *cestovať, pútnik* a *cestovateľ* sa významovo odlíšili.

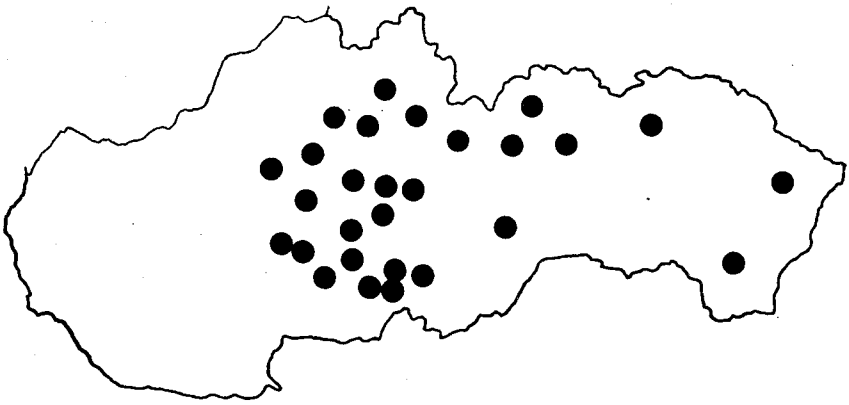

1. Slovo *púť* v slovenských chotárnych názvoch.

V slovenských nárečiach sa slovo *púť* „putovanie na náboženský pamätné miesta" vyskytuje v ženskom i v mužskom rode *(pút)*.

V chotárnych názvoch sa slovo *púť* vyskytuje najčastejšie na strednom Slovensku, zriedkavejšie aj na východnom Slovensku. V Gemeri, v Turci a na Orave sa popri podobe *púť* v ženskom rode vyskytuje podoba *pút* mužského rodu, napr. *Krivý pút, Pod pútom* a pod. Všetkých chotárnych názvov so slovom *púť* alebo od neho odvodených máme vyše 100, a to jednoslovných ako *Púť, Púte, Putisko, Putiská, Putište, Putištia, Podpútie, Medzipútie* (miesto medzi cestami), *Rázputie* (miesto, kde sa cesty rozchádzali), *Pútkonce* (polia, konča ktorých išla cesta), *Pútkoniec, Pútkoncové,* v predložkových názvoch ako *Pod púťou, Pod pútom, Medzi púťmi, Za púťou, Zdola púti, Za putištím,* v názvoch determinatívneho typu ako *Hlboká púť, Hradská púť, Krátka púť, Krivá púť, Krivý pút, Nová púť, Stará púť* a pod.

Závoz

Slová *závoz* a *úvoz* sa v slovenčine používajú v rovnakom význame, obidve pokladáme za spisovné a ani štylisticky sa nediferencujú. Obidve, *závoz* i *úvoz,* majú aj rovnaký pôvod, významovo súvisia so slovesami *viezť, voziť.* Ich základný význam je „hlboká poľná alebo lesná cesta (úsek cesty), zarezávajúca sa do terénu". Z tohto ich základného významu vyplýva aj skutočnosť, že sa hromadne využívajú v chotárnych názvoch. Pri slove *závoz* sa v slovenčine vyformoval aj prenesený význam „neriešiteľná situácia, bezvýchodné, bezvýchodiskové postavenie", ako to uvádza aj Slovník slovenského jazyka. Vznik tohto preneseného významu dobre pochopíme, ak si predstavíme objekt, ktorý sa pomenúva slovom *závoz* v jeho základnom význame, to značí hlbokú neupravenú cestu, napr. v doline alebo v nejakej úžľabine, s hlbokými koľajami od kolies, plnú výmoľov a blata, do ktorého sa ľahko zapadne, ale z ktorého sa ťažko dá vyviaznuť.

V chotárnych názvoch sa slovo *závoz* vyskytuje hromadne na celom strednom Slovensku, na západ až po Topoľčany, Bánovce nad Bebravou, Ilavu a Čadcu, na východ až k Revúcej a Rožňave. Máme vyše 300 dokladov na chotárne názvy typu *Závoz, Závozy, Závozok, Závozec, Závožtek, Závožťok, Závozie, Závozná, Hore závozom, Nad závozom, Pod závozom, Pod Závozkami, Pod Závožtekom, Pri závoze, V závoze, V závozku, Vyše závozka, Vrch závoza, Za závozom, Kamenný závoz, Krivý závoz, Maškov závoz, Predný závoz, Turecký závoz.*

Na východnom a na západnom Slovensku sa v chotárnych názvoch využíva slovo *úvoz,* resp. *uvoz* v nárečiach, kde nepoznajú dlhé slabiky; porov. napr. názvy *Úvoz, Úvozy, Nad úvozom, Pod úvozom, Za úvozom* (dovedna 30 dokladov). Na okolí Trenčína, Trnavy a na Kysuciach je známa podoba *súvoz,* doložená v chotárnych názvoch *Súvoz* z obcí

Dobrá, Nemšová (okr. Trenčín), Brestovany (okr. Trnava), Klokočov (okr. Čadca) a *Súvozie* z obce Opatová (okr. Trenčín). Zo Záhoria a z okolia Bratislavy poznáme aj slovo *výoz*, doložené v chotárnych

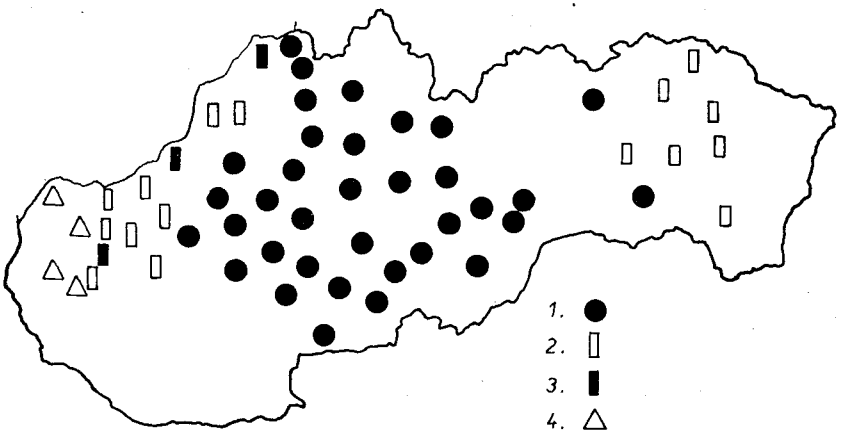

2. Slová *závoz*, *úvoz* a *súvoz* v slovenských chotárnych názvoch. 1. *závoz*, 2. *úvoz*, 3. *súvoz*, 4. *výoz*.

názvoch *Výoz* z obcí Jablonica a Vrádište (okr. Senica), *Výozek* z obce Kuchyňa (okr. Bratislava-vidiek) a *Pod výozom* z obcí Prietrž (okr. Senica) a Modra (okr. Bratislava-vidiek).

Zo všetkých podôb doložených v chotárnych názvoch má v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny najpevnejšie miesto slovo *závoz*, lebo má najväčšie nárečové zázemie v stredoslovenských nárečiach a používa sa aj v prenesenom význame. Aj slovo *úvoz* je spisovné, hoci, ako vidieť, je viac na okraji slovnej zásoby. Slovo *súvoz* do spisovného jazyka nepreniklo a *výoz* má v spisovnej slovenčine celkom iný význam.

Ks

DISKUSIE

Rodinné a príbuzenské názvy osôb v sotáckom náreči

MICHAL FRANKO

Niektoré tematické oblasti slovnej zásoby nárečí sú dôležité pre poznanie vývinu jazyka. Patria k nim aj názvy osôb v rodinnom a príbuzenskom pomere. Z pestrej palety názvov sú niektoré dnes už veľmi vzácne a často si ich pamätá len najstaršia generácia, kým mladým na vzájomný kontakt postačí iba niekoľko názvov.

Rodinná a príbuzenská terminológia v sotáckom náreči sa vyznačuje veľkou patriarchálnosťou a konzervatívnosťou; najviac to cítiť v hláskovom zložení názvov. Preto pri jednom názve uvádzame i viac variantov s označením skratky dediny, z ktorej slovo pochádza.* Je zaujímavé, že v tej istej dedine žijú vedľa seba na označenie rovnakej osoby i dva názvy.

Rodičia sa na celom sotáckom území označujú slovom *rodyče* (podvihorlatská oblasť) i *rodiče* (polaborecká oblasť). Slovo *otec* má tieto podoby: *ocać* (M, Hr), *očać* (Kca), *očäć* (Dl, Sn) a *ocec* v ostatných dedinách. V intímnejšom oslovení je známy termín *apčo* (Ud), *ňaňko* (Kca) a vo vokatívnej forme počuť *apo, apko* a v zdvojenom vokatíve pri volaní: *apo, áp!*

Matka je *matka,* ale aj *mać* (Hr, Dl, M, Ud), *mac, mama* a v intímnejšom oslovení *mamča* (Ud).

Starého otca volajú *dzedo, dźado.* Podoba *dźädo* je známa v obciach Dl, M. Starú matku volajú *baba.*

Prastarý otec sa pomenúva názvami *stary dzedo* (Hr, Jbl, Kka, Ud), *starý dźädo* (Dl, M), *starý očać* (Kca), *pradzedo* (Pt, Hr, Ud, Sn, Kšk, Jsv, Hnk, B), *predzedo* (Kca, Ud, La, Pn) a *pradźado* (M).

Prastarú matku volajú *prebaba* (Hr, R, Ud, Kšk, La, Kca, Pn) a *prababa* (Pt, Kšk, Jsv, Hnk, M, ZD, B).

Pomenovanie *syn* má podobu *syn* i *sin,* v mn. č. *synove* i *sinove.* Dcéra je všeobecne *dźivka* ale aj *dzeŋka* (B, Sn), *dzieŋka* (Pn, Hnk).

* Zoznam a skratky obcí, odkiaľ sme čerpali materiál: B — Belá nad Cir., Dl — Dlhé nad Cir., Hnk — Hankovce, Hr — Hrabovec, Jsv — Jasenov, Jbl — Jabloň, Kka — Kamienka, Kca — Kamenica, Kšk — Koškovce, La — Lackovce, Lu — Ľubiša, M — Modra nad Cir., Pn — Papín, Pt — Ptičie, R — Rovné, Sn — Snina, Ud — Udavské, ZD — Zbudské Dlhé.

Dievča je *dzíuče*, dievčatko *dzíučatko*, dievka *dzíuka*, vzrastom väčšia je *dzíučisko*, Chlapec sa volá *chlapec*, ale aj *chlapčok* a *chlapček*.

Pre súrodencov názvu nieto. Supluje ho slovo *dzecy(i)*. Na označenie bratov je spoločný názov *bratove*, ale v Kšk a Jbl. povedia *brace* a v M dokonca *bratoviä* a v Dl *bratovä*. Sestry sú poväčšine *šestry*, *šastry*, ale aj *šestri* i *sestry* (posledný tvar z Pn).

Otcov brat je *stryk*, ale aj *stryko* (Sn, Hr, Lu). Matkin brat je *ujco*, ale aj *ujec* i *ujać* (Dl).

Manželku otcovho brata volajú *stryna* i *strina*, ale aj *ninka*, *nina* a *nena* (Ud, Kca), najmä v rodinách majstrov, ktoré sociálne stáli vyššie ako gazdovské rodiny.

Na označenie manžela matkinej sestry funguje názov *cetoš*, *ćatoš*, *ćätoš*, ale aj *svak* (Kšk, Pn, Hr, Jbl, Hnk, ZD).

Otcova i matkina sestra je *cetka*, *ćatka* i *ćätka*.

Deti bratov i sestier sú *bratovo dzecy(i)*, *šeštryno i šeštrino dzecy(i)*. V Kca ich volajú *čečany šestry* a *čečany bratove*. V Rovnom zase opisným výrazom: *mojej šestry brat, chlapec, dzíuče*, alebo *moho brata šestra* ap.

Bratov syn a bratova dcéra je *bratov syn (sin)*, *bratova dzíuka*, resp. *moho brata syn (sin)*, *moho brata dzíeuka i dzíuka* (Pn, Hn). Nechýbajú však ani oslovenia *stryčny syn* a *stryčna dzíuka* (Kšk, ZD, M). Pomenovanie *synovec* i *sinovec* sa udomácňuje pod vplyvom spisovného jazyka.

Synovia i dcéry otcovho a matkinho brata sú *braťňacy(i)* aj *bratrancy/i* (napr. v Kšk, Kca, Jbl). Názov *šeštranki* je známy v La, Lu, Pt, Kšk, *šešterňice* v Kšk, Ud, Kca, Tr, *šeštrianki* v R, Hr, Ud, Jbl, Hnk, *šestrinki* v M, Kka a *šestrĺani* v Pn. V Jasenove používajú názvy: *strykovo synove / dzíuki ujcovo synove / dzíuki* V Dlhom n/Cir. zase *strykovo synovä / dzíuki, ujcovo synovä / dzíuki*, v Zbudskom Dlhom *stričny bratove, stričny šastry*.

Sestrin manžel je *šougor*, bratova manželka *šougrina*. Rodičia oboch manželov sú *svatove, svatovci* (Kca, Jsv), *švekrovcy* (B), *svachovcy* (Sn, Lu), *svatovä* (Dl), *svachove* (Hnk, Hr), *svatovia* (M). Muž je *svat*, žena *svacha, svaška*.

Dcérin manžel je *žec*, synova manželka *ňevesta*. V Dlhom n/Cir. je *ňevästa*, v Modre n/Cir. *ňeviasta*. *Macocha* je nevlastná matka, *otčim* nevlastný otec, nevlastný syn je *pastorčok*. Nevlastný syn a nevlastná dcéra majú viaceré názvy: *pastorčok* (R), *pastorek* (Kca), *širochman* (Ud, Hr, Kšk, ZD), *hodovaňać* (Dl), *chovaňec* (Jbl), *pastorče* (R, Pt), *pastorkiňa* (Kca), *širochmanka* (Ud, Hr, Kšk, ZD), *hodovanka* (Dl), *chovanka* (Jbl).

Ak sú deti z dvojakého manželstva, volajú ich *pastorčata* i *pastorčeta*, v Papíne *pastorseta*. Dieťa po smrti jedného z rodičov je *širota*

i *pološírota* (Sn), *širochmaňče* i *širochman,* ale aj *pološírochman* (Jbl). *Širota* sa vzťahuje skôr na dievča, *širochman* na chlapca. Žije aj podoba *širochmanka* (Kšk).

Dieťa slobodnej matky je *kopyľak* (Kca, Ud, R, Pt, M), *kopiľak* (La, Kka, Hr, Jbl), *kopyľče* (Kka), *kopiľče* (Kšk, Ľu), *kopaľuch* (B), *kopoľak* (Sn), *kopilka* (Pt), *kopyľä* (Dl), *kopiľ* (Kšk), *kopyl* (Hnk).

Slobodnú matku volajú *prespanka* i *prespaňica.*

Dieťa, ktoré sa narodilo v rodine posledné, je *poškrobok,* v niektorých obciach (Kšk, Jbl, Hnk, Ľu, Hr) *pohlodok.*

Krstný otec je *kresny,* v Dlhom n/Cir. *kriäsny.* Krstnú matku volajú *kresna, křäsna* (Dl), *kriäsna* (M). Krstní rodičia sú *kmotrove* (Ľu, B, Hr), *kumotrove* (Ud, Kšk, Hn, ZD), *kresnove* (Kka, Kca, Pt), *kresnovci* (Jsv), *kmotrovä* (Dl), *kresny rodyče* (Jbl), *kresne rodiče* (Hr), *kmotrovci* (Ľu), *kresnovịä* (M).

Na pomenovanie *krstňaťa* sa upotrebúvajú podoby *krešňe* i *krešňatko, krišňe* (v Kka, Kca a v Kšk). V Snine je *kresňa,* v Dlhom n/Cir. *krešňa.*

Z iných názvov hodno ešte spomenúť tieto: *gdovec* — muž, ktorému zomrela manželka, *gdovica* — žena, ktorej zomrel manžel. *Kum, kuma* sú rodičia krstnej mamy alebo krstného otca vo vzťahu k rodičom krstného dieťaťa. *Učina* je žena matkinho brata. *Pristaš* je ten, kto sa priženil k rodičom nevesty. *Fašovä* sú muži dvoch sestier (Sn). *Zolvica* (v Ptičom a Dlhom *zovica*) pomenúva rodinný vzťah manželky k sestre manžela. *Dzeviř* (v Ptičom *dziviř* a v Dlhom n/Cir. *dzevíř*) naznačuje príbuzenský vzťah manželky k bratovi manžela. Posledné dva názvy sú veľmi staré a dnes sa už bežne nepoužívajú. Poznajú ich len príslušníci najstaršej generácie, súčasníkom nehovoria nič. Iba v smutnej piesni cítiť ich pravý význam a obsah: *Daľi sce me mamko, dze veľo dzeveri, voľeľi sce me dac, dze chiža prez dzveri. Bo chiža prez dzveri, dzvere u ňej budú, dze veľo dzeveri, vše še vadzidz budu.*

ROZLIČNOSTI

Starosti s ľudovou etymológiou

Niektoré otázky sa v listoch, čo prichádzajú do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, opakujú priam zanovito. Hoci sa o nich na stránkach jazykovedných časopisov, resp. v jazykovedných publiká-

ciách už neraz hovorilo, nástojčivo sa vynárajú znova a znova. Tak je to aj v prípade etymológie slova *skriňa.* V Jazykovej poradni 4[1] sa poukázalo na to, že slovo *skriňa* etymologicky vôbec nesúvisí so slovami *kryť, ukryť, skryť, skrýša* atď. a že ak sa aj dakomu javí vec tak, že do skrine sa ukrýva akoby do skrýše, že teda *skriňa* a *skrýša* majú spoločný pôvod, ide iba o zdanlivú, o tzv. ľudovú etymológiu, ktorá neukazuje pravý stav veci. Napriek tomu však používatelia telefonicky aj písomne upozorňujú jazykovedcov na „nelogickosť" a „neodôvodnenosť" toho, že sa také — podľa ich mienky — významovo blízke slová ako *skrýša* a *skriňa* píšu rozdielne, a žiadajú tento nedostatok v našom pravopise odstrániť, t. j. zjednotiť písanie *i,* resp. *y* v uvedených výrazoch. Za všetky podobné hlasy odcitujeme úryvok z listu J. Žideka zo Žiliny: „V slovách *kryť, skryť, skrýša* — všade sa niečo schováva — píšeme tvrdé *y; skriňa,* kde sa tiež skrývajú šaty a bielizeň pred prachom, sa píše s mäkkým *i.* Čím toto odôvodniť deťom? A či pravidlá pravopisu sú také tvrdé, že nepripustia logicky zdôvodnenú úpravu?"

Dosť podobný komplex hlások v slovách *skryť* a *skriňa,* ako aj odôvodnenie, že *skriňa* je to, do čoho sa niečo skrýva (čiže zdanlivo podobný význam týchto slov) sa tu pokladá za dôkaz ich spoločného pôvodu; tieto dva momenty sú teda východiskom ľudovej etymológie.

Na prvý pohľad je zjavné, že toto ľudové etymologizovanie sa pohybuje na veľmi obmedzenom priestore uvažovania. Je charakteristické, že zástancovia tejto etymológie si nekladú otázku, či písmeno *y* v slovách *skryť, skrýša* a pod. proti písmenu *i* v slove *skriňa* nepoukazuje na rozdielny pôvod a históriu týchto slov, ale jednoducho na základe chybného východiska obviňujú pravopisnú kodifikáciu z nedôslednosti a nelogickosti. Pri svojom etymologizovaní si nevšimnú ani len pomery v češtine, kde na odchylný pôvod uvedených slov poukazuje okrem pravopisného rozdielu aj rozdiel vo výslovnosti (ide o hlásky *r* a *ř: skryt, skrýše* proti *skříň).* Už poukazom na stav v češtine možno teda dokázať, že názor o spoločnom pôvode slov *skryť, skrýša* a *skriňa* je neodôvodnený a chybný.

Presvedčivé dôkazy o rozdielnom pôvode slov *skryť, skrýša* a *skriňa* možno nájsť v etymologických slovníkoch. V nich sa možno presvedčiť, že odborníkom etymológom nestačí náhodná zvuková zhoda a zdanlivo blízky význam niektorých slov na to, aby podľa toho konštatovali spo-

---

[1] Pozri: Jazyková poradňa. 4. Red. G. Horák, J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 12—13 a 18—20 (autorom príspevkov *Niekedy i podoba slova pomýli* a *Etymológia a ľudová etymológia* je M. Urbančok).

ločný pôvod týchto slov a ich široké významové súvislosti. Pri etymologických výskumoch treba ísť hodne hlboko do histórie, treba poznať stav v bližších aj vzdialenejších jazykoch a predovšetkým sa treba opierať o pozitívne zistené spoločné významové aj formálne korešpondencie skúmaných slov.[2] Etymológia predpokladá teda dobrú odbornú pripravenosť a seriózny vedecký výskum — a ten nemožno nahrádzať vyslovovaním odhadov a nepodložených tvrdení.

Čo hovoria etymologické slovníky o slovách *skryť, skrýša* a *skriňa?* J. Holub a F. Kopečný, autori Etymologického slovníka jazyka českého,[3] uvádzajú na str. 334 heslo *skrýše* s odkazom na 1. význam slovesa ***krýti*** (= ukrývať, skrývať); slovo *skrýše* — ako čítame v tomto diele — pochádza z predpokladaného praslovanského slova *sъ-kryša (= kryt, strecha). O slove *skriňa* sa na str. 334—335 tohto slovníka dozvedáme, že je prevzaté z nemeckého *Schrein* (staronemecké *scrīni*) a to pochádza zasa z latinského *scrīnium* (pôvodne značilo okrúhle puzdro na rukopisné zvitky).

Podobné informácie poskytujú aj iné etymologické slovníky: v Stručnom etymologickom slovníku od J. Holuba a S. Lyera[4] sa na str. 270 o slove *krýti* (pozri toto heslo) vraví, že je celoslovanské a súvisí s gréckym slovom *krypto* vo význame českého *kryji* (porov. *krypta, krypto-*); v rámci tohto hesla sa ďalej uvádzajú slová *skrýš* a *kryt*. Slovo *skriňa* (české *skříň*) sa spracúva na str. 440 a takisto sa o ňom konštatuje, že ide o prevzatie zo staronemeckého *scrīni* (teraz *Schrein*), pochádzajúceho z latinského scrīnium vo význame „puzdro". Údaje uvedené v týchto dvoch etymologických slovníkoch si možno overiť aj v Etymologickom slovníku jazyka českého, ktorého autorom je V. Machek;[5] údaje sú zhodné.

---

[2] Názorným príkladom modernej etymologickej analýzy sú články Š. Ondruša uverejnené okrem iných časopisov aj v minulých dvoch ročníkoch časopisu Kultúra slova. Pozri ONDRUŠ, Š.: O vzniku slova *bitúnok*. KS, *4,* 1970, s. 264—266; Ako sa zrodil bozk. KS, *4,* 1970, s. 299—310; Akého pôvodu je slovo krčma. KS, *4,* 1970, s. 329—332; O pôvode smädu. KS, *5,* 1971, s. 39—42; Ako vznikli *bobaľky a pupáky*. KS, *5,* 1971, s. 173—176; Ako vznikli *bajúzy*. KS, *5,* 1971, s. 234—237.

[3] HOLUB, J. — KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník jazyka českého. 3., prepracované vyd. Praha, Státní nakladatelství učebnic 1952. 576 s.

[4] HOLUB, J. — LYER, S.: Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1967, 528 s.

[5] MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2., opravené a doplnené vyd. Praha, Academia, Nakladatelství ČSAV 1968, s. 298 a 550.

Ako vidieť, vedecká analýza pôvodu a histórie slov *skryť, skrýša* a *skriňa* nesvedčí o tom, že by slová so základom *kryť* formálne alebo významovo súviseli so slovom *skriňa,* že by teda ľudová etymológia mala pravdu.

Aký z toho možno urobiť záver pre prácu v jazykovej kultúre, resp. konkrétne v jazykovej výchove? Aj prípady ľudového etymologizovania jednak ukazujú záujem verejnosti o jazyk ako o dorozumievací prostriedok a jednak signalizujú potrebu sústavne sa starať o to, aby sa poznatky získané výskumom slovenského jazyka dostávali kratšou cestou k používateľom jazyka a aby používatelia vedeli tieto poznatky, ako aj jazykové prostriedky vôbec dobre využívať a používať. Neoddeliteľnou súčasťou jazykovej výchovy, pravda, je aj upozorňovanie na jazykovednú literatúru, najmä populárno-vedeckú; v nej používateľ môže nájsť odpoveď na rozmanité otázky, ktoré ho v súvislosti s jazykom a jeho používaním zaujímajú. Z toho vychodí záver, že popri teoretických prácach treba publikovať aj populárne, resp. prakticky zacielené práce pre najširší okruh používateľov jazyka, najmä jeho spisovnej podoby, a mať pri nich na zreteli práve spomínané skrátenie cesty, ktorou sa vedecké poznatky dostávajú z výskumného pracoviska do každodennej jazykovej praxe.

J. Kačala

Púpava

Púpavu lekársku Taraxacum officinale pozná iste každé malé dieťa. O jej liečivých účinkoch vedeli už v dávnom stredoveku. V starších slovenských rukopisných i tlačených jazykových pamiatkach liečiteľského charakteru zo 17. a 18. storočia sa púpava spomína ako *pupava, púpava, žltá pupava, pumpava, popova, pleška, smetana, mléč,* najčastejšie sú názvy *pupava* a *pleška.* Ako slovenské ľudové názvy púpavy lekárskej sa v literatúre uvádzajú *púpava, púpavka, pupava, pupavec, pupenec, pumpava, pumpelica, pumprlica, pumpavník, pleška, levi (ľví) zubec, májik, kačenec, kašinec, mlieč, mléč, smotánka, pampuliška, lucernička.*

V slovenských nárečiach je najrozšírenejší názov *púpava* a jeho varianty. Staršie, tradičné etymológie spájajú tento názov (rovnako ako český názov púpavy *pampeliška*) so stredovekými názvami typu *popova hlava* a formy *púpava, pumpava* a pod. pokladajú za skrátené a z neporozumenia popletené. Inokedy sa výraz *púpava* dáva do súvislosti so základom *papp-,* z ktorého vychádzajú napr. latinské *pappus* (= páperie) aj slovenské *páper, páperie.* Slovným základom *papp-* sa

označovalo teda čosi opáperené. Opáperené sú aj semienka púpavy. Možný je aj výklad, že v slove *púpava* ide o starý slovanský koreň *bob-/pop-* s významom „niečo guľaté, okrúhle".

Pomenovanie *pleška* je zrejme umelého, knižného pôvodu a do slovenčiny sa pravdepodobne dostalo zo staročeských herbárov. Motivované je tým, že po odkvitnutí, keď sa opáperené semienka vo vetre rozletia, zostáva na lodyhe okrúhla holá belavá hlavička (pripomínajúca lysú, plešivú hlavu), ktorú za starodávna prirovnávali k mníšskej alebo kňazskej hlave s tonzúrou. Svedectvo o tom podávajú aj inojazyčné stredoveké pomenovania púpavy, latinské *caput monachi* (= mníchova hlava), *platta monachi* (= mníchova plešina), nemecké *Pfaffenblat* (= kňazská plešina), *Mönchskopf* (= mníchova hlava), poľské *popowa główka, popowa.*

Knižný pôvod má aj názov *levi (ľvi) zubec,* ktorý vznikol doslovným prekladom stredovekého latinského názvu *dens leonis* (= levi zub).

Ľudové prostredie pripomínajú názvy typu *májik* a *kačinec,* motivované tým, že púpava kvitne v máji pekným žltým kvetom, pripomínajúcim malé kačíčatká. Pomenovanie *májik* je známe najmä na Kysuciach a v severnej časti Spiša.

Aj názvy typu *mlieč* a *smotánka,* ktorých paralely nájdeme aj v iných slovanských jazykoch a ktoré sémanticky vychádzajú z toho, že rastlina po poranení roní hustú bielu šťavu, používajú sa na označenie púpavy iba na juhozápadnom Slovensku; v spisovnom jazyku sa uplatnili pri pomenúvaní iných rastlín, pre ktoré je ronenie mlieka ešte príznačnejšie (napr. mlieč Sonchus, mliečnik Euphorbia).

V literatúre uvádzané názvy *pampuliška* a *lucernička* sú pravdepodobne prevzaté z češtiny.

Celý súbor historických i ľudových názvov púpavy lekárskej je zaujímavým dokladom procesu tvorenia slovenskej botanickej terminológie, v ktorom boli často v opozícii cudzie prvky s domácimi, ľudovými. V tomto prípade sa presadil najrozšírenejší názov *púpava*, aj keď jeho sémantická výstavba je dnes málo zreteľná a sú preň charakteristické viaceré hláskové i slovotvorné varianty. Ostatné názvy časom zo slovenčiny ustúpili (*pleška, levi zubec*), alebo sú územne značne obmedzené (*mlieč, májik*).

Literatúra: MACHEK, V.: Česká a slovenská jména rostlin. 1. vyd. Praha 1954; MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha 1968; ONDRUŠ, Š.: Ako vznikli bobaľky a pupáky. Kultúra slova, 5, 1971, s. 173—176; FUTÁK, J.: Slovenský herbár. 1. vyd. Trnava 1946; THURZOVÁ, L. a i.: Malý atlas liečivých rastlín. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963.

M. Majtánová

SPRÁVY A POSUDKY

Päťdesiatka Jána Oravca

Člen redakcie nášho časopisu doc. PhDr. Ján Oravec, doktor filologických vied, završuje 1. júna tohto roku päťdesiatku. Je to vhodná príležitosť informovať nakrátko čitateľov o živote a diele tohto nášho jazykovedca, jedného z vedúcich vedeckých pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Ján Oravec sa narodil 1. júna 1922 v Rozbehoch (okres Senica nad Myjavou). Do nižšej strednej školy chodil v Senici a v Brezovej pod Bradlom a potom stredoškolské odborné štúdium skončil na Učiteľskom ústave v Bratislave. Ako učiteľ pôsobil na niekoľkých základných školách na západnom Slovensku. R. 1945 sa zapísal ako riadny poslucháč na Filozofickú fakultu v Bratislave (odbor slovenčina — filozofia). Vysokoškolské štúdium zavŕšil r. 1949 druhou štátnou skúškou a r. 1950 doktorátom filozofie. Už počas vysokoškolského štúdia (od r. 1948) spolupracoval s dialektologickým oddelením Jazykovedného ústavu SAV a robil terénne dotazníkové výskumy pre Atlas slovenského jazyka.

Od r. 1951 pracuje Ján Oravec v Jazykovednom ústave SAV; najprv v slovníkovom oddelení (pritom spolupracoval ďalej s nárečovým oddelením) a od r. 1954 podnes pracuje v oddelení pre výskum spisovnej slovenčiny, a to najmä v okruhu gramatickej stavby. R. 1957 obhájil hodnosť kandidáta filologických vied, r. 1968 hodnosť doktora filologických vied a vedecko-pedagogickú hodnosť docenta slovenského jazyka na UK v Bratislave.

Docent dr. Ján Oravec uverejňuje vedecké práce od roku 1951; napísal veľa štúdií a článkov, ale i recenzií, referátov, kritík a správ. Je spoluautorom akademickej Morfológie slovenského jazyka, spracoval do nej kapitoly o zámenách a predložkách. Okrem toho napísal knižné monografie *Väzba slovies v slovenčine* (1967) a *Slovenské predložky v praxi* (1968). Jeho vedecké práce sa opierajú o dôkladnú analýzu bohatého materiálu.

So záujmom o školskú jazykovú výchovu sa spája rozsiahla práca Jána Oravca na tvorbe učebníc slovenského jazyka najmä pre 1. a 2. stupeň základných škôl. S jazykovou výchovou v širšom zmysle súvisí jeho spolupráca s rozličnými redakciami a organizovanie cyklov besied a školení.

Popri výskumnej práci v SAV doc. J. Oravec externe prednášal na vysokých školách (na FF UK v Bratislave, na FF UPJŠ v Prešove a na prázdninových kurzoch). Bohatá je i jeho vedecká prednášková činnosť v našich jazykovedných spoločnostiach a na rozličných domácich i zahraničných vedeckých konferenciách.

Doc. dr. Ján Oravec je človek usilovný, húževnatý a pritom veselý. Nič nové vari o ňom neprezradíme, keď povieme, že obľubuje hudbu a sviežu slovenskú i slovanskú pieseň; tým je povestný nielen doma, ale už i za

hranicami. Prívetivý a priam robotne usilovný človek. Neraz si pri spoločenských stretnutiach zaspomína, ako počas stredoškolských štúdií chodieval so svojím nebohým otcom-robotníkom na sezónne práce. Ostáva verný tomu, z čoho vyšiel, v čom rástol, z čoho sa v Rozbehoch rozbiehal.

V mene redakcie nášho časopisu: Dobré zdravie do ďalších rokov — doma i vo vedeckej práci!

G. Horák

O novom terminologickom slovníku

(*Terminologický slovník kultúry a osvety.* Red. Ján Ruman, Obzor, Bratislava 1970, str. 516, cena 40,— Kčs.)

Starostlivosť o terminológiu je neoddeliteľnou súčasťou jazykovej kultúry. Z tohto hľadiska si chceme všimnúť názvoslovnú príručku, ktorá vyšla pod názvom *Terminologický slovník kultúry a osvety.* Slovník obsahuje pojmy a výrazy z oblasti vedy, techniky, kultúry, výchovy a umenia, ktoré sa najčastejšie používajú v osvetovej teórii a praxi.

Pokiaľ ide o výber slov, domnievame sa, že autorom sa podarilo zachovať zásadu, o ktorej sa píše v úvode — dať do slovníka najzákladnejšie, najzávažnejšie a v osvetovej teórii a praxi najčastejšie sa vyskytujúce odborné osvetové názvy a výrazy s osobitným zreteľom na cudzojazyčné termíny. Prirodzene, bolo možné ešte daktoré heslá pridať, príp. daktoré vynechať, ale to nemení nič na tom, že výber slov je adekvátny cieľu, ktorý si autori slovníka postavili.

Terminologický slovník kultúry a osvety je spracovaný podľa moderných lexikografických zásad. Za heslovým slovom sa uvádza skratka príslušného vedného odboru, do ktorého sa heslo zaraďuje, príp. štylistická skratka. Pri týchto skratkách sa trocha pristavíme. V úvode sa vraví, že skratka vedného odboru sa neuvádza pri všetkých heslách, ale iba pri základných špecifických heslách jednotlivých vedných odborov. Napr. heslo *ornament* je označené ako *výtvar.* (výtvarnícky termín), ale heslá *ornamentácia, ornamentalista, ornamentalistika, ornamentika* už túto skratku nemajú. Nemožno povedať, že takýto postup je chybný, no so zreteľom na používateľov slovníka bolo by bývalo osožné označiť príslušnou skratkou (v danom prípade *výtvar.*) aj heslá *ornamentácia, ornamentalista, ornamentalistika, ornamentika.* Treba si totiž uvedomiť, že slovník nikto nečíta ako súvislý text. To značí, že ak používateľ slovníka chce zistiť, do ktorej oblasti patrí slovo *ornamentika,* musí sa pozrieť na heslo *ornament.* A to je dosť nepraktické. Poznámku máme aj k skratke *odb.* (odborné slovo, termín). V úvode slovníka bolo vari potrebné vysvetliť, v akom vzťahu je skratka *odb.* ku skratkám, ktoré označujú istý odbor, napr. *typ.* (typografický termín), *škol.* (školský termín), lebo veď aj skratka *typ.*, resp. *škol.* označuje odborné slovo, resp. termín. Dalo by sa to chápať tak, že skratka *odb.* označuje termín, ktorý sa vzťahuje na viac terminologických oblastí. Slovník však ukazuje, že to tak nie je, lebo mnoho hesiel sa zaraďuje do viacerých terminologických oblastí, napr. heslo

gestika má označenie *div., film.* Skratka *odb.* je teda dosť nejasná. Za šťastnú nepokladáme ani skratku *komun.* (termín v komunikácii), lebo nie je jednoznačná. Ak sa ňou označujú také pomenovania ako *mikrobus,* bolo by vhodnejšie použiť namiesto nej skratku *dopr.* (termín v doprave).

Okrem skratiek terminologického charakteru používajú sa v slovníku aj skratky štylistické, napr. *hovor.* (hovorový výraz), *kniž.* (knižné slovo), *bás.* (básnický výraz), *pejor.* (pejoratívny výraz), *slang.* (slangový výraz). K týmto skratkám a k ich používaniu v slovníku pokladáme za potrebné povedať niekoľko slov. Nie je napr. na mieste, ak sa za spojeniami *hymnická poézia* a *hymnická pieseň* uvádza skratka *bás.* Tu totiž nejde o básnický výraz, lež o literárnovedný termín, takže tam mala byť skratka *lit.* Básnický výraz je dačo celkom iné (to je výraz, slovo alebo spojenie charakteristické pre jazyk poézie). Nemožno teda skratkou *bás.* označovať literárnovedný termín. Podobne neobstojí skratka *bás.* pri heslách *balada, sonet, verš, refrén, romanca* (vo význame „umelá lyrickoepická báseň"). Tu ide napospol o literárnovedné termíny, a tak aj mali byť uvedené heslá označené. Veď napr. slovo *balada* je z terminologického hľadiska na tej istej úrovni ako slovo *novela,* ktoré sa v slovníku náležite označuje skratkou *lit.* Na druhej strane veľmi pochybujeme, že by spojenie *turisticko-propagačná brožúra* bol literárnovedný termín. Je priam kuriózne, ak sa skratkou *jaz.* (jazykovedný termín) označuje spojenie *otrocký preklad.* Tu nejde v nijakom prípade o jazykovedný termín — uvedené spojenie patrí azda do literárneho slangu. Nejasný je obsah skratky *ved.* (termín z oblasti vied). Prečo sa táto skratka uvádza napr. pri hesle *praxeológia,* ale pri heslách *gnozeológia* alebo *metodológia* už nie? Veď aj tieto slová sú termíny z oblasti vied. Po podrobnom prezretí slovníka nám vychodí, že skratka *ved.* je v ňom zbytočná.

Poznámku máme aj k skratke *hovor.* Mala sa totiž v slovníku používať častejšie. Napr. slovo *abonentka* vo význame „stála vstupenka na predplatené všetky alebo určité divadelné predstavenia, cykly koncertov, športové podujatia a pod." patrí rozhodne do hovorového štýlu; jej neutrálnym ekvivalentom je spojenie *abonentná vstupenka, abonentný lístok.* Nezodpovedá však ani lexikografickým zásadám, keď sa v slovníku neutrálne výrazy *abonentný lístok, abonentná vstupenka* odkazujú na hovorové slovo *abonentka.* Malo to byť naopak: výklad mal byť pri neutrálnych výrazoch a na ne sa malo pri hovorom slove odkázať. Ani slovo *agitka* nepokladáme za neutrálne, aj pri ňom malo byť označenie *hovor.* Ale napr. pri heslách *fotoaprát, premietačka* je označenie *hovor.* správne. Neutrálne nie je ani slovo *bál* a spojenie *maškarný bál,* ide tu o výrazy z hovorového štýlu; neutrálne sú výrazy *ples, maškarný ples.* Nevidíme príčinu, prečo sa heslo *pospolitosť* označuje skratkou *hovor.,* veď je to celkom neutrálne pomenovanie. Označenie *div. slang.* pri hesle *revuálka* pokladáme za primerané, no označenie *slang.* pri hesle *sexbomba* sa nám nevidí dostačujúce; slovo *sexbomba* je vulgárny výraz a podľa nášho názoru v slovníku kultúry a osvety sa nemalo vôbec zaznačiť.

Z toho, čo sme tu povedali o používaní skratiek, vyplýva, že vo výkladovom slovníku nie je dôležité iba náležite vysvetliť príslušné heslo, ale že rovnako dôležité je správne a primerane toto heslo označiť, a tak ho zaradiť do systému slovnej zásoby príslušného jazyka.

V slovníku sa našli aj niektoré chyby a nenáležitosti. Tak napr. vo výklade hesla *adjustácia publikácie* namiesto *po technicko-typografickej stránke* malo byť *z technicko-typografickej stránky;* vo výklade hesla *gigolo* sa skloňuje heslo *revue (v revui),* hoci ide o nesklonné podstatné meno; pri hesle *skansen* sa mala uviesť aj novšia pravopisná podoba *skanzen.* V hesle *abstraktný pojem* malo byť vo výklade namiesto slova *pomyselný* prídavné meno *fiktívny.* Miesto slova *patričný (patričný národ, patričný jazyk)* vo výkladoch hesiel *abeceda, abecedný poriadok, národný jazyk* bolo by bývalo lepšie použiť slovo *príslušný;* vo výklade hesla *show* sa namiesto slova *okázalý* mohlo použiť radšej slovo *veľkolepý;* vo výklade slova *rozprávkár* by bolo lepšie namiesto *vyprávač* použiť podstatné meno *rozprávač.* Pri hesle *weekend* sa mala uviesť aj novšia pravopisná podoba *víkend;* podobne aj pri hesle *souvenir* (vo význame „spomienková, darovaná vec") sa mala uviesť dnešná pravopisná podoba *suvenír.* Výklady niektorých hesiel sú príliš úzke, resp. neúplné, napr. *excerptor* nie je len pracovník knižnice alebo informačného strediska, ktorý excerpuje. Excerptorom môže byť každý človek, teda nielen pracovník knižnice alebo informačného strediska.

Za kladnú stránku slovníka pokladáme označovanie výslovnosti pri cudzích slovách, napr. pri heslách *girl, gigolo, chassis* atď. V slovníku sa neuvádzajú nijaké gramatické údaje. Zásadne sa nedá proti takémuto postupu nič namietať, ale z hľadiska používateľa sa kde-tu mohli aspoň podaktoré gramatické údaje uviesť. Napr. pri heslách *show, soirée, revue, potpourri* by bolo bývalo užitočné uviesť gramatický rod. Zvýšilo by to praktickú použiteľnosť slovníka. Kladom tohto diela je aj vecný register pripojený k slovníku.

Naše poznámky k Terminologickému slovníku kultúry a osvety vyznievajú vari príliš kriticky. Pri ich písaní sme však vychádzali z úvodu, v ktorom autori slovníka priam žiadajú upozornenia na chyby a nedopatrenia. Sme presvedčení, že naše poznámky sa budú chápať tak a že pomôžu zvýšiť odbornú hodnotu slovníka pri jeho ďalšom vydaní.

Š. Michalus

Nedobrá „jazyková línia" Línie

V poslednom čase pribudli u nás ďalšie nové časopisy. Jedným z nich je aj časopis *Línia,* ktorý štvrťročne vydáva Slovakopress, vydavateľstvo Československej tlačovej kancelárie v Bratislave. V príspevku si všimneme tretie číslo z ročníka 1971. Z polygrafického hľadiska je číslo na vynikajúcej úrovni (vytlačil ho Vojenský kartografický ústav v Harmanci), horšie je to však s jazykovou stránkou. S poľutovaním musíme konštatovať, že jazykovej stránke tak redakcia časopisu, ako aj tlačiareň venovali veľmi malú pozornosť. Jednotlivé nedostatky si všimneme podľa príslušných jazykových plánov (osobitne upozorníme na pravopisnú stránku príspevkov).

H l á s k o s l o v i e. — Na prvom mieste treba spomenúť používanie hlásky *ľ.* Tá v niektorých prípadoch chýba: *postelná* (str. 13) m. *posteľná, pelaste* (15) m. *peľaste; ludstvo* (27) m. *ľudstvo; belmo* (26) m. *beľmo; lahko* (35)

m. *ľahko; oblúbený* (45) m. *obľúbený.* Inokedy sa zas naopak používa mäkké *ľ* aj tam, kde sa v spisovnej slovenčine nevyskytuje: *ďaľšiu* (7) m. *ďalšiu; ďaľšie* (13) m. *ďalšie* (ale na str. 47 je správne *ďalších); dieľňa* (8) m. *dielňa* (ale na str. 1 *dielne).* — V oblasti kvantity sú prípady, v ktorých chýba dĺžka: *polyethylenový* (6) m. *polyetylénový; uhačkovaná* (13) m. *uháčkovaná* (ale na str. 30 *uháčkovaných);sklapacími* (15) m. *sklápacími; Šebastian* (36) m. *Šebastián; bienale* (37) m. *bienále; vyusťuje* (37) m. *vyúsťuje; Sudanu* (46) m. *Sudánu, speleologie* (46) m. *speleológie; krmiť* (46) m. *kŕmiť, predlženie* (48) m. *predĺženie; atriom* (48) m. *átriom.* Naopak, v niektorých iných prípadoch je kvantita „nadbytočná" *sádra* (34) m. *sadra; doplňiť* (45) m. *doplniť; hákenkrajc* (24) m. *hakenkrajc; ochránca m. ochranca; blahodárne* m. *blahodarne; pľúšte* (46) m. *pľušte; útorok* (príl.) m. *utorok.* Rytmický zákon sa porušuje v týchto prípadoch: *dvojmiestné* (6) m. *dvojmiestne; štátných* (46) m. *štátnych; známkách* (47) m. *známkach; slávných* (47) m. *slávnych; natiahnúť* (príl.) m. *natiahnuť.* Nachádzame tu podobu *škandálózne* (29) m. *škandalózne,* čo sa môže hodnotiť ako prípad porušovania rytmického zákona. Namiesto tvaru *páchnúcimi* je na str. 2 tvar *páchnucími.* — Namiesto podoby *brečtan* stretáme podobu *brečťan* (48). Pred skratkou *ZSSR* má byť predložka *zo,* nie *z,* ako je to na prvej strane obálky. — Celkove teda v oblasti hláskoslovia ide o porušovanie platnej kodifikácie v najcitlivejších bodoch (výskyt mäkkého *ľ,* kvantita, najmä rytmický zákon).

P r a v o p i s. — Nesprávne sa píšu niektoré cudzie slová: *polyethylenový* (6) m. *polyetylénový* (ako sme uviedli, je tu aj hláskoslovná chyba); *manchestru* (16, 22, 23) m. *menčestru* (ide o zdomácnené cudzie slovo); *sijamská* (46) m. *siamská* (v spojení *siamská mačka).* Raz sa píše *à la* (54), raz *a la* (tamže). Nesprávna je podoba *Britisch Museum* (47) m. *British Museum* (bolo by vhodnejšie použiť preklad *Britské múzeum).* Z oblasti vlastných mien prekvapujú niektoré podoby cudzích rodných mien: *Ján Sebastian Bach* (12) m. *Johann Sebastian Bach; Márie Volná* (20, 32) m. *Marie Volná* (pravdepodobne aj *Kveta Škamlová* namiesto *Květa Škamlová* na str. 23). Rodné mená a priezviská príslušníkov cudzích národov bežne používame v pôvodnej, nezdomácnenej podobe. Raz sa píše *Ludwik Korkoš* (36), raz *Ludwík Korkoš,* pričom sa pri rodnom mene zachováva poľská podoba mena, pri priezvisku slovenská (so *š*). Pôvodnú podobu názvu *Berlín* treba zachovať aj v názve hotela *Stadt Berlin* (32), nie *Stadt Berlín* (30—31). Sotva možno používať „poslovenčenú" podobu *Čarnej Gore* (36) m. *Czarnej Górе* (poslovenčujú sa iba veľmi známe názvy, napr. *Varšava, Krakov).* Píše sa tu *dvestotisíc* (27), ale *dve tisíc* (46); vhodnejšie by bolo písať takéto číslovky jednotne. — Pri rozdeľovaní slov je tiež niekoľko chýb: *preš-lo* (príl.) m. *pre-šlo; poz-nám* (tamže) m. *po-znám; štá-tnom* (46) m. *štát-nom; re-klama* (35) m. *rek-la-ma, pľú-šte* (46) m. *pľuš-te; ho-dnota* (46) m. *hod-nota.* — Pokiaľ ide o písanie veľkých písmen, niet dôvodu písať vnútri vety *Magistrátu mesta* (30) m. *magistrátu mesta.* Takisto sa nesprávne píše vnútri vety: *Piešťanskej Tesly* (37) m. *piešťanskej Tesly.* Správna pravopisná podoba názvu jednej z bratislavských ulíc je *Suché mýto,* nie *Suché Mýto* (44). Nesprávne je: *v budove Hlavného architekta mesta Bratislavy* (48) m. *hlavného architekta.* Skratku titulu *doktor* píšeme vnútri vety s malým písmenom, teda preložila *dr. Jana Moravcová,* ale symbol *Ing.*

používame vždy s veľkým písmenom, teda nie *podľa projektu ing. Tozmu* (49), ale *Ing. Tozmu.* — Viaceré nedostatky sú pri používaní interpunkčných znamienok. Tak je nesprávne: *v 1950 roku* (24) m. *v 1950. roku.* Podľa Pravidiel slovenského pravopisu nepíšeme za súvetím otáznik, ak má opytovací zmysel len vedľajšia veta (nepriama otázka), preto nie je správne použitý otáznik vo vete: *Istý návštevník sa pýtal Marka Twaina, prečo knihy, ktoré sa uňho vo veľkom počte povaľovali všade po celom byte, neuskladní do knižnice alebo regálov?* (príl.). Čiarka chýba v oslovení *Haló poručík* (príl.), vo vete *Speleológia pochopiteľne nedá sa pestovať masovo* (47), podobne v prípade *Túžite po tom dať sa viesť?* (53). Pomlčka sa neodôvodnene používa v spojení *rôzne sólo — výrobky* (4) m. *sólo výrobky,* resp. *sólové výrobky.* Nezvyčajné je vyjadrenie: *v období od 1900 — 1908 roku,* pretože ak sa použila predložka *od,* mala sa namiesto pomlčky použiť ďalšia predložka *do* alebo spojenie *až do:* okrem toho by tu pri čísliciach mali byť bodky (ide o radové číslovky). Slovo *trma-vrma* píšeme so spojovníkom, nie s pomlčkou *(trma—vrma).* Nepíšeme *všeobecno-vzdelávacích* (6), ale *všeobecnovzdelávacích;* podobne nepíšeme *sociálno-demokratickej* (24), ale *sociálnodemokratickej.* Nejednotne sa tu píšu slová, v ktorých sa číslovka nezapisuje slovne, ale pomocou číslic: *62 ročný* (35), ale *76-ročný* (36). Za vhodnejšie pokladáme písanie so spojovníkom. Nejednotne sa píšu slová s výrazmi *mini, midi* a *maxi.* Niekedy sa tu píše spojovník, inokedy spojovníka niet, pričom sa raz výrazy typu *mini* píšu osobitne, raz spolu s nasledujúcim slovom: *midi-kabát* (17), *maxi-dĺžke* (17), *midi-dĺžke* (38, 45), *midi-vestou* (39), *midi-vestami* (40), *mini-šortkách* (45), *mini-šortky* (45), *minišaty* (28). Za najvhodnejšie pokladáme písanie týchto slov bez spojovníka dohromady (písali sme o tom v SR a vo Večerníku). Nadbytočne sa píšu v mnohých prípadoch úvodzovky, napr. *„Nový domov" — nábytkársky podnik* (4), *obývaciu súpravu „Belmondo"* (4), *obývacie steny „Variácia"* (4, 8), *spolok robotníckej mládeže „Priatelia prírody"* (24), *Detail reliéfu „Podvečer"* (36) atď.

Odvodzovanie slov. — Nesprávna je podoba *feminínnej* (20) m. *femininnej,* podobne *slamenné* (45) m. *slamené.* Nová je tu podoba *narkomanstvo* (29) miesto bežnej *narkománia.*

Morfológia. — Vlastné meno *Sopot* sa používa v jednotnom čísle, nie v množnom *(Sopoty),* ako je na str. 37 *(v Sopotách).* Nezvyčajné sú aj niektoré oslovenia. Ak ide o označenie zamestnania, profesie osoby, nepoužívame samo pomenovanie zamestnania, profesie, funkcie, ale pridávame aj formálny výraz *súdruh* alebo *pán.* Preto je neprimerané vyjadrenie: *to je váš tretí vedecký objav, akademik* (26) m. *súdruh akademik.* Podobne: *O čo vlastne ide, poručík* (príl.) m. *pán poručík* (dej sa odohráva v USA, preto je tu na mieste slovo *pán).* Namiesto životnej podoby *pravekí draci* treba použiť neživotnú *praveké draky.* V posudzovanom čísle *Línie* nachádzame podobu 6. p. *chrbáte* (12, 25) m. *chrbte* (ale na str. 9 je *chrbte); v Montreali* (8) m. *v Montreale; v étere* (46) m. *v éteri.* Namiesto tvaru inštr. pl. *briliantami (45)* je skôr na mieste tvar *briliantmi* (pri slovách zakončených na *-nt* býva prípona *-mi,* napr. *experimentmi).* Nesprávne je: *knieža z Génue* (45) m. *Génuy.* Nenáležitá je forma superlatívu *najkrásnejšia* (13) m. *najkrajšia.* Na str. 28 sa v súvise s čitateľkami nesprávne používa tvar *radi,* podobne aj na

str. 41 vo vete *Deti radi nosia tepláková súpravu* (spr. *rady)*. Meno *Noe* sa v spisovnom jazyku skloňuje s obmenou kmeňa *(Noema, Noemovi)*, podobne sa tvorí tvar privlastňovacieho príd. mena *(Noemov)*. Na str. 46 je síce správne vyjadrenie *zvieratá v Noemovej arche*, ale na tej istej strane čítame *archy starého Noeho, Noeho naliehanie* (namiesto *archy starého Noema, Noemovo naliehanie.)* V spojení *román francúzskeho spisovateľa Pierra Lotti* treba skloňovať aj priezvisko *(Pierra Lottiho)*.

Syntax. — Zo syntaktických nedostatkov upozorňujeme na tieto: *zúčastňuje sa aj zahraničných výstav* (4) m. *na zahraničných výstavách; je ochotný zničiť povesť niektorej žene, povesť svojho spolupracovníka* (29) m. *povesť ženy; športové košele podobné na pánske košele* (55) m. *podobné pánskym košeliam.*

Slovná zásoba. — Aj v slovnej zásobe nachádzame nedostatky: *kvalitné prevedenie i včetne náterov* (4) m. *zhotovenie vrátane náterov; ovšem* (8) m. *samozrejme.* Namiesto slovesa *zadával* vo vete *Každý deň mu zadával nové a nové úlohy* (12) je na mieste sloveso *dával* alebo *ukladal.* Iné prípady: *kľud* (15) m. *pokoj; nakoniec sa nechal presvedčiť* (24) m. *dal; zášť* (24) m. *nenávisť; v meste — hrdinovi* (26) m. *v hrdinskom meste* (okrem toho aj pomlčka namiesto spojovníka); *vyhodnotiť* (30) m. *zhodnotiť; vylepšenie* (30) m. *zlepšenie; behom niekoľko sekúnd* (35) m. *za niekoľko sekúnd; ukľudňujúcim* (42) m. *upokojujúcim; divoko* (45) m. *divo; drzý* (45) m. *bezočivý; dnes sa celkom nevie, ako dokáže trafiť domov* (46) m. *vôbec* (alebo azda *celkove?); habešskej* (46) m. *etiópskej; preto aj niesla načas názov Dračia jaskyňa* (47) m. *istý čas, v istom čase; krb* (49) m. *kozub; viazanku, viazankami, viazanky* (príl., 32, 45) m. *kravatu, kravatami, kravaty.* Na str. 11, 56 sa používa forma *viď* namiesto dnes zaužívanej *pozri,* slovo list vo význame „noviny" (príl.). Nesprávne sa používajú predložky: *vo výbore na závode* (24) m. *v závode, snahy k jednoduchosti* (55) m. *o jednoduchosť; k príprave* (56) m. *na prípravu.* V oficiálnych názvoch treba používať všetky slová združeného pomenovania, preto namiesto vyjadrenia: *v pléne Zväzu žien* (24) má byť *Slovenského zväzu žien* (správne je ďalej *skratka SZŽ).* Nový je výraz *vnútromorie* (podľa *vnútrozemie)* na str. 25.

Početné sú aj tlačové chyby. Mnohé z prípadov, ktoré sme uviedli, možno hodnotiť takto. V časopise nájdeme často až nezmyselné formulácie. Napr. *Sú však prípitky, ktoré želajú celkom opačné želania* (12). — *Preto speleológom sa môže stať len človek, ktorý je členom speleologickej spoločnosti* (47) (iste skôr členmi speleologickej spoločnosti sa stávajú speleológovia).

Celkove sa ukazuje, že v spomenutom čísle časopisu *Línia* je veľké množstvo jazykových nedostatkov aj čisto technických, tlačových chýb. Musíme vysloviť kategorickú požiadavku, aby sa venovala primeraná pozornosť aj jazykovej stránke jednotlivých príspevkov, ktoré v časopise zaberajú pomerne málo miesta, takže uvedené nedostatky vystupujú tým vypuklejšie. Okrem toho tieto nedostatky vystupujú vypuklejšie aj preto, lebo jazyková stránka mnohých iných našich obrázkových časopisov, magazínov a revuí je už dnes predsa len na pomerne dobrej úrovni.

Máme radosť, že slovenská verejnosť dostala do rúk nový módny žurnál, ktorý je z polygrafického hľadiska naozaj súci. Vydavateľstvo Slovakopress,

ktoré iba v poslednom čase začína prenikať do vedomia našej kultúrnej verejnosti (vydáva aj encyklopedický časopis *Pyramída*, ktorého prvé číslo tiež nie je bez jazykových nedostatkov), by však malo viac dbať na to, aby si neskaziło renomé takýmito povrchne vyhotovenými publikáciami. Na nedostatkoch v uvedenom čísle časopisu *Línia* participuje do značnej miery aj tlačiarenský závod Vojenského kartografického ústavu v Harmanci. Nedostatky sú také podstatné, že budia dojem, akoby ani nešlo o podnik na Slovensku. Ostáva nám len dúfať, že v ďalších číslach časopisu sa s takýmito alebo inými podobnými nedostatkami už nestretneme.

L. Dvonč

SPYTOVALI STE SA

Absorbent, ale absorpcia. — M. Šovčíková, Bratislava: „Pri práci v chemickom laboratóriu sa stretám so slovami *absorbent, absorpcia.* Nechápem, prečo sa jedno slovo píše so spoluhláskou *b,* druhé so spoluhláskou *p.* To nie je logické, preto by sa mal ustáliť jednotný spôsob písania: *absorbent* i *absorbcia.*"

Pri posudzovaní pravopisnej stránky chemických názvov typu *absorbent* (= látka pohlcujúca vo svojom objeme iné látky), *absorpcia* (= pohlcovanie, nasávanie, vstrebávanie plynnej alebo kvapalnej látky) nevystačíme iba s tzv. logickými kritériami. Keďže ide o jazykový jav, musíme sa opierať predovšetkým o jazykové kritériá, resp. o jazykový rozbor nastoleného problému.

Podoba *absorbent* je hlásková adaptácia latinského činného príčastia prítomného, ktoré sa tvorí z prítomníkového slovesného kmeňa. Napríklad od latinského slovesa *scribo* (= píšem) činné príčastie prítomné znie *scribens* (= píšuci). Rovnakým postupom sa tvorí aj činné príčastie prítomné od slovesa *absorbere* (= pohltiť, pohlcovať). Pridaním prípony príčastia (ide o príponu *-ens*) k prítomníkovému kmeňu, ktorý napr. v 1. osobe jedn. č. má podobu *absorbeo* (= pohlcujem), dostaneme tvar *absorbens.*

Naproti tomu podstatné meno *absorpcia* je adaptáciou latinského substantíva *absorptio* utvoreného od tzv. supínového kmeňa. Spomenuté latinské sloveso *scribere* (= písať) má supínum *scriptum* (= čo je napísané). Tento kmeň je celkom zreteľný v prevzatom slove *skriptá,* ktoré sa v slovenčine používa bežne. Sotva by niekomu zišlo na um písať ho v podobe *skribtá,* ktorá je očividne chybná, nenáležitá. Tak treba hodnotiť aj podobu *absorbcia,* ktorú naša pisateľka mechanicky pripodobnila k podstatnému menu *absorbent,* a pri obidvoch týchto slovách žiada jednotný spôsob písania.

Pravopisný rozdiel v podstatných menách *absorbent, absorpcia* teda súvisí s tým, že nie sú utvorené od rovnakého odvodzovacieho základu. Aj z tohto

krátkeho vysvetlenia je hádam dosť zreteľné, že ani pri ustaľovaní písanej podoby jednotlivých slov sa nepostupuje mechanicky alebo svojvoľne, ale v súlade s jazykovými zákonitosťami.

I. Masár

Novosť — množ. číslo novosti. J. K. z Bratislavy: „Náš Klub vedy a techniky pri ZSN bude vydávať bulletin pod názvom *Novosti vedy a techniky.* O tomto názve sa dlhšie uvažovalo. Niektorí členovia vedenia klubu však nie sú s týmto názvom uzrozumení. Odvolávajú sa pritom na Slovník slovenského jazyka II, str. 395, kde sa pri slove *novosť* v zátvorke uvádza „bez mn. č.". Z toho usudzujú, že spomenutý názov je z jazykového hľadiska chybný. Prosím Vás o vyjadrenie k tejto veci."

Slovo *novosť* vo význame „novinka, novota, nová vec" je označením niečoho, čo sa chápe ako jestvujúce samostatne, t. j. predmetne, preto je prirodzené, že má aj množné číslo *(novosti).* Isté rozpaky vznikajú pri ňom azda preto, že ide o abstraktné podstatné meno tvorené z adjektívneho základu príponou *-osť.* Takéto podstatné mená označujú primárne vlastnosť toho, čo sa pomenúva v základe (v danom prípade vlastnosť toho, čo je nové). Až sekundárne sa týmito podstatnými menami pomenúva aj to, čo sa chápe ako predmet. Ukazujú to také prípady ako *neľudskosť — neľudskosti* (= neľudské činy, skutky), *osobitnosť — osobitnosti* (= osobitné, svojské prvky niečoho, napr. istého procesu), *zverskosť — zverskosti* (= zverské činy) atď. Aj z týchto príkladov vidno, že prenášanie názvov vlastností tvorených z adjektívnych základov príponou *-osť* na veci, resp. javy chápané ako predmety nie je v spisovnej slovenčine neznámy proces. (Dôležitým znakom tohto procesu je, že príslušné podstatné meno nadobúda gramatickú kategóriu čísla v plnom rozsahu a začína sa používať aj v tvaroch množného čísla.) Preto výraz *novosť* — množ. číslo *novosti* vo význame „novinka, novota, nová vec" treba pokladať za jazykovo správny. Netreba sa mu vyhýbať ani v názve bulletinu *Novosti vedy a techniky.*

Napokon sa žiada pripomenúť, že interpretácia Slovníka slovenského jazyka v tomto bode, ako ju podáva pisateľ listu, nie je presná, lebo podľa Slovníka slovenského jazyka sa výraz *novosť* používa bez množného čísla iba v jednom zo svojich významov („vlastnosť toho, čo je nové" — v slovníku sa tento význam uvádza ako prvý). Naproti tomu v iných významoch (citovaný slovník zaznačuje dva významy) sa slovo *novosť* používa v jednotnom aj v množnom čísle.

J. Kačala

Odhumusiť/odhumusovať, odhumusovaný. — Z redakcie časopisu Slovenská archeológia: „V ostatnom čase sa zjavuje v rukopisoch niektorých autorov novotvar *odhumusovať* vo význame „odstrániť povrchovú vrstvu humusu" a od neho utvorené prídavné meno *odhumusovaný.* Možno tento novotvar akceptovať ako správny?"

Slovník slovenského jazyka neuvádza ani sloveso *odhumusovať,* ani trpné

príčastie (teda nie prídavné meno) *odhumusovaný*. Sú to naozaj novotvary, ktoré sa začali používať v niektorých odboroch až v ostatnom čase. Ide teraz o to, či sú náležité z významovej a slovotvornej stránky.

Sloveso *odhumusovať* je utvorené predponou *od-* a príponou *-ovať* z podstatného mena *humus*. Ide teda o predponovo-príponový slovotvorný postup. Predpona *od-* v slovese *odhumusovať* má význam „odstrániť niečo, zbaviť niečo toho, čo je vyjadrené v slovotvornom základe". Takéto tvorenie slovies je v súčasnej spisovnej slovenčine dosť časté. Uvedieme niekoľko príkladov: sloveso *odhmyzovať* (dokonavá podoba *odhmyziť*) má význam „zbavovať hmyzu, odstraňovať, ničiť hmyz", sloveso *odchlpovať* (dok. *odchlpiť*) má význam „odstraňovať chlpy z niečoho", sloveso *odkaľovať* (dok. *odkaliť*) má význam „zbavovať kalu, odstraňovať, odstrániť kal". Iné príklady: *odkôrňovať/odkôrniť, odkysličovať/odkysličiť, odlesňovať/odlesniť, odvápňovať/odvápniť, odvodňovať/odvodniť* atď. Podobne ako v uvedených príkladoch, môžeme popri nedokonavej podobe slovesa *odhumusovať* utvoriť aj dokonavú podobu *odhumusiť*. Od nedokonavej podoby je utvorené aj trpné príčastie *odhumusovaný*, ktoré sa používa napr. v spojení *odhumusovaná pôda* s významom „pôda zbavovaná humusu". Avšak na vyjadrenie výsledku činnosti musíme použiť trpné príčastie utvorené z dokonavého slovesa *odhumusiť*, teda tvar *odhumusený*. Spojenie *odhumusená pôda* má význam „pôda zbavená humusu".

Zhŕňame: Sloveso *odhumusovať/odhumusiť* s významom „odstraňovať, odstrániť povrchovú vrstvu humusu" a trpné príčastie *odhumusovaný/odhumusený* sú utvorené náležite. Môžu sa používať aj v archeológii aj v iných odboroch. Na slovesá tohto typu sme už v našom časopise upozornili (pozri KS *5*, 1971, 60—61). Okrem toho problematikou tvorenia slovies predponou *od-* sa podrobne zaoberala M. Marsinová v článku *Denominatíva s odlukovým významom „zbaviť, odstrániť"* (SR, *36*, 1971, 20—27). Ani v jednej z uvedených prác sa sloveso *odhumusiť/odhumusovať* nespomína.

M. Považaj

Čo nevidieť? — Čitateľ Kultúry slova E. B. z Trnavy bol na predstavení Vampilovovej hry *Rozlúčka v júni* v Slovenskom národnom divadle v Bratislave a spytuje sa, či je správne použiť v slovenčine výraz *čo nevidieť* vo význame „čoskoro, ihneď, zakrátko, onedlho, o chvíľu" a pod. V hre *Rozlúčka v júni* sa totiž tento výraz viac ráz opakuje. Čitateľ pripomína, že v našom časopise sa v rubrike *Hlasy o slove* vyslovili proti tomuto výrazu výhrady, a predsa ho počuť z úst hercov prvej slovenskej divadelnej scény, kde by mala byť záruka dobrého jazykového citu nielen u prekladateľa textu, ale i u všetkých, ktorí sa na práci s textom zúčastňujú.

Návštevníkovi divadla musíme dať za pravdu. Výraz *čo nevidieť* v uvedenom význame nie je domáci. No z ruského originálu nepochádza. Je to iba doslovný preklad frazeologickej jednotky *co nevidět*. Jej používanie v slovenčine chápeme ako vplyv susedného českého jazyka, s ktorým má slovenčina veľmi mnoho blízkych, podobných a rovnakých slov. Výraz *čo nevidieť* často počujeme najmä v športových reportážach *(Čo nevidieť sa súperi stretnú)*. Ako vidieť, do hovorového štýlu preniká, ale z hľadiska jazykovej kultúry možno

mať proti nemu námietky. Poučenie o chybnom preberaní, o prekladaní frazeologizmov poskytuje príspevok E. Smieškovej *Jazyková kultúra a frazeológia* (Kultúra slova, 3, 1969, 289—293). O výraze *čo nevidieť*, o jeho význame a nesprávnom používaní sa píše i v novej knižnej publikácii *1000 poučení zo spisovnej slovenčiny* (Bratislava, SPN 1971, s. 31). Na vyjadrenie významu „o veľmi krátky čas" sa tu odporúča slovenská príslovka *čochvíľa*. Jazykový cit pisateľa listu Ľ. B. je teda dobrý. V knižke *1000 poučení zo spisovnej slovenčiny* si ho môže spoľahlivo overiť aj v mnohých iných prípadoch.

V. Betáková

Visací a visiaci zámok. — Výbor ZRPŠ pri ZDŠ, Dolný Peter, okr. Komárno: „Prekvapilo nás pomenovanie zámku, ktorý sme kúpili na skriňu. Predavač ho nazval *visací zámok*. Nám sa vidí, že správne je iba znenie *visiaci zámok* a že ďalšie také slová, ako je *visací*, v slovenčine ani nejestvujú."

Podoba prídavného mena *visací* je celkom správna a korektné je aj spojenie *visací zámok*. Ide o prídavné meno utvorené príponou *-ací* od slovesa *visieť* a majúce význam „ktorý možno zavesiť, zariadený, určený, prispôsobený na zavesenie". Používa sa v spojeniach *visacia lampa, visací zámok, visací panel* atď. Podobne sú utvorené prídavné mená *trhací* („určený na trhanie"), *ťahací* („privádzaný do pohybu ťahaním"), ďalej *písací, šijací, sejací, spájací, zváracĺ* atď. Vidno teda, že prídavné meno *visací* nie je v spisovnej slovenčine osihotené.

Prídavné mená spomenutého typu treba však odlišovať od činného príčastia prítomného, ktoré sa tvorí od tej podoby prítomníkového kmeňa, ktorú má sloveso v tvare 3. osoby množného čísla (t. j. od podôb *píš-u, le-tia)*. K nej sa po odtrhnutí osobných prípon pridáva prípona *-úci, -úca, -úce (píšúci)* alebo *-iaci, -iaca, -iace (letiaci)*. Od slovesa *visieť* má 3. osoba mn. čísla prítomného času podobu *vis-ia* a činné príčastie prítomné podobu *visiaci* (s významom „ten, ktorý visí").

Rozdiel medzi prídavným menom *visací* a príčastím *visiaci* si najlepšie ozrejmíme porovnaním ich významov. Mohli by sme ho vyjadriť aj tak, že visací predmet môže, ale nemusí visieť, je však určený na zavesenie (visací zámok môže byť napr. položený na stole), ale visiaci predmet bezpodmienečne visí.

Výstižné príklady na významové rozdiely medzi prídavnými menami typu *visací* a príčastiami typu *visiaci* uvádzajú Pravidlá slovenského pravopisu (Bratislava 1971, s. 49). Pravidlá mohli použiť aj funkcionári organizácie uvedenej v záhlaví tejto poznámky.

I. Masár

Spytovali ste sa

Absorbent, ale absorpcia. I. Masár 189
Novosť, množ. číslo novosti. J. Kačala 190
Odhumusiť/odhumusovať, odhumusovaný. M. Považaj . 190
Čo nevidieť. V. Betáková . 191
Visací a visiaci zámok. I. Masár 192

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 6, 1972, číslo 5. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok. Povolené výmerom SÚKK, č. 1015/IV-68.
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972.

Cena Kčs 3,—.